

Lászlóffy Csaba

A Purgatórium ára

*Mintha egy mélyről jött áramlás volna csak.
Változtat-e rajtunk vajon, hogy mekkora
darab Európa volt az, amelyet úgymond
örököltünk? A múltbeli – : szüleim
álmaiban, a génjeimben. Hannibál egy
meséskönyvben látott, mókás elefánton
egyensúlyoz felém; Róma egy vörös-
véres palást; Oresztész pedig, bozontos
ifjú üstökével, saját családjá ellen tör.
(Dante bolyongásait még hosszú ideig
homály takarta eszmélő elmém elől:
mit is kezdhetne a megszállott, a mai napig,
látomásaival a politikusok zöldposztó-
mezején? Mikor még a halász is ravasz
horogra fűzi – s nem villogtatja kard-
hegyen – csalétkét; hogyan is meríthetne
bárki is rozsdás sisakból mocskos kötél-
végen tiszta kútvizet?!)..*

És hát Versailles!

*– még nem a végzetes, az annyi éven át
eltitkolt szó előttem! – Mondhatni öreg
fejjel vánszorogtam (ó, nem a francia
kertművészet szabályai szerint letarolva
látott, de sokszor lángokban álló vagy el-
üszkösödött erdők képzetével!) sodródtam
nyesett parkjai felé, mint a kikoplaltatott
bika. Ilyen együgyűen tupírozva csupán
a mennyország vár hívalkodva valahol.
Akkor már százszor inkább Platón állama.
De mit kezdjek a mindenkori Köztársaság
vaskalapos polgáraival. És mit tehetnek
velem ók, ha nem tanulom meg az ócskavas-
és autó-temetők tízparancsolatát – ha nem
találják nálam, csak szellemem és nyelvem
több ezer éves mentelmi jogát?... A gyíkvedlésre váró pikkelye alá ki lát!*

Kinek tét

*a megszábot ár, a kiszabott emberöltő: az,
hogy egyáltalán élünk?! – A jövődöbéli
Európa a szabadság illúziója, persze...*

2000. november 14.

Kaszárnya-kronika

(törlesztés Szilágyi Júliának)

*Valahányszor nagy ritkán
főtt krumplit pucolok a konyhában
Sziszt és Kálmánkát látom magam előtt
a zilahi kaszárnya pincéjében*

*koszos katonazubbonyban didergünk
nyár van de az ablakon túl
minden ködpárába vész
ügyetlenül hántjuk a héjat a gőzölgő pityókáról
könnyen kicsúszhat a markunkból*

*egyszerre csak örömujjongásba tör ki
a pince népe: „Berciu kinyiffant!” –
az őmagyunk aki tegnap még száz*

vagy százötven hasaljt parancsolt
csak hogy megalázzon minket

főlöszleges riadót fűjni
a csaknem negyven éves emlék
bár rekonstruálható még de akár e csendes
konyhatűz már nem emészt
amit a sors a véletlen ránk osztott
viselni kell igaz

aki hulladékban hasaltatott
másnap örülten száguldó motorkerékpárján
a Meszesen egy éles kanyarban valahol
megcsúszott a meredeken és szömyet-
halt ámdé azóta már a képzeletbeli
létezés tisztább és megnyugtatóbb
a képzeletet felülmúló valóságnál

semmi pánik – hát még olyasmi
ami az utókor számára érdekes lehet
csak a főtt krumpli bizsergető illata
mintha kábulatból ébrednél ilyenkor este

vajon minden megtörtént már velünk?
(csak utolsó vacsora ne legyen)

megbékélten bámulsz magad elé –
a krumplihalom mögött mit látsz?
ország? világ? ellenség? barát?

alvadt vér megfeketült vér sehol
az út örök és tétlen és
már nem meredek

a szó ízetlen sótlan

a párolgó főtt krumpli
a ragadós héj

van-e még egyebed?

Napló

(kíséret: J.S.Bach utolsó orgonakorálok, 1749)

Vesztőhelyünkről őrzök egy
álmot – büntudatom akarta? –
Kit meddig itathat beteg
emlőiből az a rossz dajka?!*

Meghallani az orgona
legmélyebb hangját (lám, habókos
fickó!), és elhinni, hogy a
valódi bűn alól feloldoz.

Mondok egy titkot: ha a test
nyugodt, a lélek is nyugalmat
remélhet. Mindig aki vesz,
az reszkíroz vért, forradalmat.

Furcsa, összefüggéstelen
vitákon gondolatom átlép –
de te eljátszanád velem
Berenike fondorlatát még.

A le nem metélt bőrömön
érezem gerjedt dühöd – erőt ad.
Hazudni nőies öröm
(veszélyesebb, mint az erőszak*).

Érzéki, hétköznapi váz!

sehol, aki szentnek tekintsen.
Csak a látszat az úr. A ház
üres, álom ködösít mindent.

A következő „művelet”
a csontig rombolás? (Miért ne!)
Vagy még tovább: a géneket
megtagadva. (Van, aki értse?)

Nincs veszőhely. A kegyelem
Krisztus a kegyetlenség balján.
(Pardont nyerhetünk értelem
szerint, vétkem, vétked bevallván.)

1995

A homályos érzékenység versei*

„Azért viszket a tolvajnak tenyere oly könnyen,
mert felette távul képzeli magának az akasztófát”

1.

Az álom mindig nyomasztóbb, mint
az álom emléke ébredés után.
A valóság ezek szerint tompított;
ha mondjuk egy zsíros ebéd után fel-
jajdulsz, mert egy ügyetlen mozdulattal
a törött fogpiszkáló fölsebezte inyedtet,
lehet, hogy pont ezzel a magadnak
önként okozott kis (ál)fájdalom ingerével
igyekszel leplezni lelkiismeret-furdalásodat
zavaros, mély álmaid folyóáradásában – akárha
feltépett aortával elszabadult vérmes ösztönök
vad sodrásában – elkövetett bűneid miatt.

2.

Besüt a sejtelem, a súlytalan virradat a szürke
lét óvatosságra, gyávaságra intő szövevényeivel.
Valami butító, vagy csak lehangoló, ami még
nem történt meg, talán elkerülhető. Fáj a túl
lezsermek tűnő mozdulat (vagy maga az ing is),
ahogy magadra öltöd. Az utca nyálkás fénye
ingerel, már nyitnád az ablakot, de vissza-
riaszt az újabb kezdet, amely szinte soha
nem hoz beteljesülést. A dögvész szaga, mely
elboríthatja egész lényedet. (Noha tudod, hogy
utólag túlzásnak találasz majd minden ehhez
hasonló leírást és előérzetet.) Ott állsz mégis,
csupasz mellel, kissé meghajolva, de koránt-
sem tehetetlenül még, a torzító látomások és
jövendő kudarcok mindenképpen (el)vakító
görbe tükre előtt.

3.

Ki-ki a maga szenvedélyét kergeti.*
Nevetnivaló dolog-e, hogy
Xerxész megvesszőzte a tengert?
Már nyújtózkodik benned a halott,
de nem jutott időd megfejteni:
ki véd meg önmagaddal szemben?

2001. január 13.

A legenda hamuja

(sokadik változat)

„Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódtam.”
(Baka István)

*Lehámlott rólad ezer éj
nyűtt takarója, ezeregy
ölelés gyötrelme, a kéj,
s mint hálnak víz – a szeretet.*

*Mindig más voltál: tiszta tó
gének zavaros, mély ölen;
sekély folyóvíz, apadó,
s a medre ágyékcsont-kemény.*

*A csörtetőt kínzó magány:
az őserdei lény, ki volt?
S a paradicsomi (ta)lány
lelkébe mennyi bűn hatolt?*

*Néhanapján elhitetem
magammal, hogy minden csalás
(miként a dér sörényemen). –
Torok mélyén egy mormogás:*

*Lemondani!... Ne komplikáld
időd tovább, s tered, amit
a vér kifest, a Nap megáld.*

Egy fulladás?! Az sem segít.

2001. április 10.

Gion Nándor

Aranyat talált

I.

Tölgyesi Mihály honvéd közlegény, amint ezt évekkel később elmesélte nekem, 1945 fázós elején a szovjet felszabadító hadsereg nyomában vonult be Budapestre. Előtte nem sokkal ő is szovjet fogságba esett, neki is azt bizonygatták, hogy felszabadították, de amikor egyre keletibb irányba terelték a magyar hadifoglyokat, gyanút fogott, és egy szép napon még magyar területen megszökött kettesben vejemmel, a Kis Kőművessel együtt. Két ellenkező irányba indultak, nehogy üldözőbe vegye őket az egyébként csekély létszámú őrség, az oroszok utánuk löttek ugyan, de a két apró természetű szenttamási ember akkor már lőtávolságon kívül volt. A Kis Kőműves eszetlenül túl korán hazajött Szenttamásra, az itteni felszabadítók, a szerb partizánok majdnem felkoncolták, a véletlen, vagy talán nem egészen véletlen szerencsének köszönhető életbenmaradását, és azt hiszem, hogy mérhetetlenül irigyelte legjobb barátját, Tölgyesi Mihályt, aki Budapest felé tartott, és nem sietett túlságosan. Kanyargósan és igen óvatosan menetelt a szovjet hadsereg nyomában, honvédruháját útközben lecserélte civil nadrágra, kabátra, egy szakadt subára és egy birkabőr kucsmára, de még ilyen öltözetben sem akart összalátkozni az orosz katonákkal, mert korábban látta, hogy ezek nem csak honvédek, hanem polgári ruhás férfiakat is terelgetnek kelet felé. Megvárta hát, amíg elhallgatnak az ágyúk, és csak akkor lépte át a város határát. Egyenruhájából csupán a borjútartó meg, azt útközben megpakolta csöves kukoricával és egy hosszú konyhakést rakott még a kukoricacsövek közé, amelyet csákójáért cserélt el valamelyik tanyán, Dabas környékén.

Azelőtt soha nem járt Budapesten, sőt egyetlen igazi nagyvárosban sem, de bízott saját leleményességében, biztos volt benne, hogy a magas házak között is gyorsan feltalálja magát. A romos házak megriaszthatták volna, de addigra már kellőképpen megedződött a háborúban, hozzászokott a romos épületekhez, és bár óvatosan, de félelem nélkül igyekezett arrafelé, ahol valamiféle élet sejtett. Alapjában véve szerencsés embernek tartotta magát, sok nehéz helyzetből kikeveredett már, és ezúttal is szerencséje volt. Egy lovat talált a leomlott falak között. A ló kétkerekű kordéba fogva, egy mély bombatölcsér fölé lógatta a fejét és olyan sovány volt, mintha a magyar népmesékből lépett volna elő, hogy később táltos legyen belőle. Tölgyesi Mihály körülnézett, a közelben nem észlelt mozgást, nem látott embereket, megragadta a ló zabláját, és így lépkedett tovább, a girhes ló engedelmesen követte, húzta a kordét maga után, és Tölgyesi Mihálynak akkor állítólag Török Ádám és én jutottam eszébe, visszaemlékezett arra, hogy 1941 tavaszán a magyar honvédség szenttamási bevonulása után igás lovak hátán kimentünk a határba, és Török Ádám megsarcolta a tehetősebb szerb gazdákat. Lehet, hogy eszébe jutottunk, lehet, hogy nem, Tölgyesi Mihály sohasem számított megbízhatóan igazmondó embernek, az ő külön történetét is csak fenntartással adom tovább, főbb vonalaiban bizonyára valóságosak, a részletek azonban esetleg színezettek.

Szóval ballagott tovább a lóval és a kordéval a szomorú városban, és először egy csapat viseltes öltözetű gyerekekkel, kamasz fiúkkal találkozott. Gyanakodva méregették, követték a kordét, majdnem fenyegetően viselkedtek. Az egyik kamasz, aki nagyon tiszta, kék szemekkel nézett rá, és aki nyilvánvalóan a banda vezére volt, a lóra mutatott.

– Ez a Csóka. A Szemetes bácsi lova.

– Megvettem tőle – mondta Tölgyesi Mihály, és vonszolta tovább a lovat.

– A Szemetes bácsi három nappal ezelőtt felrobbant egy aknán – mondta a tiszta szemű fiú. – Éppen akkor, amikor döglött kutyákat szállított a szeméttelrepre.

– Félórával előtte vettem meg a lovát és a kocsiját – mondta Tölgyesi Mihály. – Téged hogy hívnak, kisfiam?

– Ne kisfiamozzon engem, maga бүдös paraszt! – hördült föl a fiú.

Tölgyesi Mihály megállt, válltáskájából elővette a kukoricacsövek közül a hosszú konyhakést, megtörölte subájával és emberibb hangon azt kérdezte:

– Voltál levante?

– Igen is – mondta a fiú és majdnem vigyázba vágta magát.

– Neved?

– Lékó Zoltán!

– Így már sokkal jobb – mondta Tölgyesi Mihály. – Rendes gyerek vagy. Én a Szemetes bácsi házat is megvettem. Megmutatnátok, hogy hol van?

– A házat szétcsapta egy bomba – mondta a tiszta szemű bandavezér. – Csak az istálló maradt meg.

– Egy ideig elleszek az istállóban ezzel a szegény jószággal. Aztán majd szép, új házat szerzek. Merre van az az istálló?

– Nekünk most nincs időnk a mutogatásra – mondta a fiú. – Élelmet kell keresnünk. Napok óta alig ettünk valamit.

Tölgyesi Mihály megszemlélte a közeli romos házakat, leült egy félig szétroncsolódott fagerendára, és azt mondta:

– Megettetek benneteket kukoricával.

A fiúk felháborodtak:

– Disznóknak néz bennünket?! Бүдös paraszt!

Tölgyesi Mihály feleltem a konyhakést.

– Nyugalom! A főtt kukorica nagyon tápláló eledel. Megerősödtök tőle. Hozzatok valamiféle tűzrevalót, gyűjtsatok tüzet, aztán kerítsetek fazekat vagy inkább kondért, töltsétek meg vízzel, akasszátok a tűz fölé, hogy felforrjon a víz. A kukoricát én adom.

A fiúk hatan voltak, elképedve és még mindig gyanakodva hallgatták Tölgyesi Mihályt, azután mégis szétszéledtek, rakásba raktak egy halom lécet és deszkát, tüzet gyújtottak, Lékó Zoltán a romok között kondért is talált, a közelben állt még egy épségben maradt ártézi kút, megtöltötte vízzel a kondért és a tűz fölé akasztotta.

Tölgyesi Mihály zsákjából előszedett nyolc cső kukoricát, konyhakésével mindegyiket gondosan megkapargatta, hogy megrepedezzenek, vagy leperegjenek a vékony héjak a kukoricaszemekről, mert jól tudta még Szenttamásról, hogy az érett, kemény kukoricát csak így lehet dagadtra és puhára főzni. A kukoricacsöveket berakta a melegedő vízbe, a fiúk meg a kezüket melengették a tűz körül. Egyikük megkérdezte:

– Maga honnan jön?

– Szenttamásról – mondta Tölgyesi Mihály szándékosan eltúlzott önérettel.

– Az meg hol a fenében van?

– Messze délre innen. Egy hajózható csatorna és egy szép kis kanyargós folyó mellett. Lapos, nagy falu, életrevaló emberek lakják. Eddig minden bajt túléltek. Aszályt, zimankót, sáskajárást és háborúkat. Ha elgyöngültek, főtt kukoricát ettek, hogy megerősödjének, és azután már bírtak emberibb táplálékot is szerezni. Bizonyára most is ezt teszik, és mi is ezt fogjuk tenni.

A fiúk türelmetlenül dörzsölgették kezeiket a tűz mellett, Csóka, a girhes ló kissé távolabb bánatosan lógatta a fejét, a földet nézte vagy talán aludt.

Elég sok idő eltelt, mire megfőtt a kukorica, Tölgyesi Mihály a hosszú konyhakéssel egyenként kiemelte a kukoricacsöveket, minden fiúnak adott egyet, magának is kiemelt egyet. A fiúk sziszegve forgatták a csöveket, Tölgyesi Mihály türelemre intette őket, subája alól egy zacskó sót húzott elő. A sót állítólag három kézigránátért szerezte. A kézigránátokat állítólag egy tömegsír mellett találta, miközben a felszabadítók nyomában gyalogolt. Azon az éjszakán valamelyik falu szélén bekéredzkedett egy házba. Keservesen sírdogáló középkorú vagy inkább idősödő asszony nyitott neki ajtót, eleinte riadozott, végül mégis beengedte a házba, elpanaszolta, hogy napokkal korábban orosz katonák rontottak be hozzá, és megerősakolták, nem is tudja, hogy hányan voltak, és komolyan fontolgatja, hogy öngyilkos lesz a megaláztatás miatt. Tölgyesi Mihály vigasztalagta, megemlítette, hogy van nála három kézigránát. Az asszony megkérte, mutassa meg, hogyan kell bánni a kézigránátokkal. Megmutatta, és ezután némi alkudozás kezdődött, majd arra az egyezsére jutottak, hogy Tölgyesi Mihály fél kiló sóért átadja a kézigránátokat. Az idősödő asszony már nem sírdogált, kijelentette, hogy nem lesz öngyilkos, ellenben, ha ismét orosz katonák jönnek a háza közelébe, kézigránátokat vág közéjük. Tölgyesi Mihály azon az éjszakán végre ágyban aludhatott. A történet talán igaz is lehet.

A lényeg az, hogy a budapesti bevonuláskor volt nála fél kilogram só, megsózta a főtt kukoricacsöveket, amelyek közben ehetővé langyosodtak, a fiúk megkóstolták, rögtön érezték, hogy ehető, sőt jóízű, harsogva falták, tényleg nagyon éhesek voltak. Elismerően néztek Tölgyesi Mihályra, ő meg evés közben okította őket.

– Jegyezzétek meg... Nagy bajok eljövetelekor rögtön sót kell tárolni... Ez háborúban többet ér, mint az arany. Persze az aranyat is fontos megőrizni, már akinek van aranya. Legfontosabb azonban a só, ezt követi a liszt és a cukor. Igazán nagy inség idejében pedig jöhet a kukorica.

Tölgyesi Mihály a nyolcadik kukoricacsövet is kiemelte a kondérból, megsózta, ketté törte, felét Lékó Zoltánnak adta, másik felét ő ette meg, a sós zacskót visszatette subája alá. Mindenki szomjas lett, az ártézi kúthoz mentek, teleszívták magukat vízzel. Lékó Zoltán elismerően azt mondta:

– Sokat tanultunk magától. A parasztoktól is lehet tanulni.

Tölgyesi Mihály mindig hajlamos volt a nagyképűsködéésre, és kiválóan tudott blöffölni. Szenttamáson amolyan kocsmai kártyásként tartották számon, hétfégi estéken rendszeresen kártyázott a kocsmákban, meggyőzően blöffölt, időnként csalt is, így aztán általában nyert, és emiatt többször verekedésbe keveredett. Most ettől nem kellett tartania, veszélytelenül nagyképűsködhetett.

– Ezen túl százados úrnak szólítsatok – mondta. – A ruházatom ne tévesszen meg benneteket. Százados vagyok és titkos küldetést teljesítek.

– Miféle titkos küldetést – kérdezték a fiúk.

– Szigorúan titkos. Tehát nem mondhatom meg. Ti most menjetek és keressetek magatoknak valamilyen emberi ételt holnapra, valaki azonban vezessen el engem a Szemetes bácsi istállójához.

Lékó Zoltán a legkisebb fiút jelölte ki útvezetőnek, akit Virág Elemérnek hívtak, de mindenki csak Leminek szólította, Tölgyesi Mihály elbúcsúzott a fiúktól és elindult Lemi után, a Csóka nevű lovat is vonszolta magával. Jó háromnegyed óráig gyalogoltak, lassan haladtak, útközben már felnőttekkel is találkozott, férfiakkal, nőkkel, egyre többel, romokat takarítottak, vagy csak kutakodtak, vagy mentek a dolguk után, néhányan csodálkozva megbámulták Csókát, ezek nyilván tudták, hogy az a Szemetes bácsi lova.

Megérkeztek a szétcsapódott házhoz, és az épen maradt istállóhoz.

– Hol vagyunk tulajdonképpen? – kérdezte Tölgyesi Mihály. – Nem vagyok nagyon járatos Budapesten, küldetésem miatt azonban gyorsan kell tájékozódnom.

– Ez itt Kispest, Kőbánya és Józsefváros határa – mondta Lemi. – Kemény emberek laknak erre felé. Vigyázzon magára.

Lemi ezután elment, Tölgyesi Mihály pedig körülnézett megszerzett tulajdonában. Az istálló szenttamási szemmel nézve legfeljebb kisebbfajta kajla csürnek számított. Bent azonban rend volt. Elegendő szalma a földön, széna a jászol felett, sőt még zabot is talált az egyik sarokba. Kifogta Csókát a kordéból, a jászolhoz kötötte, szénát rakott eléje, beagyazta magát a szalmába a girhes ló mellé, nagyon fáradt és álmos volt a sok gyaloglás után, mélyen elaludt.

Világos nappal volt még, amikor elaludt, és világos nappal volt akkor is, amikor felébredt. Egy fiatal nő állt mellette, és igen ellenségesen nézett az arcába. Tölgyesi Mihály kibújt a szalmából, valamennyire letisztogatta subáját és kucsmáját.

– Maga a Szemetes bácsi rokona? – kérdezte az ellenséges tekintetű fiatal nő.

– Milyen nap van ma? – kérdezte Tölgyesi Mihály. – És hány óra van?

– Kedd van és reggel nyolc óra.

– Tehát legalább 15 órát aludtam egyfolytában – sóhajtott Tölgyesi Mihály. – Sokat gyalogoltam az utóbbi időben. Rám fért a hosszú alvás. Mit kérdezett?

– Tudtommal Szemetes bácsinak nincsenek hozzátartozói. Maga kicsoda?

Tölgyesi Mihály alaposan megnézte a szigorúan faggatózó fiatal nőt. Borzalmas öltözékben állt mellette, vastag kordbársony szoknyában, vastag, kopott felső kabátban, a fején piros svájci sapka volt, persze mindezek alatt még szép is lehetett.

– Nem vagyok rokon és hozzátartozó – mondta. – A lovat, a kocsit, a házat és az istállót megvettem Szemetes bácsitól. Ezek után ő aknára lépett és szétrobbant. Adásvételkor galádul elhallgatta, hogy háza már rombadólt. De nem neheztelek rá. Pénzre volt szüksége. Az a baj, hogy a pénz is szétrobbant. Csóka meg én szerencsére távolabb álltunk, nem sérültünk meg, bár így is elég rossz állapotban vagyunk.

A fiatal nő tekintete valamelyest megenyhült, és barátságosabb hangon szinte magyarázkodni kezdett.

– Tudja, én a szemközi házban lakom, és gyanússá vált, hogy egy idegen ember vezet haza a Csókát. Ezért jöttem ide...

Tölgyesi Mihály ráérezett az elbizonytalanodásra és azonnal rácsapott. Szomorkásra fogta a beszédet.

– Tudja, én először járok Pesten. Eddigi utam során mindvégig csúnya dolgokkal találkoztam. Tébláboló kamaszokkal, romok között botladozó gyerekekkel, nőkkel, férfiakkal, széttroncsolódott gerendákkal. Mostani ébredésemkor találkoztam először valami széppel. Magával. Köszönöm, hogy eljött leellenőrizni. Megvallom, elhagyatottnak érzem magam. Hogyan szólíthatom, kedvesem?

– Nem vagyok a kedvese – mondta némi műfelháborodással a nő, Karikó Jánosné a nevem.

– Hol van a férje?

– Az oroszok munkára vitték. Azt mondták, hogy egy hét múlva visszajön. De már két hónapja nem jött vissza.

– Öt év – mondta Tölgyesi Mihály.

– Mi az, hogy öt év? – riadozott az asszony.

– Ma már az oroszországi síkságokon gyalogol, esetleg vonaton utazik, akkor már viszont Szibériában van. Számításom szerint jó esetben öt év múlva tér haza. Én tudom, engem is arrafelé terelgettek, csak hogy én idejében visszafordultam.

– De hát azt mondták, hogy egy hét múlva...

– Vannak emberek, akiknek nem szabad hinni. Ez megérzés kérdése. Én ebben mindig nagyon jó voltam. Ezért vagyok most itt, ezért beszélgethetek egy szép fiatalasszonnyal, miközben mások Szibéria felé menetelnek.

– Nem létezik, hogy öt év...

– Jó esetben – mondta Tölgyesi Mihály komolyan.

A fiatalasszony a piros svájci sapka alatt majdnem elsírta magát.

– Mit kezdjek én az életemmel? Ha maga igazat mond...

– Igazat mondok.

– Már most is alig van ennivalóm. Alig egy kiló lencsém maradt. Más semmi.

– Sója van?

– Nincs.

– Ez nagy baj. Zűrzavaros időkben az okos emberek mindenképp előtérbe kerülnek. Szerencsére én okos ember vagyok. Valamennyi sót adhatok magának a lencséhez.

– Nagyon, nagyon megköszönöm – mondta a riadozó fiatalasszony.

– Szívesen adom – biztosította Tölgyesi Mihály. – Én mindenkinek segitettem eddigi életemben. Vagyis majdnem mindenkinek. Hogyan szólíthatom, kedvesem?

– Az asszony néhány pillanatig gondolkodott, hogy megengedjen-e ennyi bizalmaskodást, aztán megengedte.

– Orsolyának. Orsolya a nevem.

– Gyönyörű név – állapította meg Tölgyesi Mihály. – Akkor hát, kedves Orsolya, elosszuk a sót, megízesheti vele a lencsét. Ezenkívül maradt a zsákomban még négy kukoricacső, azokat is megoszthatjuk. Ha jól beosztunk mindent, két napi eledelünk lesz.

– Zsenge, fiatal főtt kukoricát sokszor ettem már, de nem hiszem, hogy a kőkemény érett kukorica is alkalmas emberi fogyasztásra.

– Alkalmas – mondta Tölgyesi Mihály. – Amennyiben szakszerűen elkészítik. És persze só is kell hozzá. Idefelé jövet tegnap jólakattam tizenöt éhező suhancot. Nagyon ízlett nekik a kukorica. Sok vizet ittak rá és mindjárt kipendültek, vagyis megelevenedtek. Erről jut eszembe... Van itt víz a közelben? Megtisztálkódnék valamelyest. Tudja, kicsit elkoszolódtam a háborúban. Meg aztán Csókát is meg kellene itatni. Olyan szakadt szegény, hogy még a kóbor kutyák is hangosan röhögnek rajta, ha meglátják.

– Hogy-hogy szakadt?

– Teljesen behorpadt a hasa. Vagyis girhes. Szóval gebe. Ha megítatom, kigömbölyödik egy kicsit. Én pedig megmosdanék, sőt meg is borotválkoznék. A háborúban, mármint mostanában a háború vége felé mindent lecseréltem magamról, a köpenyemet, a tisztí egyenruhám, a fegyvereimet... A borotvámat azonban megtartottam.

– Maga katonatiszt?

– Az voltam, de ezt mostanában ne hangoztassuk. A szovjetek igen kegyetlenül bánnak a katonatisztekkel. A borotválkozáshoz azonban ragaszkodom, rangom megköveteli, hogy síma képpel járjak az emberek között.

A fiatalasszony hirtelen ismét elszomorodott.

– Szegény férjem nem vitte el a borotváját. Hiszen azt mondták neki, hogy csak rövid időre marad távol itthonról.

– A férjének azóta már hosszú szakálla nőtt, de ez, ahogyan hallottam, egyáltalán nem feltűnő a nagy orosz síkságon. Én viszont Pesten vagyok, és nem akarok szakállat növeszteni. Merre van a legközelebbi kút?

Orsolya most valamivel hosszasan eltöprengett.

– Kút nincs a közelben... – mondta tétován. – A mi lakásunk a szemközi bérházban van... Elég kis lakás, de van benne zuhanyozó. Igaz, hogy melegvíz már régóta nincs...

– Semmi baj – mondta lelkesen Tölgyesi Mihály. – Tisztálkódtam én már jeges hóban is. A hidegvizes zuhany számomra langyos gyógyfürdő.

Felpattant, a maradék szalmaszálakat lesöpörte magáról, felkapta borjúját a kukoricacsővekkel, talált egy vödört is az istállóban, kézbe fogta és átment a szemközi bérházhoz Orsolyával. Ronda U alakú kétemeletes bérház volt, Orsolyáék az első emeleten laktak egy szoba-konyhás lakásban, amihez zuhanyzó is tartozott.

Tölgyesi Mihály a belépőben ledobálta magáról felső ruházatát, bevonult a zuhanyozóba, és bő félórát állt a hideg vízsugarak alatt, azután megborotválkozott, és igencsak felfrissülten öltözött fel. A vödört megtöltötte vízzel.

– Megyek, megítatom a Csókát – mondta. – A háború kezdete óta nem tisztálkódtam ilyen alaposan. Köszönöm a kedvességét, Orsolya.

Orsolya a konyhában tüsténkedett, piros svájci sapkáját levette a fejéről, dús barna haja így majdnem a válláig ért, és viselkedésében is feloldódott.

– Beáztattam az összes maradék lencsét – mondta. – Az egészséget megfőzöm. Kettőnknek is elég lesz ebédre. Ha átjön...

Tölgyesi Mihály már az istállóban a kezdeti társalgás közben is tartós kapcsolatteremtésre spekulált, természetesen elfogadta a meghívást.

– Átjövök! – mondta gyorsan. – A kukoricát itthagynom, meg az összes sót is. Jobb helyen van itt, mint nálam, maga biztosan jobban be tudja osztani, mint én.

Aztán a vödör vízzel visszament az utca túloldalára, megítatta a girhes lovat, majd körülnézett a környéken. Serény emberek takarították a romokat, de elég sok épségben maradt épület is látott, ezek körül is nagy volt a nyüzsgés, szóval érződött az élet, egy református imaház és egy füstös katolikus templom is megjegyzett magának további tájékozódás céljából.

Dél körül megebédelt Orsolyával, a lencsefőzelék jóízűre sikerült, mert volt hozzá só. Ebéd után megkapargatta a kukoricacsőveket, elmagyarázta az asszonynak, hogy miként és meddig kell főzni a kukoricát, azután tovább tájékozódott az utcákon. Az imaházon és a templomon túl eljutott a pályaudvarig, ahol sokáig figyelte a vonatok járását.

Vacsorára egy-egy cső megszózott kukoricát fogyasztottak el Orsolyával és sok vizet ittak rá, és Tölgyesi Mihály természeténél fogva bizakodó maradt.

– Holnapra itt van még két cső kukoricánk – mondta jóllakottan. – Csak hogy gondolnunk kell a jövőre is. Kútászkodnunk kell a romok között.

– Úgy hallottam, hogy a romok eltakarításáért élelmet osztanak – mondta Orsolya. – Én gyöngye vagyok ehhez. A kertészetben dolgoztam azelőtt, virágokat ültettem, de mostanság erre nincsen igény.

– Én viszont nem vagyok gyöngye – mondta Tölgyesi Mihály. – Hol kell jelentkezni takarításra?

– A református imaházban. Körzetünkben egy Püspöki Sándor nevű ember irányítja a romtakarítást. Nála kell jelentkezni.

Tölgyesi Mihálynak elakadt a lélegzete.

– Hogy néz ki az az ember?

– Magas, szikár férfi és nagyon szigorúan irányítja a munkát. Azt mesélik, hogy szakaszvezető volt a hadseregben.

Tölgyesi Mihály hitetlenkedve rázta a fejét.

– Ilyen kicsi lenne ez az ország? Vagy az egész világ? A honvédségnél kezem alatt szolgált egy Püspöki Sándor nevű szakaszvezető. Ha ő székel az imaházban, holnap bőségesen fogunk vacsorázni.

Tölgyesi Mihály szolgált ugyan közlegényként Püspöki Sándor szakaszvezető keze alatt, de Orsolyánál meg akarta őrizni tisztí rangját. Akkor még az istállóban töltötte az éjszakát, reggel vödörből mosakodott, és azonnal az imaházba indult, abban a reményben, hogy egykori szakaszvezetőjével fog találkozni. Vele találkozott. Püspöki Sándor egy íróasztal mögött ült az imaházban, körülötte két nő és három férfi tevékenykedett, sepregettek, ládákat hordoztak. Az egykori szakaszvezető elámulva nézett volt katonájára.

– Maga a kis Tölgyesi lenne? Subában és kucsmában?

– Hideg idők járnak mostanában – mondta Tölgyesi Mihály.

– Azt hittem, hogy maga már Szibéria felé jár.

– Pesten vagyok subában és kucsmában.

– Hol van a kis Gion? – kérdezte Püspöki Sándor.

– Hazament Szenttamásra a szegény marha. Lehet, hogy már árokba lötték a szerb partizánok. Csúnya dolgokat műveltek arrafelé, a Délvidéken. Sajnálom a Kis Kőművest. A legjobb barátom volt.

– Talán életben maradt.

– Ha nagy szerencséje volt.

– 'szintén remélem. Maguk ketten voltak a legkedvesebb katonáim.

– Ennek egyáltalán nem örültünk – mondta Tölgyesi Mihály. – Minden éjszakai akcióra minket vitt magával.

– Apró természetű emberekre volt szükségem. Azokat nehezebb kilőni.

Püspöki Sándor ekkor felkelt a székéről, kezét rázott Tölgyesi Mihállyal és csöndesen azt mondta:

– Isten hozta, közlegény. Üljön az asztal mellé, és a továbbiakban beszéljünk halkabban, hogy ne zavarjuk a körülöttünk dolgozó embereket.

Ezután halkan beszélgettek. Felidéztek a régi éjszakai akciókat, amikor a frontvonal mögött lecsaptak az alvó szovjet katonákra, és elhurcolták őket, merthogy nyelvet kellett fogniuk, és ők ezt, mármint Püspöki Sándor szakaszvezető, Tölgyesi Mihály és Gion Máttyás közlegény mindig sikeresen elvégezték.

– Túl sokan vannak ezek a mocskok – mondta egészen halkan Püspöki Sándor. – Hiába ritkítottuk őket, felülkerekedtek. Engem is el akartak vinni Szibériába, egy jó pillanatban azonban beléptem a Kommunisták Pártjába. Azóta takarítom és majd újjáépítem a várost.

– Ezért vagyok itt – mondta Tölgyesi Mihály. – Megfelelő jutalékért beállnék a romok eltakarításába.

– Minden emberre szükségünk van – mondta Püspöki Sándor. – Hetente három kiló lisztet, és negyed kiló zsírt tudunk adni a munkálkodóknak.

– Sót, cukrot?

– Esetenként.

– Nekem lovam és kocsim is van – mondta Tölgyesi Mihály.

Püspöki Sándor őszintén rácsodálkozott egykori közkatonájára és megkérdezte:

– Hányszor járt eddig Budapesten?

– Először vagyok itt. De már családot is alapítottam. Szép asszonyt találtam.

– Gyorsan feltalálja magát – mondta elismerően Püspöki Sándor. – Szép asszony, kocsi, ló. Nem akar belépni közénk kommunistákhoz?

– Nem. Túlságosan közlelő láttam őket. Dolgozni viszont hajlandó vagyok. Lóval, kocsival. Persze az átlagosnál nagyobb bérért. A ló miatt. Mondjuk heti öt kiló lisztért, fél kiló zsírt, valamennyi sóért és cukorért, és zab is kellene a lovamnak. A lovam és én is legyengültünk egy kicsit, szeretném előre felvenni a heti járandóságomat.

Püspöki Sándor egyre elismerőbben és elégedettebben nézett Tölgyesi Mihályra.

– Szeretem az életrevaló embereket – mondta. – Magukban mindig megbízom. A kis Tölgyesiben és a kis Gionban.

– Most is megbízhat bennem – mondta Tölgyesi Mihály.

Püspöki Sándor ezután már felemelte a hangját, a körülöttük sürgölődő férfiak és nők is hallották, amit mond.

– Jelentkezzen Makai József brigádvezetőnél a katolikus templom előtt! ' majd eligazítja. Azonnal kezdjen munkába! Este pedig ismét jelentkezék nálam.

– Igenis! – mondta katonásan Tölgyesi Mihály, és még egyszer kezét rázott szakaszvezetőjével.

Elment a katolikus templom elé, jelentkezett Makai József brigádvezetőnél, azután Csókával és a kordéval beállt a romtakarítók közé és dolgozott becsülettel. Ebédidőben elszietett Orsolyához, aki addigra megfőzte a maradék kukoricát, Tölgyesi Mihály evett, sok vizet ivott, majd végigdolgozta a délutánt is.

Este visszament a református imaházba. Ott megkapta előre egy heti járandóságát. Öt kiló lisztet, fél kiló zsírt, tíz dekányi sót, fél kiló cukrot, és egy zsák zabot a lovának. A zabból kiadós adagot töltött a tarisznyába, Csóka nyakába akasztotta, bekötötte a lovat az istállóba, az emberi eledelt elvitte Orsolyához, aki igencsak jókedvre derült, lángost sütött, és Tölgyesi Mihály ezt az éjszakát már nem az istállóban töltötte, reggelre már Orsikának szólította a fiatalasszonyt.

Azután heteken át szorgalmasan takarította a várost, járandóságát rendszeresen megkapta, ismeretéseket kötött a romokat takarító emberekkel, tulajdonképpen emberhez méltó életet élt a leromlott városban, Orsolya kedves volt hozzá, ő azonban többre vágyott, változatlanul bízott szerencséjében, tehát még szerencsésebb alakulásban reménykedett.

Ez is bekövetkezett. Egy este amikor Csókát itatta az istállóban, kiabálást hallott az utcáról.

– Százados úr! Százados úr!

Tölgyesi Mihály kiment, az utcán Lékó Zoltán állt.

– Beszélne magával – mondta a tiszta szemű fiú.

Tölgyesi Mihály behívta az istállóba. A fiú bement, téblábolt egy ideig, megállapította, hogy a Csóka nevű ló sokkal jobb erőben van, mint régen, azután rátért a jövelele céljára.

– A pályaudvaron már napok óta áll egy hosszú szerelvény – mondta. – Tehervagonokkal, személyvasonokkal. Mindenféle holmit pakolnak belé. Bútorokat, festményeket, különféle ládákat, amikben nem tudjuk, hogy mi van, sőt még tűzifát is. Az emberek azt mondják, hogy ez amolyan háborús kártérítés a Szovjetunióknak. A sok holmit hamarosan elviszik Oroszországba. Szerintem ezek a

disznók kirabolnak bennünket.

- Szerintem is – mondta Tölgyesi Mihály.
- Már tíz fős csapatom van, erős fiúk, a kis Lemit leszámítva. Éjszakánként visszaszerezhetnénk valamit a kártérítésből.
- A tűzifákat hagyjátok ott. Meleg nyarunk lesz.
- Értékesebb holmikra gondoltam.
- Én is.

– Szeretném, ha egy katonatiszt irányítaná az akciót – mondta Lékó Zoltán. – Maga bizonyára ért az ilyesmihez. Meg aztán Csókára és a kordéra is szükség lehet, ha nehezebb darabokat akarunk elvinni.

Tölgyesi Mihály újabb adag zabot adott Csókának, megsimogatta a ló hátát, és azt mondta:

– Menj haza, fiam és aludj 2-3 órát. Éjfélkor kezdjük a munkát. A pályaudvar melletti utcában leszek Csókával, természetesen romokat takarítgatok, Leminek szóljal, hogy mivel ő a legkisebb közöttetek, ő fog őrködni, ti pedig válogattok és dolgoztok.

Így történt. Rendszeresen fosztogatták a szerelvényt, később a következő vonatokat is, mert újabb kártérítési szerelvények is beálltak a pályaudvarra. Tölgyesi Mihály nappal a romokat takarította, éjszaka úgy tett, mintha romokat takarítana, de értékes holmikot fuvarozott a vonatból. Fárasztó munka volt, de nagyon megérte. Aranyat talált.

Innentől kezdve Tölgyesi Mihály története zavarossá válik számomra. Az egyébként terjengősen és szívesen fecsegő ember itt meglepően szűkszavú lett. Elmondása szerint az aranyrudakat és az ékszereket a romok alatt találta tisztességes munka közben. Az ékszerekből egy-egy darabot, gyűrűt, nyakláncot az éjszakánként munkálkodó fiúknak is ajándékozott, de elképzelhető, hogy az arany a kártérítésből származott.

Annyi bizonyos, hogy a továbbiakban nem kellett éjjel-nappal robotolnia. Csókát és a kordét odaajándékozta Püspöki Sándornak, aki még mindig az elcsúfított város megszüpítésén dolgozott, Orsolyának adott egy vaskos aranykarkötőt, magának vett egy kertes házat Zuglóban. Addigra már kitűnően tájékozódott a fővárosban. Kettesben átköltöztek a tágas és kényelmes házba, a ronda bérlakást átmenetileg átadták használatra és megőrzésre Lékó Zoltánnak.

Orsolyát visszavették régi munkahelyére a kertészethez, újból ültethette a virágokat, az ő révén, és feltehetően bizonyos ellenszolgáltatásért Tölgyesi Mihályt is felvették a kertészethez munkavezetőnek, holott szakmáját tekintve ács volt, mégis mindenki szerette a virágok és a cserjék között, mert igen elnagyoltan végezte munkáját, valójában enélkül is megélhetett volna, tehát sokat és kedvesen beszélgetett beosztottjaival. Így telt el majdnem három boldog év. Orsolyával még a kommunista hatalom átvételét sem érzékelték igazából.

Azután egy nyári éjszakán dühös férfiak berúgták a kertes ház ajtaját. Három bőrkabátos ember rontott be, pisztolyt szegeztek az ágyban pihenő Tölgyesi Mihályra, ordítottak, titoista szemétnek nevezték, ráparancsoltak, hogy azonnal öltözzön fel és menjen velük. Orsolya sikoltzott, mire őrá is ráordítottak, nagyon hangosan közölték vele, hogy hajnalig költözzön ki a házból, amit egy jugoszláv ügynök szerzett meg tisztességtelen és alávaló módon.

Tölgyesi Mihályt még hajnal előtt börtönbe vágták.

(Folytatjuk)

„Földre szálltam a tematikában”

Beszélgetés Gion Nándorral

– A kisebbségi magyar irodalomban ugyanarra az élethelyzetre a különböző régiókban mindenhol másképp reagáltak. A vajdasági irodalomban sajátos színként jelentkezett a fanyarság, a groteskség, a kilátástalanság és a neveltségesség határán mozgó ironikus hangvétel, akár prózáról, akár líráról volt szó. Egyébként itt éreztük a legerősebben a modern törekvéseket is – elsősorban a *Symposion*, majd az *Új Symposion* című folyóiratok köré tömörült alkotók műveiben. Ezeknek a törekvéseknek viszonylag szabad útjuk volt, hiszen látszólagos szabadság jellemezte a volt Jugoszlávia szellemi életét, az erdélyi, a felvidéki lehetőségeknél jóval szabadabb szellemiséget. Gion Nándor e kettős elleniránnyal szemben a saját útján tudott haladni, ami nem mondható teljesen modernista törekvésnek, ugyanakkor nem történelmi alakok mögé húzódott, nem a régebbi múlt jelenségeit idézte, az értékeket a jelenben akarta felmutatni, a kisemberekre figyelt, a hétköznapi szituációkat ragadta meg. Hogyan vállalhatta ezt az írásmódot, hogy elkerülje a korszerűtlenség vádját?

– A különbséget talán az jelentette a jugoszláviai és a többi magyar irodalom között – ha egyáltalán igaz, hogy van „többi” magyar irodalom, de fogalmazzunk egyelőre így, hogy volt anyaországi magyar irodalom, volt erdélyi, felvidéki és kisebb mértékben kárpátaljai –, az elsősorban abban fogalmazható meg, hogy mi gazdagabbak voltunk: nem gazdagok, de több pénzünk volt, és jelentősebb volt a kulturális támogatottságunk is, mint az anyaországban vagy a kisebbségi magyar régiókban. Ez a fiatalabb korosztályban, de különösen a kezdő írókban egyfajta nagyképűséget szül: mi vagyunk azok, akiknek egy kicsit több pénzünk van, mint az előbb említett többieknek. De ez csak az egyik tényező. A másikat az jelentette, hogy a Vajdaságba szabadon áramlottak be a nyugati szellemi irányzatok. Bár nem magyar nyelven, de mivel megtanultuk az államnyelvet, a szerb-horvátot, ezeket érzékelhettük, a műveket olvashattuk. Így „okosabbak” lettünk, mint a más magyar nyelvterületen alkotó írók. Ez szülte azt a kissé dagályos és nagyon rossz hangulatot és elméletet, amit nem is annyira a szépírók alakítottak ki, hanem inkább az irodalomtörténészek. Ez valahogy így festett: tudtuk, hogy van Magyarországon magyar irodalom, de betilthattak egyes szerzőket, ugyanakkor ezekről nálunk megjelentek tanulmányok, hiszen szabadon olvashattuk őket átcsempésztett műveik révén. Így kialakult az elmélet, hogy a vajdasági magyar irodalom más, mint a többi magyar irodalom, és különb a többinél. Mi, akkori huszonévesek beindítottuk az *Új Symposion*ot, és mindenkit megbíráltunk, aki harminc éven fölüli író volt, mindenkit megtámadtunk. Nem alkottunk nagy dolgokat, de támadni nagyon szépen tudtunk. Mindebben a magatartásban, ami később a groteskséget is szülte, az is benne volt, hogy egyedül Jugoszláviában nem volt szovjet nyomás, tehát mi nyugodtan szidhattuk az oroszokat is. Volt az akkori jugoszláv politikának egy nagyon balkáni, de nagyon ravasz húzása: nem kedvelte ugyan a kisebbségi kultúrát, ahol lehetett, elnyomta, de a csúcskultúrát támogatta, sőt a kirakatba rakta. Más szóval sokat áldozott arra, hogy például évente megjelenhessen mintegy negyven magyar könyv, folyóirat és a többi. És mi, akik ebbe belekerültünk, nem éltünk nagylábon, de azért jól éltünk. Én 27 éves koromban megírtam első könyvem, és attól kezdve, 1968-tól minden évben megjelent könyvem. Magyarországon akkor a velem egykorú írók jó, hogyha négy-öt évenként ki tudták adni egy-egy művüket. Ez persze tévutakra is vihett. Induláskor én is azt vallottam, hogy a vajdasági magyar irodalom az egészen más irodalom, amíg meg nem jelent az első könyvem, amibe belevittem minden olyan modernista trükköt, amiről azt hittem, hogy a magyar nyelvterületen valami újat jelent. De aztán rájöttem, hogy ez elég gyöngye könyv. Amikor megírtam a második könyvem, akkor földre szálltam a tematikában. Az első, trükkös könyvről elég szépen írtak. Nem nagyon kapkodták az olvasók, de azért fogyogatott. A második könyvemnél mégis rájöttem, hogy egy-két dolgot tisztázni kell magamban. Először is: milyen nyelven írok én? Magyar nyelven. Azután: milyen irodalomba akarok én beilleszkedni? A magyar irodalomba. Tehát akkor itt kell, hogy megmértessem magam, és hagyjuk ezt a vajdasági meg jugoszláviai magyar irodalom-fogalmat. Én magyarul írok, magyar nyelven, és ezt odateszem az olvasók, a kritikusok, az irodalomtörténészek elé. Ha ez megállja a helyét, akkor érek valamit a szakmában. És megállta a helyét. Attól kezdve ez a hánykolódó és viháncoló korszak, hogy mi különbek vagyunk, megszűnt.

– *Mondhatjuk úgy is, hogy az a korszak szűnt meg, amikor az előbb említett nagyképűség táplálta az irodalmat?*

– Igen. Tisztában lettünk azzal, hogy van egy egyetemes magyar irodalom, és mondhatjuk mi ezt kisebbséginek, határon túlinak, de amikor megmértetésre kerül sor, akkor csak magyar irodalom van. Nem azért kell ezt az irodalmat szeretni, mert határon túli, hanem próbáljuk meg értékelni, és ha ér valamit, akkor szeretjük. Én erre elég gyorsan rádőbentem. A második könyvemtől kezdve olyan dolgokról írok, amiket fontosnak tartok, és ezt megpróbálom úgy megírni, hogy ha valaki elolvassa, ő is úgy érezze, hogy ez valóban fontos. Ha ez sikerül, akkor jól érzem magam. A második könyvem óta megírtam még tizenhetet, és mindegyik megmaradt a magyar irodalom tengervízében. Tomboló sikert egyik sem aratott, bár hétből-nyolcból filmet is csináltak, de az értéküket senki sem kérdőjelezte meg. Nem azért, mert a határon túlról jöttem, és engem sajnálni kell, hanem mert van itt egy író, akit el lehet olvasni, és esetleg fontos az, amit leír.

– *Egy tíz év előtti interjúban, amikor regényeire kérdeztünk, azt mondta, hogy stílusára valamiféle „dúsított” realizmus jellemző. Mit érthetünk ezen a fogalmon? Azért is fontos ez a kérdés, mert most készül a *Latroknak is játszott* című regényciklusának negyedik kötete.*

– Ezt sokféleképpen lehet érteni. A legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy ez valamiféle gazdagabb realizmus. Akkor arra gondoltam, hogy ez valamilyen irodalmi és politikai trükk az irodalomban. A *Latroknak is játszott* olyan környezetben játszódott, ahol nem voltak igazi gyökerek. Ha azt mondjuk például, hogy Székelyföld, akkor az egy ezeregyszázéves tájegység a maga hagyományaival. Ha azt mondjuk, hogy Vajdaság, akkor tudjuk, hogy ott az őslakos magyarokat kiirtották a törökök, és utána betelepültek mindenféle területekről, a Jászságból, a Dunántúlról magyarok, akik nem voltak igazán őshonosak. Csak mintegy 150 évig éltek ott, amikor kisebbségi sorba jutottak. Nem volt igazán tartásuk. És mivel a háború után mi éltünk a legjobban, a jugoszláviai magyarok asszimilálódtak a leggyorsabban. De én ismertem embereket azokon kívül is, akik asszimilálódtak. Ezek kökemény emberek voltak, volt tartásuk. Ezekre próbáltam ráépíteni a regénytrilógiát is. 'ket szerettem volna előtérbe tolni. Lehet, hogy egy kicsit megváltozott realitásuk a szövegben, és talán ez a dúsított realizmus.

– *Tehát valójában a nem létező gyökereket akarta az író pótolni a regényciklusban. Nem sértünk-e műhelytitkot, ha a negyedik kötetéről érdeklődünk?*

– Nem műhelytitok. Most diktáltam le az első fejezetet, és már írom a másodikat. Én mindig kézzel írok, azután gépbe diktálom a szöveget.

– *A diktálás egyben kontroll is? Hiszen az első ihletből leírt szövegben, amit a diktálás során kicsit már kívülről lát, még változtatni lehet.*

– Így van pontosan. A kérdésben szinte benne a válasz is. Ha diktálás közben látom, hogy ez például túlságosan közhelyes, akkor változtatok a szövegen. Folytatásokban fogja közölni a kecskeméti *Forrás* című folyóirat, és havonta kell egy fejezetet leadnom. Így volt ez a *Latroknak is játszott* harmadik kötete, az *Ez a nap a miénk* esetében is.

– *Ez a könyv mikor lesz a miénk?*

– Jövőre. Szeptemberben kezdik közölni, 12 fejezetre tervezem, így jövő őszig kifutja magát a folyóiratban, és utána lehet beszélni arról, hogy könyv formájában is megjelenjen.

– *Néhány éve azt mondta, hogy elindított egy figurát a maga útján, aztán egyszerre csak kicsúszott a kezei közül. Bizonyára más alkotóknál is megtörténik, hogy hőse elkezd a saját életét élni. Mi történik az íróval akkor, ha az általa teremtett alak önálló életre kel? Ha megtervezi a 12 fejezetet, azután egész más irányt vesz az írás?*

– Ha sikerül életeres figurát teremteni, és az egyszerre csak elkezd élni a saját életét, akkor muszáj úgy írnom tovább, ahogyan esetleg nem is gondoltam. A regény igazi főszereplője sínen van, ezzel nincs is gond, az ő viselkedése kiszámítható. A másik főszereplő viszont abszolút szélhámos.

– *‘is dúsított realizmussal megrajzolt figura?*

– Kicsit igen, de kissé még vissza is fogott. Egy szenttamási magyar ember, aki tudja, hogy ha visszamegy a háború után Szenttamásra, akkor a szerb partizánok megölik. Nem azért, mert valami nagy disznóságot csinált, hanem azért, mert vannak ott haragosai, és abban az időben lehetett öldökölni. Ezért nem megy haza, hanem szélhámos lesz, hamiskártyás és más egyéb. Először van nagyvárosban, és elkezd lopni, csalni, hazudni. És ez bejön. Végül is a semmiből megérkezik egy falusi ácslegény, és ezzel a modorral, ezzel a stílussal sikeres lesz. Azt a címet adtam ennek a könyvnek, hogy *Aranyat talált*. Félő, hogyha ez a figura elkezd önálló életet élni, akkor bajban leszek. De várjuk ki a végét.

– *Előbb említette, hogy hét-nyolc könyvéből film is készült. Többek között a Sortűz egy fekete bivalyért és A kárókatona még nem jöttek vissza című művekből. A filmváltozatokkal azonban sosem volt megelégedve. Eleve fenntartásai vannak a filmfeldolgozásokkal kapcsolatban, vagy nem sikerült megtalálni azt a hangot, illetve képet, amelyet elvárt vagy legalábbis szeretett volna?*

– Eleve fenntartásom van, de nem azért, mert én valami különleges alkat vagyok. Egyébként azt hiszem, hogy minden író így érzi, amikor egy másik műfajban látja viszont azt, amit leír, mert színpadon vagy filmen ez valahogy nem ugyanaz. Azért nem szeretem, mert kissé szélhámoságnak érzem. Amíg én megírok egy novellát vagy regényt, addig az íróasztalon ott van előttem a papír. És ahogyan megírom, az olyan, ahogyan én megcsináltam. Mihelyt film lesz belőle, ott még legalább százötven ember ügyködik körülötte. Az érdekes az, hogy ezekben a filmekben – a legutóbbiban is – csupa jó színész játszott, akik képesek lettek volna szinte mindent megcsinálni, amit én a prózában elképzeltem. Amikor szélhámoságot említek, ezt nem kell szó szerint értelmezni. Egyszerűen arról van szó, hogy egy nagy csapat tevékenységében valahol megbicsaklik valami, és akkor ez már nem az igazi. Talán a történet mögöttes területeit nem tudták bejární ezek a filmek.

– *A forgatókönyveket is ön írja?*

– Volt amikor én írtam, és volt, amikor más. Ilyenkor azt szoktam mondani, hogy gyerekek, én jobb vagyok eredetiben. Ettől azért még lehetett sikeres egyik-másik film. A legutóbbi – nem jól sikerült – filmemre nem volt pénz. A regényben és a forgatókönyvben is leírom például, hogy egy gyanús üzelmeket folytató fegyverkereskedőre egy kávézó előtt géppisztolysorozatot eresztenek, és lelövik a barátját. ‘megússza a dolgot. Ez fél perc egy filmben, de nagyon hatásos jelenet. Ezt a szereplő azonban a filmen csupán elmondja. És ebben a pillanatban leül az egész dolog. A film a jugoszláv polgárháború kitörésekor játszódik. Érzékeltetni kellene, hogy valóban mi történik.

Vagy például leírom, hogy éjszaka tankok vonulnak Horvátország felé. Tankokra viszont nem volt pénz. A háborút úgy érzékeltették, hogy Pest fölött elhúz egy repülőgép. Egy csomó olyan dolog van a filmben, ami a nézőt nem érdekli. ‘csak azt látja, hogy valamiről meg akarják győzni, mondogatnak valamit, hogy ez meg ez történik, de közben nem történik semmi, mert minden egy lakásban játszódik.

– *Megjelentek-e külföldön is művei?*

– Elég sok nyelven jelentek meg novelláim, regényrészletek is elszórva folyóiratokban franciául, angolul, észtül, elég sok könyvem jelent meg szerbül, de ez talán nem is annyira érdekes, hiszen ott éltem. Később lengyelül, szlovákul, ruszinul. Mióta Magyarországon élek, németül jelent meg egy regényem. Antológiákban novelláim németül, franciául, de hogy egy világnyelvet is említsek, eszperantóul is megjelent egy könyvem.

– *A fordításokkal hogy van megelégedve?*

– Fiatal írónak nagy szó, ha megjelenik az első könyve. Fiatal írónak nagyon nagy szó, ha lefordítják más nyelvre. Számomra is nagy szó volt, amikor az első könyvem lefordították szerb nyelvre. Én egyedül ezen a két nyelven tudok kommunikálni, magyarul és szerbül. Olvasgattam a fordítást, úgy rendben is találtam. Azután elvittem egy szerb nyelvészprofesszorhoz, aki kitűnően tudott magyarul, Illyés Gyula Puszták népe című művét ő fordította szerbre. Büszkén mutatom neki a lefordított könyvem. Az öregúr beleolvast, és az mondja: „Gion úr, ebben az első mondatban három olyan kifejezés van, amit a szerb ember nem használ. Ez a fordítás rossz.” És ez még csak egy másfél soros mondat volt. Akkor azt mondtam, hogy fordítsák csak le a könyveimet más nyelvekre, én nem fogok utánanézni, hogy jók-e. Csak az a fontos számomra, hogy magyarul jó legyen.

Budapest, 2001. május 11.

Az interjút készítette: *Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván*

Lázár René Sándor

L. kisasszonyhoz

(Mint Csokonai: A reményhez.)

*Jöjj el újra, kérlek,
Bár ma légy velem –
Hidd el, öszszeférhet
Vágy s az értelem.*

*Várlak, egyre vár még
Rád az őszi fény –
Szétoszolt az árnyék
Már a föld szivén.*

*Szökkenő mosolylyal érkezz,
Szép legyen szavad –
Mint a reggel, visszatérhetsz,
Végre légy szabad!*

*Légy szabad magadhoz
Híven felnövő –
Néma pillanathoz
Mért jelen s jövő.*

Kolozsvárt, 1880 októberében

Escorial, El Greco

*Escorial: kinszürke kőkoporsó.
El Greco: hispán, légi szenteket fest.
De mennyi hívság, hősi gőg, botor szó,
Malasztba dermedt, bűnben elrekedt test!*

Madridból Salamancába, 1885 júliusában

Éjszaka a havason

*Akad báránysült, túró, hagyma, orda –
Sajttal etettek, megittak téjjel...
S ha farkashorda ordít majd a holdra –
Beléreszket, fél künn a gyapjas éjjel.*

*Az álom ellep, csillagok lobognak,
Az álom, mintha meszsi láng fon át –
Gyerektenyérbe, míg egek forognak,
Álmodj egyetlen szem kis áfonyát.*

A Madarasi Hargitán, 1888 márcziusában

Rebellis kifakadás

*Kibirhatatlan, mit magyar tehetség,
Magán-tanár és honfi tűr,
Hisz néki nem jut, bármiképp etessék,
Banánra kávé s confiture!*

Maros-Vásárhelyt, 1890 márcziusában

Mátyás király Kolozsvárott

(Fadrusz János lovas-szobrára)

Fenséges királyunk Kolozsvár Főterén
Fogadja seregét, hátasa harci mén...
Súlyos páncélatban minek jogar, palást?!
Hadvezérit várja... Vitéz Magyar Balázst,
Kemény Kinizsi Pált, ki vagdalt a portyán:
Szilajul szétkiált, vivát száll ki torkán!
Éljenzi a Győztest gyakor hadi tábor,
Bizakodva néz föl Szapolyai nádor
S a szablyás Báthory, az erdélyi vajda!
Lábánál lobogók, sok zsákmányolt fajta:
Oszmán, német, cseh meg moldóvai zászlók,
Kik csatákban voltak zúgó szélben gázlók,
Fondor császáriak, félholdasak, szépek –
Mind letörettek, mint felbőszített népek.
Érces nyugalommal bástyás talapzatán
Túltekinthet Mátyás a megmaradt hazán:
Konokul magaslik Kolozsvár Főterén,
Magabiztos, erős, akár a bölcs remény –
S késő századoknak hódolását várván
Túlnő szennyes idők ármánykodó árján.

Kolozsvár-Marosvásárhely, 1918. december 7-én

Bálint Tibor

Ne vigye el az álmunkat

Mielőtt elindulna Tahitiba, egy-két dolgot meg kell beszélünk, asszonyom – mondta az elmeorvos professzor a hatvan év körüli, de már fehér hajú hölgynek halkán, bizalmasan, mintha ez az út a kettőjük titka volna. – Kissé messzire megy, azt se tudom, hogy az *Air France* gépét vegyük-e igénybe, vagy más járatot válasszunk, hiszen mondotta volt, hogy szeretné látni az óceán körül elterülő tájat is, ez pedig tizenegyezer méter magasból aligha lehetséges... No de találunk megoldást, és bízom benne, hogy május végén már felszállhat...

Özvegy Sorompó Béláné, született Sikolya Eszter, ötvenhetedik életévét még fekete hajjal élte meg, aztán egyetlen éjszaka fehér lett minden tincse, így tudták a sintelepi idegklinikán; ez a válságos éjszaka pedig mindjárt az autóbaleset után következett. Fia, menyje, s egyetlen unokája, Péterke, a szeme láttára halt szörnyet, s a vérrel elkeveredett olaj, a szakadt ruhák, kormos sebek és az üszkösen meredő végtagok elborzasztó képétől már a kórházba szállítás előtt megropant.

„Mindenért én vagyok a hibás, egyedül csak én!” – hajtogatta egyre, hogy iszonyú fájdalmát büntudattal is tetézzze, és már emlékezni sem akart régebbi lázadásaira, cselédsorsának már-már elviselhetetlen napjaira, ami valamennyire feloldozhatta volna. Hiszen még a tragédiáját is az okozta, hogy kigúnyolták és semmibe vették őt, valamiféle robotgépnek nézték, akinek se agya, se szíve, s akinek kötelessége egyvégtében dolgozni, s még a gondolatait is ellesni a fiataloknak.

Hajnalban ő gyűjtötte meg a tüzet a konyhában, a fürdőszobában, ő hozta be és forralta fel a tejet, ő loholt a péküzletbe friss süteményért, ő vásárolt be, ő főzött, rendezte a mosást, takarítást, ő gondozta a ház mögötti kicsiny zöldségest, s mikor már valamennyien aludtak és elcsöndesült a ház, mindig előkerült valami varni vagy stoppolni való. Neki még vasárnapja sem volt, mert pirkadatkor csomagolni kellett, hogy mire Józsi előáll a kocsival, mindent berakhassanak a csomagtartóba, és idejében ott lehessenek Szovátán, Félixfürdőn, a Jád völgyében – mikor hol; kötelessége volt elindítani s utána bevárni őket vetett ágygal, meleg vacsorával, s lehetőleg azzal a jó hírrel, hogy meglepetésként olyasmit is elvégzett, amire nem is számítottak.

Így ment ez éveken át a borzalmas szerencsétlenség napjáig. Azon a reggelen Vásárhelyre indultak; a kocsit már a kapu előtt töfögött begyűjtva, de Józsi ráérvén szűrcsölgette a kávéját a konyhaasztalnál, és arról beszélt, hogy milyen imádni való mamája van Jenei Jenőnek: hatvanéves létére el tud vegyülni a fiatalok között, vitázik, élcelődik velük, rengeteg mindent összeolvasott, s egykettőre rápirít műveltség dolgában a tanult emberre is, nem úgy, mint más butuska öregasszonyok...

Sikolya Eszter a kályha fölé hajolt, az esti kávéhoz forralta a tejet, arca izzani kezdett, de nem a forróságtól, és a szemébe apró, szűrös könny szökött; ime, nem elég, hogy látástól vakulásig ugrál helyettük, még ki is gúnyolják itt a füle hallatára, s rajongással beszélnek arról, aki az idők követelménye ellenére meg tud maradni szalonhölgynek öreg korára is, s akit bizonyára kiszolgálják, ahelyett, hogy tőle várnák a cselédeskedést!... Miközben erre gondolt, a tej földuzzadt előtte, mint egy párolgó jéghegy, amely a víz alól bukkan fel, megragadta a lábast, de ahelyett, hogy a fájászlemezre tette volna, a földhöz vágta; aztán sikoltani kezdett, hogy többé nem akar buta vénasszony lenni, ő is tud társaságban viselkedni, és ragaszkodik hozzá, hogy ezután bárhova mennek, vigyék őt is magukkal, mert évek óta még egy moziban sem volt...

Így hát négyesben indultak el: a három felnőtt külön-külön föl volt dülva, de nem szóltak egymáshoz, s nyomasztó hallgatás nehezedett rájuk, még akkor is, amikor Józsi dühösen hajszozni kezdte a kocsit. Közben néhányszor szabálytalanul előzött, s élesen lenyomta a féket, úgyhogy ő maga is szinte beleverte a homlokát a szélvédő üvegbe. Így száguldottak a bonchidai Szamos-hídig, ahol a szerencsétlenség történt, s ahol ő kirepült a hátsó ajtón...

– El is felejtettem megkérdezni: sejtí-e, hol van Tahiti? – fordult felé ismét az orvosprofesszor, mikor látta, hogy még mindig ott áll az ajtó mellett. – Egyedül fog utazni, tehát tájékozódnia kell, s jó lesz, ha elolvas egy-két könyvet.

– „, én elkészültem, doktor úr! – mondta az asszony azzal az egyenletesen hunyorgó mosollyal, amely a szibbasztott fájdalom mögül pislog elő. – Tessék visszaemlékezni, Hátsó-Indiában is milyen jól el tudtam igazodni a tavalay nyáron. ...Tahiti Polinézia legnagyobb szigete, és annyi lakosa lehet, mint Désnek... Közel száz éve francia protektorátus. Gaugin itt festette leggyönyörűbb egzotikus festményeit, és azt mondják, ez a hely egyedülálló a világon, ahol a bennszülöttek vérenek illata gardéniák illatával keveredik...

– Én is körülbelül ennyit tudok róla – mondta a professzor sietve, mert megijedt Sikolya Eszter aprólékos tájékozottságától, s félt, hogy mindent el akar mondani, amit olvasmányából, főként Az ördög sarkantyújából megjegyzett; ugyanakkor azonban türelmes is volt, mert örült, hogy ennyire bevált az idős hölgnél az utaztatás terápiája, amelyről tudományos dolgozatot szándékozott írni, hiszen ő dolgozta ki és alkalmazta először ezt a módszert, amely ki tudja ragadni a beteget önpusztító melakórságából...

Sikolya Eszter megérezte, hogy fönntartja az orvost, hálálkodva kifordult a rendelőből, és pongyolában, amint volt, visszaigyekezett a kórterembe, hogy elmondja szobatársainak, mennyire izgul még Barátosi professzor úr is ettől a több ezer kilométeres úttól, mily részletesen igyekszik felkészíteni őt és ellátni hasznos tanácsokkal; följazotta a nagy kaland lehetősége is, meg az a meggyőződés, hogy érette fáradozik egész nap az orvos...

A közeli konyha, amely a folyosót káposztafőzelék szagával árasztotta el, nem tudta megakadályozni, hogy a pára szét ne húzódjék az asszony hófehér haja és izzó arca körül; az egyik ablakmélyedésben most is ott állt Szeréna, a parasztlány, mint óriási nyitott fedelű dobozban a hálóingbe öltöztetett baba; bátyja az ő szemeláttára ütötte agyon az apját baltával, s ő most némán, mozdulatlanul támasztotta a falat, csupán könnyes szeme jelezte, hogy ő az, aki félrehúzódva, némán figyel mindent... Néhány lépéssel odébb idős, kendős asszony várakozott, egy háborodott vallásos rajongó, aki az utolsó ítéletre várt. Most előlépett, és kezét szeretettel nyújtotta a közeledő özvegy felé:

– Hogy van aranyos?... Ugye jól?... Hát akkor az Úr áldja meg; de őrizkedjék, testvérnő, mert az Antikrisztus itt settenkedik körülöttünk, és meg akar rontani bennünket!...

A kórteremben Sikolya Eszter csupán egyetlen beteget talált, a tizennégy éves Clarisszét, akiről azt pletykálták, hogy a túlzó kényeztetés áldozata: a kislány észre sem vette, hogy ő belépett, s tovább beszélt valóságos mély és koravén torokhangon a babájával, amelyet a takaró fölött sétáltatott; az asszony tudta, hogy nem oszthatja meg vele az örömét, ezért visszafordult és az épület mögé került, ahol a betegek magányosan kószáltak, vagy kis csoportokba verődve tárgyalták, hogy Mérleg bácsi, az eszefordult öreg nyomdász, akinek rendszerint elcsenték a fél papucsát, ma ebéd közben ráismert az egyik csínytevőre, se szó, se beszéd mögéje

került, és a spenótot a tükörtojással a fejére borította... A fehérhajú asszony hamar észrevette egyik szobatársát, a hájas Birtalannét, aki hintaszékében ülve odakinálta fehér lábszárát a csiklantoan tapogató fénynek, óriási, sötét napszemüvege mögött szalonnásan csillogott az arca a kenőcstől.

– Képzeld, május végén már föl is szállhatok! – szólította meg Sikolya messziről.

A tonnás nő arca megrezzent, sötét napszemüvege mintha egy pillanatra még inkább elkomorult volna; betegesen féltékeny volt a férjére, aki teherszállmányokkal kószált az országutakon, s a kövér hölgy meg volt győződve, hogy minden megállónál, minden benzinkútnál, minden városban, ahol megszáll, fölcsip egy-egy kurvát, tapogatja-lapogatja, heteg vele, míg rá nem mászik. E rögeszméje miatt még a kellemes női hang is zavarta, szüntelenül szépítgette magát, nehogy megráncosodjék az arca, és a sofőr még inkább szabad kezet kapjon a válogatás nélküli szerelemhez; láthatatlan pörsenéseket igyekezett kigyomláni az arcából, máskor tojáspakolást tett rá, és órákon át mozdulatlanul hevert, mint akit agyonütöttek; de amikor látta, ki szól hozzá, elmosolyodott:

– Igazán örülök, hogy ilyen jól halad az ügye. Kellemes utazást kívánok!

– Tudja, én örökké rabja voltam annak a háznak, tíz évben egyszer ha el tudtam jutni valamelyik színházi bemutatóra. Úgy éltem, mint a vakondokok...

Birtalanné lehunyta a szemét a fekete üvegkorong alatt, és szendergő mosoly terjedt szét az arcán.

– Tehát május végén elutazik arra a távoli szigetre – motyogta később, mintha már az álom túlsó partjáról szólna át.

Sikolya Eszter otthagya tehát, és elindult más megértő társat keresni. És épp szembejött vele Johanna, a kedvesnővér:

– Hallom, itthagyt bennünket, Eszterke – mondta kedves-tréfás szemrehányással. – Igaz-e, hogy feleségül kérte egy ültetvényes?

Sikolya Eszter megörvendett az ápolónőnek, de aztán ijedten pillantott rá, mint akit szíven ütöttek a szavak:

– Látja, édes, mily gonoszok az emberek?... Hiszen én csak ott élhetek, ahol a halottaim nyugszanak!

Apró zsebkendőjét vett elő pongyolája zsebéből, és megtörölte könnyes szemét; a nővér egészen kétségbeesett attól, hogy tréfájával fölzaklatta a beteget.

– Hagyja a csodába, ne törődjék vele! – mondta föllobbanva. – A professzor úgyis magácskának ajánlta fel ezt a gyönyörű utat, a többieket pedig csak ölje az irigység!

A fehérhajú asszony elhatározta, hogy többé senkinek sem beszél a tervéről, és az utazás napját is elhallgatja, de néhány perc múlva már az udvar másik feléből hallatszott a hangja:

– Ne fájjon senkinek ez az út... Hiszen amíg reám szakadt minden gond, a házból is alig tudtam kimozdulni...

Mikor május végén megérkezett Tahitibe, oly izgatott volt, hogy rögtön elfelejtette az utat, többé nem emlékezett semmire. Alkonyat után érhetett ide, mert már kékeslila derengés fogott körül mindent, és ő tudta, hogy nem a tengeren jött, hanem a magasból szállt alá könnyedén. Mikor magához tért, hirtelen eléje tűnt a tengerből kiemelkedő hatalmas hegy, a szakadékban pedig a mangófafák csoportja.

Körülötte bordó csíkozott, aranylók bokrok nőttek, és vadon tenyészhetek a szigeten, mert fényük megtörve rezgett az égbolt alatt. Miközben nézelődött, a tengerparton kicsiny kikötővárost pillantott meg, biztosra vette, hogy az lesz Papeete, amelyről annyit olvasott, és ámbelkődvé nézte az apró, fehér házakat, akár egy félmarék szétszórta és tisztán ragyogó csontocskát. Ott állt egy szál könnyű ruhában, a látomástól mozdulatlanul, mikor szuszogást, dühös csörtetést hallott, és megfordult: Gaugin közeledett felé, hátán festőállvánnyal; szeme sötétebben izzott méhkaptárnyi szakálla fölött, de mihelyt megpillantotta őt, elmosolyodott, és letette terhét.

– A professzor értesített az érkezéséről, és kért, hogy vegyem pártfogásomba. No, ez az út kitűnő ötlet volt!... Épp az imént kergettem el a fűtykösömmel két vándor szektást, de nem először történik velem ilyesmi... Bizonyára hallott otromba természetemről... De igaz is, mi keresnivalójuk van itt ezeknek a lélekkufároknak?... Ne jöjjenek utánam ide is!... Számomra az egyetlen törvény a természetesség, és jól megvagyok a bennszülöttekkel!...

Ismét hátára vette a festőállványt, és kézen fogva hatalmas léptekkel vezette vendégét a saját házához. Hajléka olyan volt, amilyenek Sikolya Eszter leírásokból eddig ismerte: festetlen fából összeeszkábált bungalow két kis szobából: künn pajtaféle állott, amelyet konyhának használtak, a ház mellett banán nőtt, a kalyiba mögötti fán aligátorkörte termett, és köröskörül mindenütt kókuszpálmák álltak... A festő elővezette feleségét, Tehurát, és ott előtte tréfásan elmesélte a lánykérőt: Hova mész? – kérdezte egy szép, negyven év körüli maori nő, miután megérkeztem ide. – Itába. – Minek? – Asszonyt keresni. – Itában sok van, és mind csinosak. Akarsz egyet közülük? – Igen. – Ha akarod, hozzád adom a lányomat. – Fiatal? – Igen. – Egészséges? – Igen. – Jól van, keresd meg.

Az asszony behozta a lányát és sirt:

– Jó ember vagy te?

Megvizsgáltam a lelkiismeretemet, és nem minden zavar nélkül feleltem:

– Igen...

Nyolc nap múlva elhozták a lányt a konyhába.

A bennszülött asszonyka kérte, hogy Sikolya Eszter ebédeljen velük, és halat, rákot, kavicsos sült malachúst, vadbanánt tett eléje. Később Gaugin körbevitte vendégét a szigeten, mindent megmutogatott, és arról mesélt neki, hogy e színeket sehol a világon nem találta meg, azért kellett egész életét rááldoznia erre az útra. Utána a kikötőbe vezette, ahol ricsajgott, hadonászott a jókedvű, barnán ragyogó népség, s mintha mindenikük külön-külön megjátszaná, hogy siet, s közben cinkosan rákacsintana az emberre; a nők keble két kagylóban bájosan csúcsosodott ki ruhájuk selyme alatt, fejdíszül illatozó garnéliát hordtak.

Kora délután a festő hóna alatt fejszével erdei sétára hívta vendégét, hogy kivágja azt a szobornak való rózsafát, amelyet már napokkal korábban megjelölt; a zuhogókkal sűrűn megszakított patak mindkét oldalán ösvényféle kanyargott összevissza a fák között: vasfák, panduszok, kenyérfák, roppant páfrányok voltak ezek, eszeveszett növényzet, amely egyre vadabbul, egyre bujábbban nőtt, minél beljebb haladt az ember a sziget belseje felé; ragyogó zűrzavarával annyira elborított minden talpalatnyi helyet a levélzet, a fű és a virágözön, hogy csak a bennszülött tudott eligazodni a vadonban a maga jelrendszere szerint; a bíborszínű földön kigyózó hosszú, sárga levelek például olyanok voltak, mint valami keleti nyelv betűinek szeszélyes ábrái.

Este kiültek a ház elé. Ilyen csendet az asszony még sehol sem érzett, mint itt; Gaugin titokzatos zajokra figyelmeztette, a milliárdnyi állat mozgására, amint szüntelenül csúsznak-másznak a kis páncélos jószágok, és zörögnek a tarisznyarások a parton. A levegő ismét elnehezült a sokféle edesen illatozó virágtól és az éjszakai trópus párájától. Ezt a csöndet darabokra szaggatva tapasztként el lehetett volna tenni a lélek sokféle fájdalomának enyhítésére; a festő egy ideig hallgatott, aztán felállt, előhozta a kivágott rózsafát, ácskampóval egy oszlophoz fogta, és Sikolya Eszter arcát figyelve faragni kezdte a szekercével.

– Ezt a nagy fájdalmat most belefaram az ebbe a fába, és örökre megszabadítom tőle úgy, ahogy a bennszülöttektől tanultam – mondta Gaugin szaporán csapkodva, miközben a forgácsok föl szálltak a holdfényben, és a banánfa leveleiről pörögtek vissza...

Sikolya Eszter ekkor ijedt boldogságában fölnyitotta a szemét és mosolygott; az orvosprofesszor ott állt mellette, és a kicsiny utitáskát az ágy fölött lóbálva, azt mondta a hipnózis után:

– Megérkeztünk, kedves asszonyom, megérkeztünk!... Ne aggódjék, mert a poggyásza én magam vigyázok... Remélem, minden a legjobban sikerült, és sok szépet fog mesélni...

A beteg nem válaszolt. Még mindig mosolygott, és az volt az érzése, hogy egy évvel korábban indult útnak.

Ryszard Kapuscinski

Lapidárum IV.

3. rész

Augusztusi szombat délután. Mozdulatlan, kihalt város. A néptelen Wiejska utca. Odajön hozzám, mintha hirtelen a földből nőtt volna ki, egy asszony, akit valójában alig ismerek, csak annyit tudok, hogy Basia asszonynak szólítják. Apró, vékony, ősz hajú teremtes. Szemében valamiféle nyugtalanság. Feltétlenül meg akar állítani, erősen szorítja a kezem.

– Nem látni embereket – mondja körbe tekingélve a kihalt utcában. – Nem látni embereket – ismétli kis idő múlva.

Szeretne meghívni magához, de nagyon sietek.

– Láthatja maga is – mondja szomorkásan –, mindenki siet. Hova? Mondja meg nekem, hova? Tudja, mi tart engem életben (már nyolcvan is elmúlt)? Hogy mindennek tudok örülni. Elmegyek például a kis parkba, leülök egy padra. Milyen csodás helyen vagyok – mondom magamnak. És örülök, tudja, annyi örömet ad ez nekem!

Vasárnap van. Egész nap zene szűrődik be az ablakon. Dübörgés, éles, ideges ritmusok, zajos, unalmas, tompa egyhangúság. A szemközti lakásban egy csapat tizenévest látok, amint a rádió előtt ülnek, és hallgatják a zenét. Megdöbbsent a fiatalok teljes passzivitása, apatikus viselkedése. Semmi mozgás, kezdeményezés, tevékenység, tánc.

Semmi.

Négy nap Kazimierzben. November elseje délelőttjén érkeztem. Az emberek vonultak a temetőbe; esett az eső, szürke, nedves nap volt, alacsonyan szálltak a súlyos felhők. Az emberek égő mécsesekkel mentek a főtéren át, az imbolgó lángocskák időről időre halvány fényt vetettek arcukra.

De még útközben Kazimierz felé fölfigyeltem arra, hogy ezen a napon, amikor az emberek hozzátartozóik sírjaihoz, a családi sírokhoz mennek, a hosszú autósor reggel nem Varsóba befelé, hanem Varsóból kifelé tartott. Most látszott igazán, hogy hol vannak fővárosunk lakóinak gyökerei. A mai varsóiak apái, nagyapái mazóviai, Lublin és Radom környéki, podlasiei falusi, községi temetőkben nyugszanak.

Útközben a tájat nézem: a tisztások a legszebbek, zöldellnek a sok színben pompázó őszi erdők barokk keretei közé fogva. Minden ilyen tisztás egy-egy befejezett, monokróm festmény. Az úton haladva mintha óriási vásznakot vagy szötteket nézegetnénk egy tágas, szabadtéri galériában.

Kedd van, Kazimierzben ez a piaci nap. Hajnal óta jönnek a piactérre a személyautók, áruszállítók, traktorok. Egyetlen lovas kocsi sincs itt, a lótartás ősi központjában! Az árusok gondosan szétrákják portékáikat: gyümölcsöt, zöldséget, palántákat, kerti növényeket, bokrokat. De ruhaneműt és lábbelit is árulnak.

Az autók között kicsi, fákószürke korcs kutya rohangál. Kocsitól kocsig szalad, és levizeli a kerekeket. Minden egyes keréknél megáll és fölemeli a lábát. Lehet, hogy ez valamiféle reflex, lehet, hogy idegi dolog, mert hiszen több tucatnyi autó áll a téren, a kutya hólyagjának már rég üresnek kell lennie!

Egy helyen parasztemberek állnak csoportban és vitatkoznak. Mindegyiken orkán dzseki és gumicsizma. Csak egy férfi lóg ki a sorból – félcipőt, bőrdzsekit, fekete kalapot visel. 'viszi a primet. Hadonászik, előre hajol, megfeszül, mintha vízbe készülné ugrani. A többiek figyelmesen hallgatják, a fejek mind felé fordulnak. Hirtelen nevetésben törnek ki a fejek, a kör, amelyet alkottak, szétesik, most már mindegyik fej külön, önállóan hahotázik.

A malacok állandóan visítanak, de milyen átható, hisztérikus ez a visítás! És szünet nélkül kerregnek az álló traktorok, jár a motorjuk, a levegő már kék színű a füsttől.

Egyszer csak begördült egy krémszínű Mercedes – salátát hozott. A saját szememmel láttam. Láttam Kazimierzben, amint a piactérre begördült egy vadonatúj, csillogó Mercedes telepakolva rekeszekbe rakott friss salátával!

Az Ochota felé közlekedő 15-ös villamoson szóváltás tör ki. – Mit tolakszik úgy, asszonyom? Mondhatná, hogy elnézést! – Én? Elnézést? Maga bunkó! – Én bunkó? De hisz magáról látszik messzire, hogy istállóban nőtt fel! Az én családom már a XIV. században Varsóban volt bejelentkezve! Stb, stb.

Varsóban, ha valaki a másikat úgy igazán meg akarja alázni, sérteni, nevetség tárgyává tenni, az illető falusi származásával hozakodik elő. Egy varsói szemében nincs nagyobb sértés, lenézés, pofon, mint az, ha valaki fölemlegeti, hogy az apja vagy a nagyapja faluról jött a városba – pedig ez a varsói lakosok kilencven százalékának esetében így van! Valamiféle elviselhetetlen komplexus van ebben, valamiféle fensőbbes lenézés a gyökerekkel szemben, amelyeket szeretnénk minden áron elrejtteni, még mélyebbre ásni. Mennyire él még mindig a nemesi mentalitás! Az arisztokratikus dölyf.

Mennyire vagyunk felkészülve az uniós tagságra (vagyis arra, hogy a Nyugat részévé váljunk)? És itt most nem a mezőgazdaság állapotáról vagy az autópályák hosszáról van szó, hanem kulturális felkészültségünkről. Terjeszkedésünk, érdeklődésünk, kapcsolataink évszázadokon át a Kelet felé irányultak. A Kelet, a Kelettel fennálló kapcsolataink, összefonódásaink, nyugtalanságaink és elragadtatásaink jelentették a lengyel irodalom fő témakörét. Mickiewicz, Slowacki, Prus, —eromski, Sienkiewicz, ők mind elsősorban a Kelettel – Oroszországgal, Szibériával, Ukrajnával, a Kaukázussal – voltak elfoglalva, nem pedig Angliával vagy Amerikával. Klasszikusainknál a Nyugat problematikája csak elvétve jelenik meg. A lengyel kultúra nemesi kultúra, amelyben mindig nagy értéket jelentett ú r n a k l e n n i. Nos, egy lengyel lehetett úr Polesián, Volhíniában vagy Podóliában, de nem lehetett az Amerikában vagy Kanadában. Ott csak szegény bevándorló, másodosztályú állampolgár, vendégmunkás, napszámos lehetett. Szomorú téma ez, amelyet a lengyel irodalom, kevés kivételtől eltekintve, igyekezett kikerülni.

A nyugati féltékéhez való kapcsolódásunk tehát elsősorban kulturális forradalmat igényel – bennünk magunkban, valamint változást és megújulást gondolkodásunk irányultságában, világlátásunkban.

Volt nálam egy fiatal gimnazista Kőo községből. Szerény, érzékeny, érdeklődő fiú. Rengeteg kérdést tett föl, elsősorban az érdekelte, mit gondolok a planetáris társadalomról. Érettségi után építészetet szeretne tanulni.

Megkérdeztem tőle:

- Ha valaki Kőoban lakik, hova vágyik?
- A közeli városkába, Koninba.
- És mi a leghőbb vágya?
- A leghőbb vágya Poznan.
- Poznan. Ott ér véget a világ.

1998. okt. 1.

Vonattal utazom Katowicébe. A fülkében három fiatal ül, Bielsko-Bialába tartanak. Egész idő alatt lengyelül beszélnek, de olyan nyelven, amelyet alig értek. A téma a programozás. Valaki valamit jól programozott be, más valaki meg rosszul. Valaki gyorsan, más valaki meg túl lassan. A főnök megbízott valakit, hogy leprogramozzon egy rutint, de az illető, ahelyett, hogy azonnal nekilátott volna a programozásnak, előbb szép csöndben valamilyen maszok dolgot programozott le. De a főnök által kért rutint végül Marek programozta le – mondja nyugtatólag az egyik fiatal. Erre a másik kettő megkönnyebbülten felsóhajt. Marek ugyanis, mint mondják, nagyon tehetséges – bármely feladatot leprogramoz. Irek már egészen más, órá bízni valamilyen programot, no, ne!

És pontosan így, ebben a stílusban három egész órán át. A nyelv! Be vannak zárva ebbe az elektronikus-számítógépes nyelvbe, és az ember képtelen rájönni, hogy létezik-e számukra még valamilyen világ, a színek, hangok, illatok, benyomások, hangulatok, érzések, élmények világa, vagy pedig mindenhez – beleértve a napfelkeltét, a naplementét, az erdő és a tenger zúgását, a rétek és kertek illatát – egy eljárást kell készíteni, amelyet aztán azonnal és hibátlanul leprogramozhatnak.

1998. júl. 26.

Tegnap a Bartycka utcában jártam egy nagy építőanyag-telepen. Sokféle építőanyagot lehet ott kapni (bár lehetne több is). Amíg azonban az ellátásban, a kommunista időkhöz képest, határozott fejlődést lehet tapasztalni, addig az eladók szokásai, manírjai, viselkedése, magatartása egy az egyben olyan, amilyen a szocialista Lengyelországban volt.

Mindenekelőtt is – az eladó ül. Bemegy a vevő – az eladó ül tovább, és eszébe sincs fölállni. Ülve beszélget a vevővel. Ha olyan árut kérnek, amelyet felállítás nélkül is elér, nem áll fel. A beszélgetés a következőképpen zajlik:

- Van maguknál elektromos fűrészt?
- Nincs.
- És lesz?
- Nem tudom.

Az eladónak nem jut eszébe, hogy rendeljen fűrészt. Hogy azt mondja – tessék bejönni egy hét múlva, addigra biztosan kapunk. Nem, ő nem tudja. Ha szállítanak, lesz, ha nem szállítanak, nem lesz. Hiányzik az információ, a kezdeményezés, a szándék, az udvariasság.

E kereskedelem másik jellemzője az a naiv és mohó szándék, hogy minél kisebb erőfeszítéssel lehessen minél nagyobb haszonhoz jutni. E mohóság kielégítésére a kereskedők külföldről importálják az adott terület legdrágább termékeit. Jóllehet szegény társadalomban élünk, s többségünk minden garast a fogához ver, nem vehetünk olcsó biciklit, közönséges fűnyíró vagy egyszerű gáztűzhelyt, mert ilyen árukból csak a legdrágábbakat, a luxus kivitelűeket lehet kapni. A lengyel piacon a luxus monopóliuma uralkodik, ezért ez a piac szűk, a társadalom többsége számára hozzáférhetetlen.

Kartuzy 400 kilométernyire van Varsótól. Több mint hat órát utaztam! A lengyel utak manapság olyanok, mint az örültek háza. A régi, lovasszekereknek, legfeljebb Syrenka autóknak épült keskeny, gyakran kanyargós utakon hirtelen százezerszám jelentek meg olyan gyors külföldi autók, amelyeket széles, biztonságos autópályákra terveztek. Ráadásul ezeknek a Mercedeseknek, Porschéknak, Toyotáknak a vezetői olyan emberek, akiknek gyakran ez az első autójuk, akiket megrészegít autójuk gyorsasága, az erő, a hatalom, az uralkodás érzése, vágatnak hát örültek módjára, míg össze nem törik magukat, de előtte még másokat is halálos veszélybe sodornak; süketek minden figyelmeztetésre, eszüket veszi, megbolondítja őket a száguldás és az a lenéző arroganciából és elégedettségéből származó érzés, amely mindegyikükben eluralkodik akkor, amikor így kiálthatnak: sikerült megelőznom!

Pedig azoknak, akik élve és egészben eljutottak Varsóig, meg kellene állniuk a város előtt, hogy egymás karjába zuhanva, összeölelkezve ugráljanak örömben, gratuláljanak egymásnak, hogy élve megúszták az utat!

Kiszakadni a száguldó kocsiszlopából, letérni az útpadkára, leállítani a motort, kikapcsolni a biztonsági övet, kinyitni az ajtót, átugrani az út menti árkot, és bemenni az erdőbe!

Azonnal egy más világban vagyunk!

Ott, az úton zaj, bűz, feszültség, lázas sietés – itt, egy lépéssel, néhány méterrel távolabb átölel, magába szív minket a csönd, a nyugalom, az erdő misztériuma. Erdő – fölöttünk magas, sötétzöld mennyezet. Az ágak és levelek résein áttörő napsugarak ferdén szelik át a levegőt, majd eltűnnek a süppedő mohában. Csönd van, tökéletes, zavartalan csönd. Csak néha rikkant valahol egy-egy madár. Valahol megzissen valami. Egy ágacska? Egy levél? Bogárzűmmögés?

Milyen titokzatos világ ez! Mintha az időn kívül létezne. Mennyire különálló, önmagát kielégítő! Ugyanazon a helyen marad önállóan és zártan, függetlenül attól, hogy az úton haladó autók hova és milyen gyorsan száguldanak. Itt, a mozdulatlan fák között azt a másik világot, az út világát hirtelen távolinak, értelmetlennek, esetlegesnek, mesterségesnek, tűnékenynek érezzük.

1998. okt. 17.

Egy nap Wõa Chodkowskában. Süt a nap. Meleg szél fújdogál. Ez a szél valahonnan a távoli szürkés-kék messzeségből érkezik, kezdetben láthatatlanul és hangtalanul, amíg el nem éri az erdőt. Akkor ugyanis a fák azonnal megtelnek zajjal, amelytől dagadni,

növekedni kezdenek, egy pillanat múlva már orgonákként zúgnak, hol zengő, elnyújtott, hol pedig vibráló és háborgó hangot hallatva, amely az erős, hirtelen fuvallatok hatására dörgő, messzire hangzó zúgássá változik.

Feküdtem a fák alatt, és a földet bámultam. Egyszer csak egy világosbarna, üveges csillogású katicabogár mászott a kezemre. Egy ideig vándorolt ujjaim és ereim hegy-völgyei között, aztán elrepült. Helyét egy szürkészöld színű légy foglalta el, de semmit sem talált magának, ezért azonnal eltűnt. Ekkor egy hangya mászott a tenyeremre – kicsi volt, könnyű, ideges –, csak megfordult, s már nem is volt ott. Rögtön felkapaszkodott azonban a kezemre egy pókokocsa, mozdulataiból ítélve eléggé bizonytalan és zavarodott volt. Sokáig forgott, kémlelődött, aztán leesett a füves és mohás, sűrű mélységbe.

Néhány perc alatt elvonult szemem előtt egy kisebb fajta erdei állatkert, mindegyik állat el volt foglalva a maga ügyeivel, rá se hederített arra, hogy valamiféle ember került az útjába.

Fektemben azt a kis darabka földet figyeltem, amelyre a kezemet támasztottam. Mennyi minden van itt! Fű, zöldes, puha moha, löhere, kicsi fehér, apró szirmú virág, páfrányinda, sárga tülevelek, összepödrődött, törekeny tölgyfalevelek, szederágacska, tarackkocsány, száraz, összetört virágszár – és ez az egész kvázi növénygyűjtemény a homokos talajba kapaszkodik, lekuporodva, lepréslődve. Az előttem ismeretlen nevű kicsi növények és élőlények valóságos mikrodzsungele ez, hihetetlenül gazdag, sokszínű világ, amely számomra leggyakrabban anonim.

„Óriási tömeg a gdanski Dominikánus Vásáron. A turisták értékes régiségeket és hamisított ócskaságokat vásárolnak. Vagy csak nézelődnek. Az egyik standon, bélyegalbumok között, egy ember régi szappant árul. Úgy reklámozza mint emberi zsiradékból, főleg Stutthofban megölt zsidók zsírából készült terméket. Az emberek nézik – és semmi. Mintha mindez természetes dolog volna“.

„Gazeta Wyborcza“, 1995. augusztus 5.

Jacek Hugo-Bader megdöbbentő riportja négy fiatal gyilkosról, akik hidegvérrel megölték egy kalapáccsal a társukat, aztán egy gyereket is („Gazeta Wyborcza“ 1997. aug. 22.)

A mindennapi, iskolai életben normális, a többiekől semmiben sem különböző fiúkról van szó. „Úgynevezett jó házból való fiúk, intelligensek, tehetségesek, akiket szeretnek a szüleik“ – írja a szerző. Mi hajtotta hát őket a bűn, a gyilkosság útjára? A riport értékét az adja, hogy a szerző nem próbál választ adni erre a kérdésre. Mert válasz igazából nincs is. Talán csak egy: ezeket a fiúkat, ezt a csapatot megszállta az ördög. Megszállta őket, végrehajtotta a gyilkosságot, eltűnt. Az elkövetők most újra normális fiúk, akik nem nagyon tudják, mi is történt, mit is tettek. Ezért nincs büntudatuk. A büntudat azt mutatná, hogy azonosulnak az ördöggel, miközben ők kizárólag a médium, a közömbös eszköz szerepét töltötték be, amellyel az ördög elkövette a gonoszságot, lesújtott, gyilkolt, aztán eltávozott.

1997. április 11.

Reggel vonattal utazom Varsóból Wrocławba.

Felhős az idő. Hűvös van. Időről időre eső fut át a tájon – pár percig esik, aztán eltűnik mint nedves, elmosódó jelenés. Legtöbbször azonban nincsenek is felhők, csak valamiféle szürkésen fénylő burok vonja be az egész földet, mintha Kristóf burkolta volna be óriási, ezüstös lepellel, miként tette szikláival és építményeivel.

Lapos síkság. Sötét sarjerdők. Fekete szántók, néhol őszi vetés gyöngye zöldje, hamuszürke hófoltok. A vagon ablakából látni, hogyan hullámzik a föld, hogyan tornyosul, majd esik alá.

A lengyel társadalmat baloldalra és jobboldalra lehet osztani, de ez a felosztás gyakran mesterséges, üres, és sehová sem vezet. Találébb, ha a társadalmat kultúremberekre és csöcselékre osztjuk fel. Ez nem pártállás szerinti, hanem kulturális alapú felosztás, nem politikáról van benne szó, hanem humanista értékekről. Nem az a rossz lengyel, aki pl. a baloldalra (vagy a jobboldalra) szavaz, hanem az a taxisofőr, aki késsel felhasogatja konkurens autógumiját.

1999. június 19-e: Krakóban ülésezik a Lengyel Tudományos Akadémia. A tanácskozáson elhangzott felszólalásokból:

- az élet minden területén, így a tudományban és a kultúrában is, merkantilizálódást tapasztalunk;
- a tudomány és művészet minden területét piaci tesztelés alá vetik, hogy megállapítsák, kifizetődők-e;
- mindenütt a marketing és a reklám fetiszizálását figyelhetjük meg.

Reggel a parkban. Nők, néha férfiak – kutyákkal. A nők úgy beszélnek a kutyáikkal, mintha legközelebbi hozzátartozóikhoz szólnának: – Nahát, tegnap azt ígérted, hogy szófogadó leszel! Vagy: – Annyiszor mondtam már, hogy oda nem szabad menni! Vagy: – Már nem tudom, mit csináljak veled. Egyáltalán nem hallgatsz rám! Miért nem hallgatsz rám? Az összes ilyen nőnél, de főleg a férfiaknál, az uralkodás, a hatalom, a parancsolgatás, utasítgatás erős motivációját figyelhetjük meg: – Mars innen! Meg ne mocsanj! Vége a játéknak! Azonnal gyere ide!

Ember és állat érzelmek, függőségek, kitörések sajátos, zárt világában él együtt.

1998 januárjának közepén meleg, napfényes az idő.

– Mikor vannak itt tavaszi napok? – kérdi egy amerikai vendég.

– Mikor? Januárban! Januárban derűs, napfényes, kellemes az idő, a madarak vidáman énekelnek.

A Koziencieai Rengetegben is meleg van. Ráadásul csönd van, senkit sem látni a környéken. Egyszer csak a fák között megpillantottam egy fiatal fiút, amint merev részegen, imbolyogva, kinyújtott kézzel, mint egy vak, ösztönösen biztonságos átjárókat keresett a fenyők és égerfák ágai között, a szeder- és borókabokrok között. Aztán hirtelen eltűnt a szemem elől – nem tudom, hogy a fák takarták-e el, vagy eldőlt a földön, s elaludt?

Meglátogatott Dorota Dziedzic. Két éve, amikor még a plocki liceumba járt, írt egy levelet, hogy szeretne velem találkozni, beszélgetni a könyveiről.

Most a Varsói Tudományegyetem jogi karán tanul. Magas, vékony lány. Nyugodt, nagyon kedves és szép. A vitorlázás a hobbija. Első elbeszélése arról szól, hogyan hajózik egy jachtal a tengeren. Egy apró dióhéj a végtelen, hatalmas vízen. Szeretne messzire, nagyon messzire hajózni, de az sokba kerül, neki meg nincs túl sok pénze.

Pontosan még nem tudja, mit fog csinálni az életben. Annyi lehetőség kínálkozik!

Naleczów, 1998. december 16.

Reggel vékony, csupasz faágak sóprögetik az ólomszürke, mozdulatlan eget. Borús, komor nap. Varjak és csókák kárognak éles, átható hangon.

A Chmielewska utcának nevezett mélyúton sétálok. Meg akartam írni, hogy egy évi távollét után megtaláltam az összes fámat, de, sajnos, sokat kivágtak már közülük, csak hóval borított tönkök maradtak utánuk.

Az őstörténet története – szanaszét szóródott törzsek az egész földön, évszázadokon át nem tudnak egymásról.

Noam Chomsky szerint a világban a nyugati hódítás már a XV. századtól kezdve szünet nélkül tart. Napjaink globalizációja ennek a hódításnak csak egy más formája.

Éveken át tartózkodtam más kultúrák világában. Milyen tanulságok származnak ebből? Milyen tulajdonság tekinthető a legelőnyösebbnek, legpozitívabbnak, legemberibbnek? A jóindulat. A Másik iránt tanúsított jóindulat, amely megfékezi a gonosztságot, és olyan légkört teremt, amelyben lehetővé válik minden, ami a legjobb, a legfontosabb.

Saját kultúránkba és földrajzainkba zárva élünk. Megelégszünk velük.

Újfajta szemlélet Afrika történelmével kapcsolatban. Ez a történelem ugyanis az utóbbi ötszáz évben két korszakra oszlott – a rabszolgaság és a gyarmatosítás korszakára azzal, hogy a történészek a rabszolgaság korát általában marginálisan, felszínesen kezelték, s minden rosszért, amely Afrikát sújtotta, a gyarmatosítást okolták. Ez azonban hamis képet adott a múltól. A rabszolga-kereskedelem, az afrikai lakosság irtása és elrablása ugyanis, amely több mint háromszázötven évig tartott, kipusztította, néptelenné tette a földrészt, évszázadokra lefékezte fejlődését, a világ peremére taszította, szegénységre, vegetálásra kárhoztatta. Ez az Afrika ellen végrehajtott hatalmas tömeggyilkosság az egész világ szégyene. A gyarmatosítás viszont, amely jóval kevesebb ideig, nem egészen száz évig tartott, már összetett jelenség. Jóllehet kizsákmányoló, hatalommal visszaélő, megalázó rendszer volt, azért pozitív oldalai is voltak – helyenként iskolákat és utakat épített, közigazgatást, betegellátást vezetett be. Ennek ellenére továbbra is feszélyezetten kerüljük a rabszolgaság horrorját, amely döntő szerepet játszott Afrika történelmi elmaradottságában, s helyette a gyarmatosításra mutogatunk mint minden szerencsétlenség elkövetőjére.

A nem európai földrészek történelmét európaiak írták eurocentrikus nézőpontból mint Afrika, Amerika, Ázsia európaiak által történt meghódításának történetét (l. pl. Prescott *Peru meghódítása* vagy Reader *Africa* c. művét). Még mindig kevés az olyan történelem, amelyet ottani emberek írtak. A világ történelmének képe még mindig egyoldalú.

Mindenütt újra kell írni a történelmet, hogy csak Amerika történelmét említsük. Először is – az indián származású (*Native-Americans*) történészek azt akarják, mondjuk ki, hogy Amerika fehérek által történt meghódítása ötszáz évig tartó tömeges etnikai tisztogatások útján, az őslakos indiánok kiirtásával, megsemmisítésével ment végbe.

Másodszor – az afrikai származású (*Afro-Americans*) történészek annak hangsúlyozását szorgalmazzák, hogy Amerika a gazdagságát és a demokráciáját az Afrikából háromszáz éven át tömegesen és erőszakkal elhurcolt rabszolgáknak köszönheti.

A világnak ezek a megnyomorítottjai és megalázottjai most hallatni kezdik a hangjukat, követelni kezdik a történelemben elfoglalt helyüket. Ha másért nem, hát azért, mert választ akarnak adni maguknak arra a kérdésre, hogy az elmaradottság és a pária-lét, amelyre kárhoztatva voltak, vajon a nekik tulajdonított lustaságból, butaságból és genetikai fogyatékoságból származik-e, vagy pedig annak a következménye, hogy évszázadokon keresztül a társadalom peremére szorították, kizsákmányolták, irtották őket.

Az európai kultúrában, hagyományban a megegyezés leggyakrabban ember és ember, egyén és egyén egyetértését jelentette. Két individuum kapcsolatáról, kommunikációjáról volt szó – minden, ami köztük történt, különlegesen fontos, nagy jelentőségű dolog volt.

A nem európai kultúrákban más a helyzet. Ezeknek nem volt reneszánsz korszakuk, amely felszabadította és kiemelte volna az egyént. Az egyén itt csupán része, láncszeme, összetevője a közösségnek, olyan valaki, aki e közösségen kívül nem létezik. A megegyezés ebben az esetben társadalmak, különböző kultúrákat képviselő közösségek között létrejövő kapcsolat, kommunikáció.

Ved Mehta: *Mahatma Gandhi and His Apostoles:*

– mindig fehér *dhoti*-t viselt, mert úgy vélte, hogy a színes ruha koszt takar;
– hitt a cölibátusban, abban, hogy az lelkierőt ad; *bráhmachari* volt (vagyis az, aki a cölibátust alkalmazza) harminchat éves korától kezdve;

– hitt a mindennapi élet pontos rendszerességében;

– csak *ashramában* lakott;

– nem volt reggel gondod az ürtéssel? – kérdezte mindenkitől köszöntéskor;

– a legfontosabb az egészség, mondogatta, mert a hőség, a betegségek és a por el akarják nyelni az embert;

– azt mondta, hogy a fürdőszoba szentély.

Mindent önfegyelemmel ért el. Véleménye szerint az emberi jellem volt a civilizáció alapja.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Hongkong a Kínai Népköztársaság része lesz, a Hongkongban élő kínai milliomosok kezdtek átköltözni a kanadai Vancouverbe. És szép, viktoriánus villákat vásároltak maguknak a Shaughnessy nevű régi negyedben, amelynek kertjei évszázados, hatalmas platánjaikról, gesztenye-, kőris- és diófaikról híresek.

Közben Feng-Shui azt mondja, hogy a jó és gonosz szellemeknek megvannak a maguk útjai, meghatározott útvonalon, adott irányban mozognak. A jó szellemek útjait nem szabad eltorlaszolni, mert az szerencsétlenséget okoz. Kínai szakemberek – Feng-Shui papjai – megállapították, hogy számos ősrégi fa – természeti műemlék – eltorlaszolja a jó szellemek útjait. Elkezdődött hát a fakivágás, a kertek lecsupaszítása. A város régi lakói ez ellen fölemelték szavukat. Éles vita kerekedett, intervencióra került sor.

Két kultúra ütközött itt össze, amelyeknek más-más értékrendjük volt, különböző nyelven beszéltek, eltérő értékekért aggódtak.

Gondolatok Jacques Soustelle *A négy Nap* c. könyvéből.

A majákról: A maják története a történelemben megfigyelhető regressziót példázza. A fejlődés, a haladás eszméjétől megrészegülten elfeledkezünk arról, hogy a történelemnek vannak regresszív korszakai is. (A dekadensek egy nagy múlt örökösei, akik képtelenek ezt a múltat folytatni).

A maják és a kelták: micsoda színvonalbeli különbség! A majáknak nem volt semmiféle fémjük, a keltáknak viszont vasfegyvereik voltak. És mégis, mennyivel fejlettebb volt a maják kultúrája. Ez a példa is arra int, hogy szét kell választanunk két fogalmat, amelyeket szeretünk azonosítani: a technikai haladást és a kulturális fejlődést.

A civilizációról: a civilizáció, terjedésének mértékében, változtatja formáit. Különbség alakul ki a centrum civilizációja és annak periférikus változatai között.

A világ kultúrájának jelentős részét kölcsönös átvételek teszik ki. E területen azonban két törvényszerűség figyelhető meg: 1 – könnyebben terjednek a technikai vívmányok, mint a kulturális értékek; 2 – könnyebben terjednek a fogyasztási minták, mint a munkavégzési minták.

Pera Njegos szerb költő (XIX. sz. első fele) *Hegykoszorú* c. költeményében Rapacka professzorasszony szerint olyan világnézet jut kifejezésre, amely: „kollektívizmuson és irracionális muson, a spirális fejlődés és az időbeli ismétlődés vízióján, a történelmi idő tagadásán, a halál kultuszán, az áldozat és a bosszú megváltó, társadalmat megtisztító erejébe vetett hiten alapul. A szabadság itt valójában negatív kategória: a szabadság az ellenség megsemmisítéséhez való jog“.

Amikor a holokausztra, Auschwitz és Vorkuta borzalmaira, az örmények kiirtására és Kambodzsa szörnyűségeire gondolunk, egyre biztosabbak vagyunk abban, hogy az ilyen borzalmak megismétlődését csak úgy kerülhetjük el, ha megelőzzük a csapást, ha időben cselekszünk úgy, hogy a történelem ne haladhasson abba a szörnyű irányba, hogy belsejében ne növekedhessen az átkozott, rosszindulatú daganat, szóval csak az éber és határozott megelőzés, a gonoszság ellen még csírájában folytatott könyörtelen harc jelent esélyt. Igen, de mennyire nehéz elképzelnünk, hogy a tenyerünkben tartott apró magból valamikor hatalmas, terebélyes fa lesz.

És ebben rejlik a történelmi gaztettek problémája is, mert ugyanúgy, mint a kis magocska esetében, kezdetben ezek is nemcsak aránytalanul kicsik lehetnek, de egészen más képet is mutathatnak. Azok, akik később büntetőtáborokat építettek, a hatalomért folytatott harcot nem olyan ígéretekkel kezdték, hogy gulágokat és koncentrációs táborokat fognak létesíteni. Más, gyakran nagyon tetszetős jelszavakat hirdettek.

Aztán pedig már mindig túl későn van. Aztán már ott az áldozatok és a hóhérok világa, és azoké is, akik elfordultak, igyekeztek semmit sem látni, hallani, s akik később inkább nem emlékeznek semmire, nem szólnak, mert valahol, legbelül furdalja őket a lelkiismeret, miközben nem érzik magukat kifejezetten és egyértelműen felelősnek.

És az elkövetett bűnöket már sohasem lehet helyrehozni. Az áldozatok életét nem lehet visszaadni. A gyilkosok szétszélednek, eltűnnek, nem bűnhődnek, azok pedig, akik elfordultak, a bűnrészesség bensőjükben szunnyadó, nyomasztó érzésével fognak élni.

A kultúra legnagyobb gyöngesége, hogy nem képes a bűnt megakadályozni.

A posztmodernizmus elméleti-esztétikai fogalom, de van hétköznapi, köznyelvi változata is. Ez utóbbiban a posztmodernizmus olyan valóságot jelent, amelyben már nincs semmiféle hierarchia, minden irányzat, iskola, vélemény egyformán érvényes, minden dolog megengedett, minden viszonylagos és megkérdőjelezhető, valami létezhet is, de nem is stb.

„Minél több nézőpontból szemlélünk valamit, annál közelebb kerülünk a dolog lényegéhez“.

Kazimierz Hoffman

Clifford Geertz amerikai antropológus megkondatja a vészharangot: a posztmodernizmus szétrombolja, tönkreteszi a társadalomtudományokat. A „New York Review of Books” 1998 októberi számában azt írja, hogy a pontos helyszíni kutatások, pl. antropológiai kutatások helyett a szerzők tetszés szerinti, benyomásokon, megérezéseken alapuló, „nekem úgy tűnik” jellegű dolgokat írnak. Ennek a szélsőséges szubjektívizmusnak az a nézet az alapja, hogy minden mozgásban van, állandóan változik, nincs centrum, nincsenek kritériumok, hogy minden hullámzik, villódzik, módosul, mert megszűntek a kapaszkodók, a hivatkozási pontok. Szóval, a megbízható, bizalomébresztő empirizmus helyét elfoglalja „a káprázatos bizonytalanság“.

James Clifford pl. arra tesz kísérletet *Routes* című könyvében, hogy megalkossa „a globális interakció, mozgás, instabilitás, hibriditás, a szétesett, struktúrájától megfosztott valóság” korának antropológiáját. Geertz azt állítja, hogy ez *hit-and-run ethnography*. A választékot ma a társadalomtudományok hagyományos kutatása és az olyan írás jelenti, amelyet „*displacing, renegotiating, reinventing*” jellemez, amelynek állítólagos célja az, hogy „nagyobb pluralizmust”, „dialogikusabb” magatartást érjen el, és hogy „policentrizmust” alakítson ki. Vagyis, elérkezett a „*posteverything times*”, fejezi be a szerző.

1997. szeptember 24.

Katowicében tartják a X. Országos Szociológus Kongresszust. Néhány tézis Antonina Klosowska „Nemzeti kultúrák és globalizáció” c. előadásából:

- metamorf, állandó átalakításoknak kitétt világban élünk, az emberiség pedig úton lévő társadalom;
- korunk konfliktusa: a globalizációs folyamatok és a nemzeti, nacionalista tendenciák összeütközése;
- a posztmodernizmus megingatja a kultúra kánonjainak (vagyis kötelező normáinak) státusát;
- régebben a néprajzkutatók az idegen kultúrákat mint egzotikus jelenséget, mint statikus kutatási objektumot írták le; a globalizáció, a sokkultúrájú valóság viszont partnerekké, a világ társalkotóivá teszi őket;

- Habermas: egyetértés a megértés által;
- Charles Taylor: az egyén önazonossága a Másokkal fenntartott kapcsolat által fejlődik;
- a nyitott kultúra számára nélkülözhetetlenek a külső tartalmak.

Az antropológia fontos megállapításai:

- az emberek nem csupán élnek egy adott társadalomban, hanem egyúttal alkotói is a társadalomnak;
- a társadalom életét irányító törvény a mutualizmus: mindenkinek és mindennek a kölcsönös egymásra hatása.

Az amerikai értelmiségiek másként viszonyulnak korunk világához, mint az európaiak. Riesman, Lipset, Bell, Lash arra törekszenek, hogy megállapítsák valóságunk problémáit, leírják, definiálják azokat, és megoldásokat is keresnek. Gondolkodásuk tényszerű, pragmatikus. Más a helyzet Európában. Itt az értelmiség Kasszandra pózában tetszeleg, dramatizál, világvégét jósol. Hogy ne nyúljunk a távoli múltba, elég, ha csak Shopenhauert, Nietzschét, Spencert, Unamunót említjük. Tragikum, abszurd, gonoszság – ezek a filozófiájukon leggyakrabban végighúzódó motívumok.

1959-ben C. P. Snow angol tudós „The Two Cultures and The Scientific Revolution” címmel előadássorozatot tartott Cambridge-ben, s ennek során azt állította, hogy a világ értelmiségi elitje két, egymástól idegen, egymást nem ismerő táborra oszlik: a humán tudományok és a reál tudományok képviselőire. Nincs köztük semmiféle kapcsolat, világszemléletük is, gondolkodásuk is eltérő.

A nép a gondolkodást semmittevésnek tekintti, mert saját tapasztalatából csak a fizikai munkát ismeri, csak azt becsüli. Ezt fejezi ki Hans Magnus Enzensberger egy Darwinról és kertészéről írt versében:

*Szegényke, jegyzi meg kertésze,
csak ácsorog és hosszan bámul
egy napraforgót.
Lenne csak valami dolga,
jól érezné magát azonmód.*

Legtöbben évszázadok óta, öröktől fogva nyomtalanul bukkanunk föl és tűnünk el a világból. Az elbeszél és leírt történelem csak néhány ember és nép története, a millió és millió névtelen vándor által kitaposott széles és hatalmas úton itt-ott fellelhető nyomai története.

Mennyire egyenlőtlenül oszlik meg bolygónkon a kulturális élet! Ahány kultúrával kapcsolatos eseményre szóló meghívót kapok, mind fejlett országból érkezik. A harmadik világ országaiból soha semmi.

Ugyan ki szervezne ott valamit is? Az egyetemek? Hiszen alig vegetálnak. Az értelmiség? Az írók? Festők? Mind New Yorkban, Londonban, Párizsban élnek. Vagy már ott laknak, vagy éppen ösztöndíj után szaladgálnak, hogy kimehessenek oda. Ugyanakkor az európai kultúra, képzőművészet, irodalom bolygónk nagyobb részén egyáltalán nincs jelen.

A XX. század elején a háborúk és a forradalmak egymáshoz kapcsolódtak. A háború váltotta ki, indította el a forradalmat, vagy sietette annak kitörését. A század végén viszont a háborúknak nincs semmiféle forradalmi következményük.

„A természet is nyelv. A tárgyaknak hasonló jelentésük van, mint a szavaknak; az igazi művész pedig ennek a nyelvnek a tolmácsa“.

William Hazlitt

A dolog lelke, lényege nem az, amit látunk, hanem az, amit nem láthatunk, amit – legjobb esetben – csak érzünk.

A szem fontos, a legfontosabb, ugyanakkor azonban mennyire korlátozott! Pusztá szemmel sok világot nem látunk – pl. a földalatti, víz alatti világot –, de nem látjuk a galaxisok makrovilágát és a mikrobák mikrovilágát sem.

Hérodotosz olvasása közben: álmok, jóslatok, varázslások – ilyesmik irányítják hőseit választásaikban és döntéseikben. Vagyis Hérodotosz szerint mindaz, ami a történelmet alakítja – esetleges, homályos, irracionális.

A történelem feledés.

Semmi, ami elmúlt, nem végérvényesen lezárt múlt. A múlt itt van a jelenben, és a jövő alakításában is részt vesz.

1977-ben, vagyis mindössze tizenkét évvel a kommunizmus bukása előtt, Henry Kissinger ezt írta:

„Történelmünk során most először kerülünk szembe azzal az abszolút igazsággal, hogy a kommunizmus olyan kihívás, amely sosem ér véget... Meg kell hát tanulnunk, hogy külpolitikánkat úgy alakítsuk, ahogyan más népek kényszerültek alakítani évszázadokon át – a menekülés lehetősége, percnyi pihenő nélkül... Ezt a helyzetet nem tudjuk megváltoztatni“.

A sok ezer közül ez a példa is mutatja, milyen nehéz, sőt, talán lehetetlen dolog manapság megsejteni a jövőt.

Nina Berberowa:

„A jövőn gondolkodni – micsoda luxus!” (amikor emigrációban nyomorgott és éhezett).

Fordította: Szenyán Erzsébet

Gábor T. Rittersporn

A kolhozosított falu a paraszti ellenkultúrában*

Semmiképpen sem nevezhető egyszerűnek annak a történésznek a feladata, aki arra tesz kísérletet, hogy a kolhozosítás következtében létrejött szociális feszültség megjelenési formáit kutassa és értékelje. Nehezen érthető, hogy a parasztok idegenkedése, ami a kolhozosítás ideje alatt néha nyílt szembeszegüléshez, erőszakhoz és zavargásokhoz vezetett¹, miért maradt következmények nélkül. A kutatás rendelkezésére álló források csak ritkán tesznek említést olyan megmozdulásokról, amelyek a háború előtti évtized első éveit követően az új agrárrend ellen irányultak volna. 1930-ban, a kolhozosítás legvirágzóbb évében, a titkosrendőrség által regisztrált 13 754 felkelés résztvevőinek száma meghaladta a hárommilliót, miközben a falusi lakosság száma 127 millió² volt. A következő év első felében, amely hasonlóképpen mozgalmas volt, a közel 220 000 vidéki kolhozból körülbelül 34 000 lett „ellenséges támadások”, például aktivisták elleni merényletek, gyűjtogatások, géprongálások vagy állatmérgezések színhelye, és több mint 9300 kolhozban legalább háromszor játszódtak le efféle események³. Ezek az adatok sejtetik mind a rezsim intézkedéseivel szembeni elkeseredett szembenállás tényét, mind a társadalmi szintű tiltakozó akciókban való részvételre irányuló törekvést. Másrészt, a régi paraszti világ elleni offenzíva legerőszakosabb időszakára vonatkoznak és egyszerűen úgy is értelmezhetők, mint olyan ténykörülmény, amely a falusi társadalom egy kisebbségének készenléti állapotát magyarázza.

A tények, hogy a mezőgazdasági termelés korlátozottan fejlődött, hogy a hatóságoknak állandó nehézségeik fakadtak abból, hogy a kolhoztagok részvételét a közös munkában biztosítsák, hogy az emberek beözönltek a városokba, ha a legcsekélyebb esélyük is volt rá, hogy munkát találjanak, és hogy jóval a háború befejezése után is az agrárszektortól kapcsolatos foglalkozások számítottak egyértelműen a legkevésbé népszerűeknek⁴, mindenesetre arra engednek következtetni, hogy a parasztok idegenkedése a rezsim által rájuk kényszerített falumoddellal szemben mélyen gyökerezett és kiterjedt következményeket vonzott maga után. Ezek minden valószínűség szerint elsősorban nem a szembenállás látványos megnyilvánulásait keresendők, hanem a vidéki élet hétköznapijaiban és a „gyengék fegyverének”⁵ alkalmazásában, amelyek hatása gyakran csak a hatóságok dokumentált ellenlépéseiből olvasható ki. A szembenállás általános jelei és gesztusai mindazonáltal rendkívüli mértékben elterjedtek voltak, és nemcsak a kolhozrendszer – és nem ritkán maga a rendszer – ellen irányuló folklór meglétére utalnak, amely a városokban is jelen volt, hanem a lázadás mozzanataira is, amelyek gyakoribbak voltak, mint azt az eddigi kutatások feltételezték. Tulajdonképpen nem az erre vonatkozó források szűköse volta, inkább nagy száma nehezíti meg a történész dolgát, akinek óvakodnia kell attól, hogy minden áron és mindenütt a rendszer stabilitását fenyegető veszélyt fedezzen fel, de mindenképpen észre kell vennie egy sajtóságtól elszakított ellenkultúra „titkos lenyomatának”⁶ kontúrjait.

A falusi körülményekkel való heves elégedetlenség néhány megnyilvánulását és a kolhozszembeni ellenséges viszony feltételezett következményeit a hatóságok rendkívül komolyan vették. Noha a legtöbb esetben nyilvánvaló, hogy túlereagálásról volt szó, hiba lenne ezeknek az eseményeknek a jelentőségét alábecsülni, annál is inkább, mert rajtuk keresztül lehet megmagyarázni az állampártban uralkodó politikai bizonytalanság néhány okát. Érthető, hogy a titkosrendőrség majdhogynem megszállott igyekezettel figyelte az egyre szaporodó, főként a vidéki nyomorról a vöröskatonáknak írott leveleket, különösen a rossz termésű években, hiszen – az OGPU jelentése szerint – még a Kremlben szolgáló katonák is ki voltak téve a levelezés – a hivatali zsargonban „negatív jellegűnek” minősített – befolyásának⁷. 1933 nyarán a vörös katonáknak írott leveleknek mintegy 20 százaléka tartozott ebbe a kategóriába, a moszkvai katonai körzetben pedig 27 százalékos volt ez az arány, az e régió állomáshelyeire beérkezett, több mint 140 000 levél azon 5 százalékhöz képest, amit a rendőrség „pozitív” ítélt⁸. A politikai rendőrség negyedéves jelentése szerint az éhínség hónapjaiban az őrcsapatok összlegénységének 7–8 százaléka és a parancsnoki állomány több mint 10 százaléka volt „negatív hangulatú”, túlnyomórészt a mezőgazdaság és az ellátás helyzete miatt⁹, annak ellenére, hogy mindenki előtt ismeretes volt az OGPU kíváncsisága a fegyveres erők iránt.

Ezek az adatok csak a jéghegy csúcsát jelentik, mivel a levelek írói tudták és néha nyíltan meg is írták, hogy a levelezést ellenőrzik, és még az a vörös katonák is, aki kritizálta a párt soha be nem váltott ígéreteit, meg volt győződve arról, hogy „...Sztálin elvtárs [beszédeit] tanulmányozni kell, hogy tudjunk válaszolni a politikai órák kérdéseire...”¹⁰. A gyakran vehemens megnyilatkozások sorozata semmi esetre sem veszélyeztette a rendszert, még akkor sem, ha a hatóságoknak bizonyosan más volt a véleményük, és egy titkos rendelet alapján, melyet rendszeresen alkalmaztak, a politikai terrorcselekményekkel egyenrangúnak minősítették még a „párt és a kormány vezetője” elleni falragaszok támogatását és jóváhagyását is¹¹. E körülmények között érthető, hogy a különböző szervek többé-kevésbé rendszeresen gyűjtötték a lakossági véleménynyilvánításokat. Többnyire lehetetlen megállapítani, hogy a dokumentumokban általában szó szerinti idézett megjegyzéseket és kirohanásokat pontosan jegyezték-e le. Az összes adminisztrációs terület jelentéstételeiben jelenlévő és állandóan visszatérő toposzok mennyisége mindenesetre arra utal, hogy léteztek bizonyos frazeologizmusok.

Tartós motívum volt a falvakban dúló éhínség, amit megemlítenek még jóval a hivatalosan „részlegesen rossz termésként” aposztrofált 1932/33-as katasztrófa¹² után is. A téma feltűnő jelenlétét a városokban részint a városi lakosságnak is gondot okozó ellátási nehézségek magyarázzák, amelyek az 1936-os aszály után újból jelentkeztek.¹³ Fiala, többnyire rendszerhű emberek naplói és feljegyzései azt mutatják, hogy erősen megingatta és kérdésessé tette lojalitásukat az éhínség és a vidéki nyomor éveinek élménye¹⁴. A háború előtti évtized utolsó éveiben a városokban és a hadseregben belül is megjelent az a vád, miszerint a vezető politikusok tudatosan nem tettek egy lépést sem annak érdekében, hogy a paraszti tömegek éhhalálát megakadályozzák¹⁵. Az egyébként is gyanakvó hatalom számára ebben a kontextusban riasztónak tűnhetett a városi diákság véleménye, miszerint a vidéki éhínség igazolja a nagy kirakatpercek áldozatainak nézeteit, akik a kolhozosítást elhibázott lépésnek tekintették¹⁶. Ugyanakkor a parasztok azt is tudni vélték, hogy a vád alá helyezett egykori ellenzéki vezetők és Trockij kísérletet tettek a gazdák életének megkönnyebbítésére és szándékukban állt a kolhozok feloszlatása – ezért is üldözték őket¹⁷.

A falvakban terjedő hírek és a vidéken általánossá váló véleménynyilvánítások egy különös univerzum körvonalait vázolják fel, amelyben a kolhozrendszer ellen irányuló hadüzenetként értelmezték néha még az apró gesztusokat is, és szorosan összekapcsolták őket a hagyományokkal, a vágyálmokkal és az igazságos társadalomról szóló elképzelésekkel. A kolhozosítás elutasítása

mindenekelőtt a napi gyakorlatban fejeződött ki, amit a rendszer rendkívül nagy figyelemmel kísért és gyakran szigorú ellenintézkedéseket fogantatosított, még olyan esetekben is, mikor az inkriminált nézetek csak alig, vagy egyáltalán nem veszélyeztették az új falurendszert. Ha egy gyors pillantást vetünk a háború előtti korszak büntető törvénykönyvébe, a Legfelsőbb Bíróság és az államügyészség folyóirataiba, valamint a bűnügyi statisztikákba, a legkülönbözőbb taktikákat fedezhetjük fel, amelyekkel a parasztok az új agrárpolitika nyomásának próbálták ellenállni, és amelyek következtében az Orosz Föderáció bíróságai által 1933-ban és 1934-ben elítélt személyek 18 ill. 13 százalékát amiatt vonták felelősségre, mert nem megfelelően vettek részt a mezőgazdasági munkában, nem teljesítették beadási kötelezettségeiket, vagy más, az agrárszektorra érintő és az új körülmények között büntetendő cselekményként értelmezett vétséget követtek el¹⁸. Az e kategóriába tartozó állítólagos bűnözők száma és aránya folyamatosan csökkent. 1935 első félévében a vetési időszak „szolgáltatta” a megbüntetettek 10 százalékát, a következő tavaszon pedig 2,3 százalékát, habár a kolhozrendszer elleni cselekedetek miatt elítéltek száma még 1936-ban is elérte az Oroszországban bírósági eljárás alá vontak számának 8,6 százalékát¹⁹.

Ez a folyamat nem arra utal, hogy a paraszti túlélési technikák száma csökkent volna: inkább arra, hogy nehéz volt kiszimatolni a technikák kriminalizálódott megjelenési formáit. A megtorló intézkedések termelékenység-ellenesek voltak (amit időnként hivatalosan is beismertek, de nyilvánosan szinte soha nem vallottak be), a falusi lakosság azonban fortélyait sikeresen igazította a rendszer valóságához. Kevés esély volt arra, hogy a szolgáltatás megtagadása miatt „bírósági megtorlást” kilátásba helyező rendeletet akár a legtrikább esetben is alkalmazzák, hiszen a kolhoztagok 6,5–12,7 százaléka a harmincas évek végén semmiféle munkát nem végzett, és további 16–23,6 százalékuk nem dolgozott egy hónapnál többet a közös gazdaságban.²⁰ Azokat a gazdákat, akiket „a vetési normák szabotálásáért” vagy „a földeken okozott kárhoz és a termés csökkenéséhez” vezető, „aratáskor és vetéskor elkövetett kárt okozó tevékenységért” vontak felelősségre, éppúgy nehéz volt munkahelyükön megtalálni, mint azokat a gazdákat, akik titokban öröltek, és ezáltal csökkentették az állam malomadóból származó bevételeit. Az a körülmény, hogy a törvények ezekért és az ehhez hasonló vétségekért a legdrasztikusabb, gyakran az „ellenforradalmi tevékenységért” adható büntetéseket írták elő, paradox módon azt idézte elő, hogy a tényleges joggyakorlatban a drákói szabályokat csak átmenetileg vagy alig alkalmazták.

Ebben a tekintetben tipikus a kormányzat reagálása az állami- és a kolhozvagyon eltulajdonítására, ami kétségtelenül a leggyakoribb kihágás volt az új agrárrend ellen. Az éhínség ideje alatt az ilyen jellegű lopások száma megnőtt, és egy 1932 augusztusában hozott rendelet értelmében a „politikai bűncselekményekkel” kerültek azonos elbírálás alá, mely szerint halálos ítélet vagy tízéves kényszermunka is kiszabható volt²¹. Az elkövetkező hónapokban százezreket ítélték el egyszeri bűnelkövetés miatt, de a dekrétum alkalmazása olyan kaotikusnak bizonyult, hogy 1936-ban még az igazságügyi szervek sem tudták megadni az elítéltek pontos számát²². Az 1932/33-ban e dekrétum alapján elítéltek számának megállapítása még ma is lehetetlennek tűnik. Világos azonban, hogy az ebben az időszakban hozott 16 838 halálos ítéletnek csak egy részét hajtották végre, és hogy a többi, csaknem 400 000 vádlott közül a hosszabb szabadságvesztésre ítélték száma 100 000 körül volt, habár eredetileg meghaladta a kétszázezret²³. Az ellentmondásos adatok szoros összefüggésben állnak a központi szervek ellentmondásos, és az eredeti rendelet végeredményben kontrarikizáló intézkedéseivel, amelyek következtében az első fokú ítéleteknek körülbelül a felét már 1933-ban felülbírálták²⁴. 1933 és 1939 között mintegy 10 000-ról 346-ra esett vissza az Orosz Föderációban az e rendelet alapján elítéltek száma²⁵. Jellemző, hogy 1936-ban elrendelték az 1935 előtt kiszabott ítéletek titkos felülvizsgálatát, amelynek eredményeképp azonnal szabadlábra helyeztek több mint 40 000 fogvatartottat, és mérsékeltek további, csaknem 53 000 elítélt büntetését²⁶.

Az állami- és kolhozvagyon elleni támadások száma azonban nem mérséklődött. Ellenkezőleg, az összes bűntény között megközelítőleg ugyanakkora volt az arányuk még a háború előtti évtized végén is, mint 1932/33-ban – kb. 15 százalék, az 1936-os rossz termésű év után pedig csaknem 20 százalék –, ami az egész Szovjetunió tekintetében évente 135 000 – 180 000 bírósági eljárást jelentett²⁷. Ezek az adatok ugyanakkor felettébb félrevezetőek, mivel a később készített statisztikák a háború kezdetéig a „kis sikkasztásnak” minősített lopásoknak nem szenteltek külön rubrikát – ellentétben az 1932/33-as évvel, amikor a gazdákat még a saját parcelláikon lévő egyes gabonafélék learatásáért is felelősségre vonták²⁸ – noha minden valószínűség szerint alig indítottak eljárást emiatt. Az 1933-ban különösen súlyosnak minősített esetek 58 százaléka történt a termelőszövetkezetekben, és bár csökkent az elítélt parasztok aránya, az állam még a harmincas évek végén is szükségesnek látta, hogy tulajdonigényeit a falvakban inkább védje, mint a városokban²⁹. A töredékes adatok alapján csak a kontúrjai sejlenek fel annak a jelenségnek, amely a kolhozosított falu életének fontos ismertetőjele lett. Jellemző, hogy 1934-ben, amikor még alkalmazták az 1932-es rigorózus határozatot, az oroszországi aratás idején bűnösnek talált személyek 68 százaléka (Ukrajnában 77 százaléka) az állami vagy kolhozvagyon eltulajdonítása miatt került bíróság elé, és hogy ilyen típusú volt 1936-ban a szovjet kolhozokban elkövetett több mint 86 000 vétség fele, habár ezeket túlnyomó részben még csak szabadságvesztéssel sem büntették³⁰. 1940-ben, mikor a rendőrség körlevélben tette közzé a szemmel láthatóan tömeges méreteket öltő lopások különböző módszereinek részletes listáját, az 1932-es dekrétum csak néhány százat érintett a több mint 210 000 elítélt közül³¹.

Hasonló eljárások jellemzik a kormány magatartását a kis háztáji gazdaságokkal szemben, melyek a parasztok egyik jelentős, némely tekintetben pedig a legfontosabb bevételi forrásai lettek³². A háztáji gazdaság még sokáig ütközőpont maradt a falusi lakosság és a rendszer között mint olyan vívmány, amelyet nem minden nehézség nélkül csikartak ki az állampártból³³. Ha rossz termés volt várható, akkor a gazdák rendkívül gyorsan és csaknem kizárólagosan a háztáji parcellák megművelésére álltak át, ami a kormányzatból vészjeleket és energikus, időnként a politikai rendőrség segítségét is igénylő ellenintézkedéseket váltott ki³⁴. 1939 elején a kolhoztagok számító gazdák 11,5 százaléka csak a háztáji gazdaságban dolgozott³⁵. Nem volt alaptalan a hatóságoknak az a feltételezése, miszerint összefüggés van a kolhozok erőtlensége és háztáji gazdaságok termelékenységének növekedése között³⁶. Mindenesetre reagálniuk kellett a háztáji parcellák egyre gyakoribbá váló illegális megnövelésére³⁷. Az ehhez szükséges törvényi alapot az a rendelet biztosította, amely lehetővé tette, hogy az ilyen cselekményeket „ellenforradalmi bűncselekményként” ítéljék meg³⁸. Ennek az irányelvnek az alkalmazására azonban nem került sor, mivel a harmincas évek vége felé az agrárvezetés adatai szerint, melyeket az államügyészség rendkívül alacsonynak tartott, a normát túlteljesítő háztáji gazdaságok tulajdonában volt a kolhozföldek 45,7 százaléka³⁹. Nem volt túlzottan hatékony az az intézkedés sem, miszerint a nem engedélyezett parcellákat vissza kell adni, mivel néhány gazda felosztotta tulajdonát, hogy több háztáji gazdaságra is igényt tarthasson⁴⁰.

Nem lehetett egyszerűen megakadályozni a *kolhoznyikok* szezonmunkákra való kirajzását sem, amiből gyakran a mezőgazdaságon kívüli állandó munkahely lett, mivel a szezonmunkákon dolgozó családtagok jövedelméből származó bevételek lehetővé tették, hogy az otthonmaradók csak a háztáji gazdasággal foglalkozzanak, és eleget tegyenek ezentúl még a kolhoztagokra kirótt beadási kötelezettségeknek is, amelyek jóval alacsonyabbak voltak az egyéni gazdálkodókra kivetett adónál⁴¹. Az ipar munkaerőhiányát nem orvosolták az energikus intézkedések⁴². Még az igazolványrendszer bevezetése sem tudta megakadályozni, hogy 1937-ben (azaz öt évvel később) a moszkvai lakosság 5-8 százaléka az elvileg kötelező rendőrségi bejelentés nélkül éljen a fővárosban. Más nagyvárosokban is hasonló volt a helyzet⁴³. Az összes kolhoztag számára kötelező szolgáltatási minimum meghatározása sem vetett véget annak a gyakorlatnak, hogy néhány családtag kizárólag a háztáji földeken dolgozzon, mivel a

rokonok átvállalták a kolhozban teljesítendő penzumban való részesedést⁴⁴. Csak ritkán került arra sor, hogy a parasztek nyíltan megsértsék az új agrárrend játékszabályait; ezzel szemben alkalom adtán kijátszották a kolhoztagokra érvényes, a lótarast tiltó szabályt, amely a termelészövetkezettől való függőségüket erősítette volna⁴⁵.

Jellemző módon a gazdák kollektívan és rejtett formában, a kolhozok „leple” alatt szegültek szembe a kormány normáival a leggyakrabban, amelyek nem ritkán átvették a hagyományos faluközösségek funkcióit⁴⁶. Mindenekelőtt a kolhozokban divott az a gyakorlat, hogy a beszolgáltatás előtt a gabona vagy gyapot súlyát vízzel vagy valamilyen hulladékkal növelték meg – bizonyos években ez a gyakorlat különösen nagy méreteket öltött, 1931 és 1939 például az állam által felvásárolt termés 30 százaléka bizonyult túlságosan nyirkosnak⁴⁷. A termelészövetkezetekben néha zsizsikkal fertőzték meg a gabonát, mivel azt remélték, hogy korlátozni tudják a kényszerszállításokat.⁴⁸ Nyilvánvalóan lehetetlen volt megtalálni ezen ügyeskedések kitervelőit, mert az az előírás, miszerint e tettek „ellenforradalmi cselekményként” büntetendők, egyidejűleg azt is tartalmazta, hogy a hivatalnokok is felelősek a beszolgáltatások begyűjtéséért és tárolásáért.⁴⁹ Szinte kizárólag a kolhozokban terjedt el az a stratégia, hogy eltitkolják a termést vagy az évi termést nélkülözhetetlen vetőmagként tüntessék fel.⁵⁰ A kolhozokban tulajdonképpen szigorúan tilos volt nagy tömegben szarvasmarhát vágni, de ezt közös akarattal úgy játszották ki, hogy, úgymond, a rossz termés miatt nem tudják takarmányozni az állatokat, majd elosztották az ebből származó bevételt. Ugyanezzel a módszerrel – elvileg csak rossz termés esetén – kölcsönöztek ki a *kolhoznyikok* állatokat is.⁵¹

Az állami elvonás mértékét részint úgy korlátozták, hogy minden lehetséges módon csökkentették a gépállomások által kivitelezendő munkák mennyiségét, mérsékelve ezáltal az ezért a szolgáltatásért fizetendő természetbeni adót; ez a törekvés alkalmanként a gépek megrongálásához vezetett.⁵² Másrészt, késleltették a szállításokat, mert ily módon néha sikerült elérniük, hogy csökkentsék az egyes kolhozoknak előírt leadási kvótákat.⁵³ Talán a legszélesebb körben elterjedt és a legnehezebben felismerhető ügyeskedési taktika az volt, hogy kisebb termésadatokat közöltek, megnövelték a veszteségeket és eltitkolták a bevetett megművelt területek nagyságát.⁵⁴ Ez utóbbi különösen Közép-Ázsiában volt gyakori, ahol – minden valószínűség szerint – hétköznapi dolognak számított a kolhozok életében. Mindenesetre figyelemre méltó, noha bíróság elé állítottak és letartóztattak egy türkmén kolhozelnököt, aki ilyen mesterkedések révén rekorderedményeket mutatott fel és megkapta a Lenin-díjat, valamint a Legfelsőbb Szovjet képviselői tisztségét, végeredményben csak egy pártfegyelmet kapott.⁵⁵

Hiba lenne azt feltételezni, hogy a kolhozrendszer elleni vétségek országos elterjedtsége és a kolhozosított agrár intézményrendszert megkerülni próbáló ügyeskedések hétköznapi volta éppenséggel arra utalna, hogy a vidék lakosságára nem volt jellemző a reflektált viselkedés. A gazdák ugyan nem elemezték részletesen cselekvéseik okát és célját, de gyakran olyan kijelentésekkel és gesztusokkal kísérték cselekedeteiket vagy olyan célpontok ellen irányították őket, ami azt jelzi, hogy eljárásuk némely tekintetben szándékos volt. A támadást a sztahanovisták ellen gyakran a normahajszoló vidéki élmunkásokkal szembeni ellenszenv motiválta. Az a körülmény, hogy az áldozatok sokszor nők voltak, a falvakban uralkodó viszonyokkal van összefüggésben, s nem a többnyire férfi támadók sértett méltóságérzetével, hiszen a dolgozók csaknem 64 százaléka nő volt.⁵⁶ Jellemző módon a tisztségviselők is főként arra törekedtek, hogy a csúcsteljesítményeknek gátat szabjanak, vagyis nem a férfiak magasabbrendűségét hangsúlyozta az a kolhozelnök, aki egy sztahanovista nőt akadályozott a munkában. Noha azt mondta neki, hogy ő jól tudja, mit csinál és meg akarja mutatni, „ki az úr a házban”, mégis inkább a gazdák félelmeinek adott hangot, akik azt vetették szemére egy elagyabugyált élmunkás társuknak, hogy „ő akarja irányítani a gazdaságot”.⁵⁷ A helyileg ismert vagy éppenséggel az egész Szovjetunióban hangosan ünnepelt rekorderek elleni célzott zaklatások viszonylagos gyakoriságából⁵⁸ arra következtethetünk, hogy őket a parasztek a hatalom számukra is elérhető képviselőinek tartották, de ellenük egyszerűbb volt támadást indítani, mint a valóban magas rangú tisztségviselők ellen.

Ez az eljárás arra utal, hogy leplezve ugyan, de elutasították a rendszert és majdnem mindent, amit az szimbolizált. A gazdák többségének viselkedésére jellemző idegenkedésről van szó, amit azonban csak ritkán lehetett nyíltan kimutatni. A falusi élettel kapcsolatos szólásokban, anekdotákban és a *csasztuskákban* nem volt nehéz felfedezni ezt az ellenszenvet.⁵⁹ Ezek a városokban is népszerűek voltak, sőt, néha még a városi körülményekre is lehetett őket vonatkoztatni. A népies strófák gyakori témája a nyomor volt, és még az iskolás gyerekek is olyan *csasztuskákkal* szórakoztatták magukat, mint a következő:

A kapu fölött: sarló és kalapács,

És a kunyhóban: éhség és halál.⁶⁰

Az az eredendő bölcsesség, miszerint egy dolgozó gazda hét naplopót kénytelen etetni, a közös gazdaság valóságára is alkalmazható volt, és ez a népszerűtlenség kifejeződött azokban a dalokban is, amelyekben arra esküsznek meg a parasztlányok, hogy sohasem fognak egy *kolhoznyikkal* intim kapcsolatot létesíteni.⁶¹

Még jóval a háború befejezése után is feljegyeztek olyan *csasztuskákat*, amelyekben megemlítik, hogy néha miféle kegyekben kellett részesíteniük az asszonyoknak a kolhozfunkcionáriusokat,⁶² ami az új vidéki rend szerint teljesen egyenértékű volt a megerőszakolással. Némely tekintetben úgy is értelmezhetjük a kormány által támogatott tömegkultúrát, mint a szociális integráció hathatós eszközeinek létrehozására tett kísérletet. De a rendszer csak csekély ellenszolgáltatást nyújtott e strófák szerzőinek a termés elrablásának fejében: a vodkát és a mozit,⁶³ amelyeket talán szándékosan (és feltételezhetően „a népek ópiumának” metaforájára rájátszva) egyenértékűvé tettek. Érthető módon gyakran került szóba a forradalom előtti állapotokkal való összehasonlítás, pl. a nyugati területeken azt mondogatták, hogy a földbirtokost (pan) felváltotta a terv (plan), bár a gazdák az előbbinek csak a lekaszált széna felét voltak kötelesek leadni, míg a bolsevikok elvettek tőlük majdnem mindent.⁶⁴ A kolhozfolklor közönsége is osztotta annak az öreg parasztembernek a nézetét, aki szerint az iga „eddig fából volt”, de mostanában „vasból”⁶⁵ készül: ezért letartóztatták, mint ahogy más személyeket is, akiknek véleményét a forrásokban megtaláljuk.

A régi időkkel való összehasonlítás jelenik meg például abban a viccben is, amely arról szól, hogy míg a cárt tehéncsordák, addig Sztálint csak nyulak kísérik: a nyulakat a nép ajkán csak Sztálin állatainak hívták.⁶⁶ A rezsím mindenképpen álló tekintélye is az ellenkultúra kedvelt célpontja volt, s ez nem ritkán a Leninnel való összehasonlításban nyilvánult meg, aki pl. csak cipőt hordott, mert kikerülte a posványt, ellentétben utódjával, aki a csizmát részesítette előnyben, mert át akart gázolni rosszakaróin.⁶⁷ A néha idealizált NEP-korszakot az ellenkultúra a harmincas évek nyomorúságával állította szembe, lásd pl. a következő szólást: „Lenin a nép szívében él, míg Sztálin a nép gyomrában”.⁶⁸ Lenin ugyanakkor az éhségrezsim okozójaként is szerepel, többek közt egy *csasztuskában* (amely még csuvas nyelven is ismert volt), melyben arról van szó, hogy halálos ágyán megparancsolta Sztálinnak, hogy a kenyeret csak kis adagokban oszthatja ki, húst pedig senkinek sem adhat.⁶⁹ Jellemző módon negatív volt a válasz, amikor 1936-ban egy néprajzkutató arról kérdezett egy huszonegy éves kolhozkönyvelőt, aki rengeteg hasonló versikét és a polgárháború idejéből származó antibolsevista *csasztuskát* tudott idézni, hogy számára példakép-e Lenin, Sztálin vagy a közös gazdaság.⁷⁰

Azok a híresztelések alkották a szájhagyomány másik válfaját, amelyek esetében sokkal többről volt szó, mint egyszerűen az idegenkedés kinyilvánításáról: a fenyegető vagy a már elkezdődött háborúról szóltak, és időnként felröppenve a falusi lakosság körében azt a reményt kellették, hogy a rezsím hamarosan összeroppan.⁷¹ Az állítólag sztrájkoló gyárakról és lázadó tartományokról

szóló visszatérő hírekben is a szovjet állam küszöbön álló bukásának vágya figyelhető meg.⁷² Olyan kijelentések kíséretében bukkantak fel, mint pl. a következő: „Az egész falu fellázadt az (állam)hatalom ellen, csak el kell kezdeni és mindennek vége lesz”, vagy: „...Éjjel-nappal dolgozunk a kolhozban, de még így sincs mit ennünk, mert az összes gabonát oda kell adni az élőködőknek. A Romanov-ház háromszáz évig állt fenn, és még így is megdöntöttük néhány nap alatt, úgyhogy ezeket (azaz a bolsevikokat) is könnyű lesz legyőzni.”⁷³ A hamarosan bekövetkező háborúról szóló mendemonda azt a reményt keltette a német parasztek körében, hogy Ukrajna Németország tartománya lesz, más gazdák pedig azt hangoztatták, hogy készek kihasználni a háborús konfliktust annak érdekében, hogy leszámoljanak a bolsevikokkal, „ahogy a polgárháború idején csináltuk” vagy még azt is megígérték, „hogy mindenkit elpusztítanak, akinek nem kérges a tenyere”.⁷⁴

Jó esély volt arra, hogy ezeket a kijelentéseket a hatóságok „izgatónak” minősítsék és nagyon súlyos következményekkel járjanak. Azonban egyértelműen és kivétel nélkül csakis a verbális erőszak megnyilvánulásairól van szó, amelyek mindenestre felszínre hozták a sokáig elfojtott gyűlölködést és a titkos vágyakat, és feltehetően a paraszti önmeghatározás egyik fontos elemét tükrözték.⁷⁵ A harmincas évek háborús pszichizistól terhes légkörében – különösen a hadseregben – rendkívül veszélyesnek tartották ezeket, mivel a vidéki szokások zendülő megnyilvánulásokra adhattak alkalmat. Egy vörös katona büszkén mesélte főhadnagynak, hogy minden áron magángazdálkodó akar maradni, mert őt a szovjet hatalom kirabolta, és a kolhozhoz és a gyárakhoz nincs neki semmi köze, és semmiképpen sem fogja apja példáját követni, aki a polgárháborúban a bolsevikok oldalán esett el.⁷⁶ Érthető, hogy az engedély nélkül kisajátított háztáji parcellák elkobzása miatt rengeteg tiltakozást írtak, ami az NKVD jelentése szerint „egészségtelen hangulatot” hozott létre a katonák között és a „jobbágyság restaurálásával” kapcsolatos heves kirohanásokba torkollott.⁷⁷ „Mit kell megvédenünk és kit, ha minket otthon kifosztanak”, csodálkozott az egyik katona, és ezt a dilemmát juttatta kifejezésre egy másik katona is a finn frontra való behívásának előestéjén: „...becsapnak minket, kivonulunk, hogy megvédjünk valakit [sic], és eközben családjaink tönkremennek; senki sem védelmezi őket, és megfulladnak az adóktól”.⁷⁸ A finn hadvezetés becslése szerint a téli háború ideje alatt fogságba esett vörös katonáknak csak egyharmada volt szőkevény, a szovjet hatóságoknak azonban más volt a véleményük, mivel a konfliktus után a fogságból visszatért foglyok több mint 80 százalékát árulónak tekintették és deportálták.⁷⁹

A verbális agresszió kifejezésre jutott a szovjet rendszer és a náci rezsim összehasonlításában is. A beszolgáltatásokat behajtó hivatalnokokat a „Gestapo ügynökeinek nevezték”, és egy paraszt még a faluszovjet ülésén is így siránkozott: „Németország példáját követve adminisztratív erőszakot [és] megfélemlítést alkalmaznak, és csak így tudják végrehajtani a termés [elméletileg önkéntes] elszállítását. A szovjet kormányzat politikája hitleri politika – aranyhegyeket ígérnek, hogy őket [t.i. a hatalmon lévőket] válasszuk, aztán elárulnak minket.”⁸⁰ Az összehasonlítás nem vezetett feltétlenül a Harmadik Birodalomban uralkodó viszonyok negatív értékeléséhez. A Kreml speciális őrségének egyik parancsnoka mondta éhező falujáról: „Igaz van Hitlernek, mikor azt mondja, hogy jobb dolguk van az embereknek a német börtönökben, mint szabadlában a Szovjetunióban”.⁸¹ Egy gazda tudni vélte: „Kormányunk tagjai úgy élnek, ahogy korábban a cár élt, és sohasem látogatják meg a népet, hogy megnézzék, hogyan él a paraszt az ő jó uralmuk alatt [sic – ’róluk’ van szó, t.i. a magas rangú tisztségviselőkről]. Németországban a cár [sic] jobban gondoskodik az emberekről, ellátogat minden házba és minden pajtába, és megnézi, hogyan élnek a parasztek, ott most jól élnek az emberek.” Ezt a véleményt nyilvánvalóan mások is osztották.⁸² Általános volt az a nézet, hogy a szovjet rezsimben több állampolgárt tartóztattak le és végeztettek ki, mint a náci rendszerben, és ez a megfigyelés alkalmanként ilyen kijelentések kíséretében hangzott el: „Hitler semmisítse meg a szovjet hatalmat és számoljon le a kommunistákkal – mindennap erre várunk”.⁸³ Azonban vidéken ritkábban fordult elő, hogy nyíltan kiálljanak a náci rendszer mellett, mint a városi miliőben. Egy fiatalember, aki komszomolista és aspiráns volt, majd később a tudományos akadémia tagja lett, szívesen „felosztatta volna a kolhozokat és hozott volna létre a hitleri és a sztolipini rendszerhez hasonló”⁸⁴ államot.

A verbális erőszakot egyik specifikus fajtája a hatalom birtokosai, mindenek előtt Sztálin ellen irányult – különösen Kirov meggyilkolása után kapott erőre ez a műfaj: szólások és *csasztuskák* tömkelege keletkezett. E légkörben még az iskolás gyerekekben is megfogalmazódott az a vágy, hogy az állítólag általános tisztelettel övezett kormányfő meggyilkolását végignézzék, vagy saját maguk egy merényletet készítsenek elő.⁸⁵ Az ilyen megnyilatkozásokban kifejezésre juttatták azt a reményt is, hogy a kolhozrendszer hamarosan szétesik, s Sztálin halála csak meggyorsítaná ezt a folyamatot. Hasonlóan kritikusak voltak azok a gúnyos megjegyzések is, miszerint csak az utóbbi esetben „jöhet létre egy jobb élet”, mivel a gazdákat jelenleg egyszerűen „kifosztják” és hogy a rezsim jobban tenné, ha az éhező parasztek sorsával törődne, ahelyett, hogy hangosan gyásolja Kirovot.⁸⁶ A parasztek tiltakozására jellemző volt, hogy a legmagasabb szintekre anonim (vagy kiskorúak által írt és aláírt) leveleket küldtek mindenféle panaszokkal és néha olyan éles kirohanásokkal, melyeket a hivatali szervek „szovjetellenesnek” ítélték és átadtak a titkos rendőrségnek.⁸⁷ Egyes esetekben azonosították a szerzőket, például egy száműzött parasztot, aki különböző újságoknak és hatalmasságoknak kért leveleket írt, „aljas rágalomokkal illette a népek vezérét”, és ezért (valamint „uszítónak” minősített kijelentései miatt) halálra ítélték.⁸⁸ Hasonló sors várt arra a gazdára, aki irományait Sztálinnak küldte és azzal fenyegetőzött, hogy „Kirovnál nagyobb embert fog lepuffantani” és „ha életemben eljön a pillanat, hogy Önnel valami aljasságot tegyek, nem fog reszketni a kezem”.⁸⁹

Még a leghevesebb verbális agresszió sem volt több az erőszak szimbolikus kifejeződésénél és teljességgel biztonsági szelepként működött. Szemantikai hatékonysága azonban éppen azokból a jelképekből fakadt, amelyek szintén alkalmazták a verbális agresszió eszközeit, vagy amelyek éppen ellene irányultak, és tulajdonképpen a rezsim e szimbólumok megbélyegzésére vagy dicsőítésére irányuló erőfeszítései biztosították azt, hogy az ellenkultúra fontos alkotóelemei maradtak. Bizonyos tekintetben a falusi lakosság valláshoz való viszonyát is az a szimbolikus jelentés határozta meg, amelyre a hit és az egyház a militánsan istentagadó állam üldözése miatt tett szert. Noha kétségbevonhatatlan az orosz parasztság hagyományos vallásossága, de nem tanúsítottak feltétlen tiszteletet az egyház – különösen a papság iránt –, és a forradalom előtt teljesen rendszertelenül vettek részt az istentiszteleteken.⁹⁰ A bolsevikok ateista offenzívája, a mezőgazdaság régi rendje ellen folytatott megsemmisítő hadjáratuk és a felekezetek elleni támadások egyrészt visszavezették a falvak lakóit a valláshoz és a templomokba, másrészt vallásos dimenzióba öltöztették a gazdák ellenszenvének néhány megnyilvánulását, ami a hatóságok elemzése szerint a harmincas évek vége felé egyre nagyobb méreteket öltött.⁹¹

A parasztek apokaliptikus várakozásai gyakran hagyományos vallásos formában jutottak kifejeződésre.⁹² A tradicionális hit által kialakított élet egyes momentumait pedig ürügyként lehetett használni szolgáltatás-megtagadás esetén, hiszen a gazdák – figyelmen kívül hagyva az agrotechnikai kényszerűségeket – bizonyos munkákat csakis az egyházi naptár meghatározott, a népi bölcsesség által előírt napjain voltak hajlandók elvégezni, valamint 180 egyházi ünnepnapot akartak megtartani szemben a forradalom előtti kb. 120 és a húszas években megtartott 50 nappal.⁹³ Olyan gyanította a titkos rendőrség, hogy demonstratív okokból szerveztek néhány körmenetet és búcsút, amelyek segítségével gyakran egész falvak reménykedtek abban, hogy ily módon meg tudják akadályozni a fenyegető rossz termést.⁹⁴ Az 1937-es népszámláláskor megvizsgálták a lakosság vallási hovatartozását is, és az államnak ez irányú érdeklődése azt a reményt keltette a falusi társadalom egyes tagjaiban, hogy az egyház melletti tömeges kiállítás megkönnyítheti

a hívők helyzetét.⁹⁵ Habár ez a várakozás nem teljesült és a két évvel későbbi vagyonbecslő formanyomtatványon már nem szerepelt kérdés a vallást illetően, mégis néhány gazda ragaszkodott ahhoz, hogy állampolgárságuk helyett felekezetiüket tüntessék fel, és még arra is kísérletet tettek, hogy a népszámlálást a vallási hovatartozás sajátos kinyilvánításának eszközévé tegyék.⁹⁶

Eppen a vallással kapcsolatosan majdnem mindenre kiterjedő szimbolikus dimenzióból fakad, hogy a hatóságoknak ezen a téren történő beavatkozása elkeseredett reakciókat váltott ki. Jellemző, hogy 1932/33 után a hívők megsértett érzései miatt pattant ki a vidéki zavargások többsége, pl. templomi harangok eltávolítása miatt, amelyeket hulladékfémként akartak hasznosítani.⁹⁷ Szintúgy zavargásokhoz vezethetett, ha bezárták a templomot vagy őrizetbe vették a pópát, és ha szektaközösségek szerveztek kollektív tiltakozó akciót – amelyek egyébként rendkívül ritkán fordultak elő – az 1937 és 1938 közötti tömeges letartóztatások ellen.⁹⁸ Ilyen tiltakozásokra csak kivételes esetekben került sor: amennyiben nem vallási kérdésekkel álltak összefüggésben, általában a beszolgáltatások ellen szervezték őket; hagyományos forgatókönyv alapján zajlottak le, mely szerint elől álltak a nők, miközben a férfiak várták a hatóságok beavatkozását.⁹⁹

Igaz, hogy szinte sohasem került sor nyílt felkelésekre, azonban minden valószínűség szerint nem hiányoztak az erre való felszólítások. A hozzáférhető archívumokban ilyen dokumentumokat alig lehet találni, de a források sejtetik valamiféle röpirat-irodalom meglétét, amely vidéken is viszonylag népszerű volt. Az egyik faluban egy postaládára ragasztották a röpirat-irodalom egyik tipikus darabját: egy iskolafüzet lapjára kézzel írt, számos hibát és a műfaj szokásos kellékeit felsorakoztató szöveget: keresztben egymásra fektetett vasvilla és puska, valamint egy karó, egy kasza, egy fejsze és egy tör – e rajzok által nyomatékossá vált az üzenet. A felirat – „Ide a gabonát, Nr. 12” – és a küszöbön álló felkelésről szóló szöveg is azt az érzést kelti, hogy ez a cetli egy hosszabb sorozathoz tartozik, hogy mindent előkészítettek egy zendüléshez, amelyben részt vennének más települések, sőt városok lakói is, és hogy egy szerterágazó titkos szervezet áll a felhívás mögött, amely egyébként a faluszovjetek, a boltok és a magtárak lerombolását és kifosztását propagálta.¹⁰⁰ A szabad kereskedelem visszaállításért is fellépő „Szovjetunió Parasztbizottságának Legfelsőbb Parancsnoksága” „engedélyezte” a kolhozok megsemmisítése és a szövetségek ebből a célból történő bevezetése mellett azt is, hogy mindazokat, akik „Sztálin frontjáról nem vonulnak vissza” „megmérgezzék, megverjék, megölik [és] a legteljesebb mértékben megsemmisítsék”, kiváltképpen a regionális és helyi intézmények „bandavezéreiit”.¹⁰¹

Habár a hozzáférhető gyűjteményekben ritkán találkozunk ilyen, kétségtelenül parasztek által fogalmazott röpiratokkal, mégis bizonyos, hogy ez az irodalom vidéken is virágzott: a vidék problematikája megjelent a más élettérben feltűnő kézírásos cetlikben, és a hatóságok néha felfedezték a parasztek részvételét e cetlik előállításában. A nyilvánvalóan városiak által készített iratokon is visszatérő motívum a falvak lakóinak éhínsége, szegénysége vagy az erejüket meghaladó adók.¹⁰² A városi lakosság számottevő hányadának paraszti származásán és a vidékkel való szoros kapcsolatain kívül a gyakran akadozó élelmiszerszállítás magyarázza, hogy még a városi iskolás gyerekek is arra szövezték fel az embereket általában horogkeresztekkel díszített és a „Hitlerért” jelszóval befejeződő röpirataikban, hogy először a kolhozoknak, aztán a rezsim vezetőinek és magának a szovjet hatalomnak „okozzanak kárt”.¹⁰³ Nem biztos, hogy a háború előestéjén egy kaszárnyában terjesztett kézíratos cetli szerzője civilben parasztek volt, de lázadását nyilvánvalóan a falusi valóság tapasztalata motiválta: „Családjainkat éhhalálra ítélték. Kormányunk országunkat koldusbotra juttatta, kigúnyolja a népet. Elvette a szabadságunkat, az országunkat és az összes jogot, amelyet 1917-ben kiharcoltunk. Le a vérszívókkal, erősítsük meg a forradalmat. Elvtársak, a forradalom elkerülhetetlen, már keletkezőfélben van. Csak támogatnotok kell. Visszakapjátok az 1923-25-ös életet, azaz egy haladó [életet].”¹⁰⁴

Nemcsak annak a hangulatnak köszönheti létrejöttét ez a parasztek világvége várásával meszemenően egybecsengő felhívás, hogy nyilvánvalóan széles rétegek reménykedtek a rezsim hamarosan bekövetkező összeomlásában, hanem a zendülésre való várakozó magatartásnak is, amelyet mintha indokolnának a kis összeesküvő csoportok sajátos szubkultúrájáról szóló, a kirakatperek által is igazoltak vélt híresztelések. Ilyesféle csoportokat többnyire fiatalok alakítottak és elsősorban a városokban, de a hatóságok mindenütt nyomoztak utánuk, még a legfélreesebb falvakban is. Így pl. a „Parasztbizottság Legfelsőbb Parancsnoksága” nevében szerkesztett röpiratok szerkesztőit „ellenforradalmi szervezet” tagjaiként ítélték el, sőt, két állítólagos összeesküvőt halálra ítélték, noha mindössze néhány kézíratos cetlit terjesztettek és a kolhozok ellen agitáltak.¹⁰⁵ A titkos rendőrség szemmel láthatóan hajlamos volt arra, hogy mindenütt szerterágazó konspirációkat fedezzen fel – ez arra int, hogy a legnagyobb óvatossággal kezeljük a forrásokban előkerülő, erre vonatkozó adatokat. Az NKVD sohasem vette magának a fáradságot, hogy napvilágra hozza akár csak a legkisebb bizonyítékok is a tömegesen „ártalmatlanná tett” állítólagos összeesküvések valóságos létét illetően, vagyis a röpiratokra hivatkozó dokumentumok kétségkívül valóban létező csoportokról tudósítanak, noha teljességgel bizonyítatlan maradt a vádlottak tényleges részvétele, és az esetek hivatalos megjelenítése egyértelműen meghatározott célt szolgált.

Minden valószínűség szerint nem az igazságszolgáltatás koholta a vádat az ellen a huszonhárom éves rokkant fiatalember ellen, aki egy faluban más fiatalokkal együtt Ukrajna függetlenségét követelő röpiratot terjesztett és ezért halálra ítélték, vagy az ellen a három parasztember ellen, akik a hatalmon lévő párt forradalom előtti nevét birtokolva dolgozták ki szervezetük programját és alapszabályát, és ezért szintén kivégezték őket.¹⁰⁶ A tipikus földalatti mozgalmak azonban a városokban jöttek létre, habár gyűléseiken többnyire nagy hangsúlyt fektettek a mezőgazdaság problémáinak megoldására. Egy egyetemista „Leninköri-tag” véleménye szerint, a forradalom „szükséges” volt, de a kolhozosítás „nem felelt meg a parasztság érdekeinek”.¹⁰⁷ „Az ország gazdasági újjászületésének összuniós pártja” alapítóinak programadó írásai Leninre, „a vezérre és tanárra” hivatkoznak, megemlítik a vidék krízisét és hangot adnak annak a szándékuknak, hogy véget vetnek az egyéni gazdálkodók diszkriminációjának, de megkerülik a kolhozok felosztásának kérdését.¹⁰⁸ Az agrárkérdés nemcsak a bolsevik orientáltságú csoportokat foglalkoztatta. Egy az „orosz fasizmus” mellett sikraszálló irányelv-nyilatkozat szintén felismerte az agrárkérdés jelentőségét, habár „a mélyen gyökerező nemzeti mozgalom és az iparosítás” által megteremthető „kulturált nagykapitalizmusért” szállt síkra.¹⁰⁹

A parasztek egyébként saját maguk csak kivételes esetekben fogalmaztak programadó írásokat, azonban kijelentéseikből, kérvényeikből és leveleikből egyértelműen kiolvashatók nézeteik az általuk vidéken és az egész országban kívánatosnak tartott rendről. Elgondolásaik különösen előtérbe kerültek az 1936-os alkotmány körüli tömegvitának álcázott propaganda-hadjárat összuniós kampányának idején, és a következő évben is, mikor a Legfelsőbb Szovjetbe választottak küldötteket. Az állandó követelések között szerepelt a nyolcórás munkanapra, a biztos keresetre és az állam által garantált nyugdíjra való jog. Mindez azt a benyomást kelthette, hogy a konvencionális paraszti ideálként értelmezhető – többnyire a családi szükségletek kielégítésére törekvő – kisgazdaság vagy a mintaképként szolgáló, a 19. század vége óta többé-kevésbé sikeresen fejlődő mezőgazdasági kisvállalkozások a jóléti paternalista állam megteremtésének vágyából jöttek létre.¹¹⁰ E kívánalmakkal azonban szöges ellentétben álló folyamatra utal az a vitákban mindig visszatérő követelés, hogy a földet vagy a háztáji parcellákat az „éhes szájak” (t.i. a családtagok) száma alapján osszák ki – ahogy ez a faluközösségekben is szokás volt –, valamint az, hogy egyre nőtt az új alkotmányra való hivatkozással a kolhozosítás alatt elkobzott tulajdon visszaadásáért folyamodó kérelmek száma.¹¹¹

Azok a javaslatok, hogy vezessék be a *kolhoznyikok* részére is a fizetett szabadságot, amire a városi munkavállalók jogosultak, vagy töröljék el ezt a kedvezményt, mivel a paraszteknek nem jár¹¹², azt sejtetik, hogy a gazdák elképzeléseit mindenképp megelőzte a

faluközösség hagyományos egalitarizmusa határozta meg; a városokkal való egyenlőség követelése azt a stratégiát szemlélteti, hogy a hatalom birtokosainak emlékeztetőbe idézzék a rezsim által hangosan propagált, de az állampárt által soha meg nem valósított elveket. Ez a szándék magyarázza a rengeteg kommentárt is, ami az „Aki nem dolgozik, ne is egyék” jelmondatot tartalmazó paragrafus körüli vitában született: pl. olyan jellegű észrevételek hangoztak el, hogy a *kolhoznyikok* állandóan dolgoznak, anélkül hogy táplálkozni tudnának, másrészt azt is javasolták, hogy kivétel nélkül minden dolgozónak – esetleg bárkinek – legyen ahhoz joga, hogy egyen.¹¹³ Nem hiába hasonlították össze az új alkotmányt a 19. századi jobbjogszabaddal, és nem véletlenül forogtak közzsájon olyan fantasztikus hírek, hogy az új alkotmányból kiindulva a parasztek az ország különböző tájain kérvényezték a közös gazdaságok feloszlását, és ezért küszöbön áll a kolhozrendszer megszüntetése.¹¹⁴ A parasztek csak annyit vártak az államtól, hogy hagyja élni őket úgy, ahogy ők akarnak, egyszerűen vissza akarták állítani a régi – a kolhozosítás előtt érvényes – rendet.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy példaszerűnek tartották volna a NEP-korszak politikai viszonyait. A gazdák gyakran adtak hangot annak az igényüknek, hogy legyen egy önálló, az ő érdekeiket képviselő párt. Az alkotmányozási vitában pedig javasolták az 1905-ös forradalom ideje alatt létrejött parasztszövetségek újjászervezését is, ugyanakkor azt is követelték, hogy a hatóságok adjanak engedélyt fasiszta szervezetek alapítására.¹¹⁵ Valószínű, hogy egykori szociálforradalmárok javasolták a parasztszövetségek újjászervezését, akiknek újbóli aktív tevékenysége nyugtalanította a titkos rendőrséget.¹¹⁶ Az alkotmány körül folyó agitáció érthető módon arra bátorította a hívőket, hogy a valódi lelkiismereti szabadság nevében lépjenek fel.¹¹⁷ De felsőbb szinteken még az olyan kívánalmak mellett is csak ritkán szálltak síkra, mint a választásoknál történő jelöltállítás korlátlan lehetősége, a halálbüntetés eltörlése vagy a politikai fogvatartottak szabadon bocsátása.¹¹⁸

A falvakban az 1937-es választási kampány egyik legjellemzőbb kísérőjelensége volt, hogy többek között azért utasították el Sztálin jelölését, mert „minden parasztot kiéhezettet”, ezen kívül gyakran javasolták a Legfelsőbb Szovjetbe küldöttnek egykori ellenzéki vezetőket és letartóztatott magas rangú tisztségviselőket, még olyanokat is, akiknek kivégzése már régen köztudott dolog volt.¹¹⁹ Egy magát „Isten küldöttének” tekintő öreg parasztszöveg szerint – meggyőződését nyilvánvalóan sokan osztották – azokat kell megválasztani, akik „ezt [a *kolhoznyikok*on] gúnyolódó hatalmat azonnal képesek megdönteni” és akik „olyan sokat szenvedtek ezzel a hatalommal szemben, mint a pópák [és] a kulákok”.¹²⁰ Ez a népi vallásosságából fakadó jámborság¹²¹ megjelent az üldözött bolsevikokkal kapcsolatban is: „Én inkább Rikovra és Buharinra szavazok, mint Sztálinra. 'k a mi érdekeinkért harcoltak és most miattunk, parasztek miatt szenvednek. Lehetséges, hogy már nem élnek, de nekünk, paraszteknek nem szabad engedelmeskednünk a kommunistáknak, csak Rikovnak és Buharinak”.¹²² Nem ok nélkül sopánkodott egy kreml-i hivatalnok amiatt, hogy a választási kampányról szóló bizalmas jelentés csak arról tudott beszámolni, hogy a faluközösségekben az „entuziazmus rendkívüli mértékben megnövekedett”.¹²³

Visszatetszése utal azokra a szűk határookra, amelyek között a háború előtti évtized vidéki valóságát a „sztálinizmus” fogalmán keresztül értelmezni lehet, ha ekképpen egyáltalán mód nyílik a valóság szemléltetésére. Ha definiálni akarjuk a „sztálinizmust”, a terminus mindig a szovjet állam azon törekvéseire vonatkozik, hogy uralma alá hajtja, leigázza a társadalom maradványait is, és némely esetben rávilágít az orosz történelemben megfigyelhető eme tendenciának az okaira is és kifejezi a hegemon kultúra tömegek általi el- és befogadását.¹²⁴ A központi államigazgatás egyik munkatársának elégedetlensége azonban sejteti, hogy – a háború előtti időszak parasztjait illetően – a rezsim első sorban egy olyan fikciót igyekezett életben tartani, amely a hivatalos diskurzusban és kultúraértelmezésben a kolhozparasztek boldog jelenét közvetítette,¹²⁵ a paraszti módszerekről és a vidéki ellenkultúráról szóló híradásokat pedig egyszerűen a bolsevik rémképek birodalmába üzték. E konfliktus szimbolikus természete nem jelenti, hogy nem küzdöttek ellene minden lehetséges eszközzel – mindennek előtt maga a rezsim. Éppen ellenkezőleg: gyakran rendkívül súlyos árat fizettek cselekedeteikért azok, akiknek kijelentéseit forrásainkban felleljük. Az állampárt azonban nem volt hajlandó arra, hogy felfügessze a kolhozrendszer paraszti megtagadása elleni hadüzenetét, habár egy ellentétes, monopolizációs törekvéseivel nem összeegyeztethető – és ennek következtében a „mono-konstrukcióként” értelmezett „sztálini társadalom”¹²⁶ teóriájával sem összeegyeztethető – gyakorlatot kellett hallgatólagosan elfogadnia.

Ez a körülmény nem a kolhozosítást elutasító ellenkultúra súlyára és a szociális feszültségek intenzitására utal, amelyeket felszínre hozott, és amelynek kitérésaitől a bolsevikok minden valószínűség szerint állandóan rettegtek. Sokkal inkább azt fejezi ki, hogy a harmincas évek falvaiban az állampárt a sztálinizmust és a rezsim kulturális hegemoniáját teljes mértékben tekintélyének állandóan veszélyeztetett szimbólumaiként észlelte. A kolhozosított vidék valósága megfoghatatlan anélkül, hogy világosan látnánk a vidéki viszonyok „sztálinizálására” irányuló törekvést és az ettől elválaszthatatlan nagyfokú erőszakosságot. De még a kolhozfolklor bizonytalan körvonalait sem rajzolják fel önmagukban az igazgatási szervek intézkedései vagy a hivatali nyelv stilisztikai gyakorlatai, melyeket a gazdák többé-kevésbé sikeresen utánoztak. A kolhozfolklor manifesztációit – mint minden más folklorjelenséget – nyilvánvalóan a parasztek hétköznapijaiban, eljárásaiban és a sztálinizmushoz mint fogalomhoz közvetlenül kapcsolódó megnyilvánulásokban és szimbólumalkotási kísérletekben lehet megragadni. A falutematika súlya és az egykori parasztek létszáma a városokban felveti a kérdést, hogy a kolhozosítás tapasztalata és következményei befolyásolták-e, és milyen mértékben a városi alsórétegek magatartását. Noha talán a városokban gyorsabban ment a hivatalos diskurzus elsajátítása,¹²⁷ a paraszti ellenkultúra azonban alkalmas volt arra, hogy megvédje az embert attól, hogy összekeverje a rezsim önmeghatározását a társadalom önrétegzésével.

Szabó Zsuzsa fordítása

1 R. W. Davies, *The Socialist Offensive – The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930* (London 1980) 177-180, 182-185, 228-249, 256-260; L. Viola, *Bab'i Bunty and Peasant Women's Protest During Collectivization*, in: *The Russian Prewiew* 45 (1986) 23-42; S. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization* (Oxford 1994) 62-65.

2 vö: V. Danilov, A. Berelowitch, *Les documents des VCK-OGPU-NKVD sur la campagne soviétique*, in: *Cahiers du monde russe* 35 (1994) 673; *Narodnoe chozjajstvo SSSR*, Moszkva 1932 XXIII; E. M. Andreev, L. E. Darszkij, T. L. Harkova, in: *Istorija naselenija SSSR 1920-1959 gg* (Moszkva 1990) 141.

3 V. P. Danilov, N. A. Ivnickij, *Dokumenty svidetel'stvujut* (Moszkva 1989) 491; *Narodnoje chozjajstvo* 130.

4 S. Merl, *Bauern unter Stalin. Die Formierung des sowjetischen Kolchossystems* (Berlin 1990) 35-59; *ua.*, *Sozialer Aufstieg im sowjetischen Kolchossystem der 30er Jahre?* (Berlin 1990) 182; Inkeles, *Social Change in Soviet Russia*

(Cambridge/Mass. 1968) 196; *D. L. Konstantinov*, Dinamika professional'noj orientacii molodezi Sibiri (Novosibirsk 1977) 79-83, 89 f.; *M. H. Titma*, Social'no-professional'naja orientacija molodezi, 2. kötet (Tallin 1982) 10-15; *Fitzpatrik*, 140 f., 143 f.

5 *J. C. Scott*, Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance (New Haven 1985).

6 *Ua.*, Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts (New Haven 1985)

7 CGAIPD (korábban Leningrádi Pártarchívum; majdnem minden az ebből az archívumból idézett anyag a politikai rendőrség jelentése, amelyeket A. A. Zsdanovnak, akkori KP-titkárnak küldtek a Szovjetunió különböző területeiről), f. 24, op. 2v, d. 1850, l. 208, d. 1858, l. 146. d. 1859, ll. 95-97; RGVA (Orosz Állami Katonai Archívum), f. 9, op. 36, d. 597, ll. 65, 205-106, 123-126, d. 991, l. 353.

8 RGVA, f. 9., op. 36, d. 597, l. 738.

9 RGVA, f. 9, op. 36, d. 597, ll. 662, 836-837, d. 991, ll. 352-353, 358; f. 40, op. 1, d. 61, ll. 206, 258, d. 63, l. 11.

10 RGVA, f. 9. op. 36, d. 597, l. 124, d. 991, 360.

11 GARF (az Orosz Föderáció Állami Archívuma), f. 8131, op. 38, d. 6, ll. 4-5, d. 22, l. 29.

12 RCHIDNI (egykori Központi Pártarchívum)

13 l. pl. CGPAID, f. 24, op. 2v, d. 1859, ll. 95-97, d. 2494, ll. 3-36, 113-114, d. 2492, l. 88.

14 CHDMO (egykori Központi Komszomolarchívum), f. 1, op. 23, d. 1105, l. 126, d. 1106, ll. 88, 118-119, 121.

15 GAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1496, l. 104; RGVA, f. 9, op. 39, d. 75, ll. 242, 255.

16 CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1234, l. 11, d. 1236, l. 114.

17 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1496, l. 93, d. 2497, l. 7, d. 2499, l. 69; *Fitzpatrick* 295.

18 GARF, f. 9474, op. 1, d. 93, ll. 18, 48-49.

19 GARF, f. 7523 sc., op. 65, d. 242, l. 242; f. 9492, op. 1, d. 882, l. 2; f. 9474, op. 1, d. 104, ll. 4, 31-32.

20 Az ebben a bekezdésben vizsgált kérdések dokumentációja megtalálható *G. T. Ritterspom*, Modernisierung oder Vernichtung? Über einige Folgen der Kollektivisierung der sowjetischen Landwirtschaft, in: Zeitschrift über Geschichtswissenschaft 9 (1195) 814-816.

21 Sobranije zakonov i rasporjazenij Raboče-Krest'janskogo Pravitel'stva SSSR, cast' I (1932) 583-584; *I. V. Stalin*, Socinenija, 3. kötet (Moszkva 1951) 207-212.

22 lásd pl. GARF, f. 3316, op. 64, d. 1754, ll. 21, 26; f. 9474, op. 16, d. 79, l. 16.

23 GARF, f. 3316, op. 64, d. 1534, ll. 87, 112; f. 9474, op. 1, d. 83, l. 5, d. 97, ll. 7, 61, op. 16, d. 30, ll. 170, 222, d. 48, l. 15, d. 79, l. 6, 35-36, 42, 49ob.

24 Ugolovnyj kodeks RSFSR (Moszkva 1937) 132-133, 139, 161-162, 170-171; Sovetskaja justicija 1934 Nr. 24 2-3; Socialisticeskaja zakonnost' 1937, Nr. 8 38; GARF, f. 3316, op. 64, d. 1254, l. 6; f. 9474, op. 1, d. 77, l. 1, d. 85, ll. 22-23.

25 GARF, f. 7523sc, op. 65, d. 242. l. 5.

26 GARF, 3316, op. 64, d. 1754, ll. 1-3, d. 1837, l. 3.

27 GARF, f. 7523 sc, op. 89, d. 4408, ll. 15, 22.

28 GARF, f. 8131, op. 10, d. 83, l. 89, d. 84, l. 52; f. 9415, op. 5, d. 496, l. 122.

29 GARF, f. 9492, op. 6, d. 14, l. 20; f. 9474, op. 1, d. 83, l. 6.

30 Socialisticeskaja zakonnost', 1934, Nr. 10 35; GARF, f. 9492, op. 1, d. 822, l. 1.

31 GARF, f. 7523sc, op. 89, d. 4408, l. 15; f. 9415, op. 5, d. 87, ll. 39-39ob; f. 9492, op. 1a, d. 62, l. 320.

32 *Merl*, Bauern, 404-408, 412-415.

33 Uo. 257 f.

34 RCHIDNI, f. 112, op. 27, d. 3, l. 27, op. 27, d. 37, ll. 379, 401-402; ll. CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1849, ll. 3-4, 38, 125, d. 1850, ll. 32, 258-259, 1852, ll. 17, 32, 142.

35 *J. A. Poljakov* (kiadó), Vsesojuznaja perepis' naselenija 1939 g. (Moszkva 1992) 93-94.

36 RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 119, l. 102.

- 37 RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 119, l. 174, f. 112, op. 25, d. 3, ll. 27, 29; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1845, ll. 66-67, 207, d. 1849, l. 223-224; *Merl*, Bauern, 301 ff.
- 38 Sovetskaja justicija, 1935, Nr. 11, 33.
- 39 *Merl*, Bauern, 311; GARF, f. 8131, op. 37, d. 542, l. 1.
- 40 *Fitzpatrick*, 136.
- 41 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d., 1845, l. 63-65, d. 1849, l. 39, 108, 133, d. 1850, ll. 48-49, 87, 198, d. 1852, ll. 16, 19-20, 48-49, d. 1857, ll. 120, 181, d. 1858, ll. 96, 147-148, d. 1860, l. 170, d.
- 42 *Fitzpatrick*, 165.
- 43 vö. RGAE (az Orosz Föderáció Gazdasági Archivuma), f. 1562, op. 329, d. 131, l.10; GARF, f. 5446, op. 22a, d. 1096, l. 20; *J. A. Poljakov* (kiadó), *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1937 g.* (Moszkva 1991) 54.
- 44 *Fitzpatrick*, 146.
- 45 RCHIDNI, f. 17, op.120,d. 277, ll. 68-69, 74; f. 112, op. 27, d. 34, l. 39; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1845, l. 67, d. 1849, l. 38.
- 46 *Fitzpatrick*, 110, 114-115, 167.
- 47 GARF, f. 7511, op. 10, d. 537, l. 44; f. 8131, op. 10, d. 83, ll. 59, 72, 105, op. 37, d. 148, l. 14.
- 48 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1852, ll. 22, 129, 132, 204.
- 49 RCHIDNI, f. 558, op. 1, d. 5017, ll. 1-11; GARF, f. 8131, op. 38, d. 22, ll. 8, 10.
- 50 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. d. 1856, ll. 42, 101-102, d. 1857, ll. 113-114; GARF, f. 8131, op. 13, d. 65, l. 83
- 51 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d.1860, ll. 165-166, 201-202, d. 2486. l.72.
- 52 *Ritterspom*, 817.
- 53 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1852, ll. 134-137, 203-204, 226-227,d. 1857, ll. 55, 115, 154; GARF, f. 8131, op. 38, d. 46, l. 187.
- 54 *Socialisticeskaja zakonnost'*, 1934, Nr. 9 44; RGAE, f.1562, op. 329, d. 89, l. 16; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1850, l. 49, d. 1852, ll. 2, 69, 159-171, 200-201; RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 288, ll. 102-103; f. 112, op. 27, d. 37, ll. 13-14, op. 28, d. 8, l. 242.
- 55 GARF, f. 7523, op. 65, d. 486, ll. 133-135.
- 56 *Fitzpatrick*, 218, 237 f.
- 57 GARF, f. 8131, op. 13, d. 64, ll. 129-130, 134, d. 65, ll. 102, 164-165.
- 58 GARF, f. 8131, op. 13, d. 64, ll. 124-125, 129-130, d. 65, ll. 163-164.
- 59 *Fitzpatrick*, 290.
- 60 CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1102, l. 189, d. 1106, l. 59, d. 1154, l. 5.
- 61 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1846, l. 123; GARF, f. 8131, op. 37, d. 575, l. 59; *V. Dal'*, *Poslovici russkogo naroda*, 2. kötet (Moszkva 1993) 388.
- 62 *A. V. Kulagina* (kiadó) *Russkaja castus-ka* (Moszkva 1993) 69; *A. Egorov* (kiadó) *Zitejskie castuski '95* (Moszkva 1995) 162.
- 63 *E.N. Razumovskaja*, 60 let kolhoznoj zizni glazami krest'jan, in: *N. G. Ochotin, A. B. Roginskij* (kiadó), *Zven'ja* (Moszkva 1991) 154; *Egorov*, 158.
- 64 *Razumovskaja*, 150, 156.
- 65 GARF, f. 8131, op. 14, d. 14, l. 55.
- 66 CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1102, ll. 80, 196.
- 67 RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 175, l. 88; CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1102, l. 137, d. 1129, l. 62.
- 68 CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1106, l. 74.
- 69 CHDMO, f. 1. op. 23, d. 1106, l. 102; RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 175, ll. 96-97.

- 70 S. N. Azbelev, Fol'klor 1920-1930-ch gg. v zapisjah A. I. Nikofofova, in: Zivaja starina 1994, Nr. 2 46.
- 71 *Fitzpatrick*, 289, 293-294.
- 72 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1852, ll. 107, 238, d. 1860, l. 5; GARF, f. 1235, op.141, d. 1793, cast' 3, l. 26ob; RGVA, f. 9, op. 36, d. 597, l. 665.
- 73 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1852, ll. 66, 238-239.
- 74 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1856, l. 26, d. 1857, ll. 21-22, 102, 216-217, d. 1860, l. 267, d. 2499, l. 69.
- 75 *Scott*, *Domination*, 6-9, 38 f., 206-210.
- 76 RGVA, f. 9. op. 36, d. 3448, ll. 178-179.
- 77 RGVA, f. 9. op. 36, d. 3448, ll. 166-172.
- 78 RGVA, f. 9, op. 39, d. 75, l. 514, d. 86, l. 122.
- 79 A Külügyminisztérium Politikai Archívuma, Bonn, Moszkvai Nagykövetség, pol. 3, No. 3g, A Szovjetunió belpolitikája..., A Helsinki Nagykövetség 1940. április 17-i jelentése; GARF, f. 8131, op. 37, d. 245, l. 255.
- 80 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1587, ll. 96, 242.
- 81 RGVA, f. 9, op. 36, d. 597, l. 125.
- 82 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1852, ll. 239, 248.
- 83 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1860, l. 267, d. 2486, l. 79.
- 84 CHDMO, op. 1, f. 23, d. 1475, l. 54.
- 85 *Fitzpatrick*, 291 f.
- 86 RGVA, f. 9, op. 36, d. 1345, l. 25; RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 176, l. 83; GARF, f. 5446, op. 18a, d. 849, l. 2.
- 87 V. P. *Danilov* többek közt (kiadó), Pis'ma iz derevni. God 1937-j, in: *Kommunist* 1 (1990) 95 f., 99 f., 103 f.; GARF, f. 1235, op. 141, d. 2056, ll. 1, 3-7, 9, 11-12, 17-18 és passim.
- 88 GARF, f. 9474, op. 16, d. 168, l. 700.
- 89 GARF, f. 9474, op. 16, d. 88, l. 127-127ob.
- 90 M. *Lewin*, *The Making of the Soviet System* (New York 1985) 61 ff.; B. M. *Firsov*, I. G. *Kiseleva* (kiadó), *Byt velikorusskikh krest'jan-zemlepascev* (Sankt-Petersburg 1993) 147-152.
- 91 *Fitzpatrick*, 59-62, 212f., 283.
- 92 Uo. 212, 214.
- 93 Uo. 207 f.; S. P. *Frank*, *Confronting the Domestic Other: Rural Popular Culture and its Enemies in Fin-de siecle Russia*, in: S. P. *Frank*, M. D. *Steinberg* (kiadó), *Cultures in Flux* (Princeton 1994) 79; H. *Altrichter*, *Die Bauern von Tver* (München 1984) 101 f.
- 94 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1849, ll. 105, 109-110, 185, 211, d. 1850, l. 199, d. 1852, ll. 10, 33, d. 1857, l. 99.
- 95 *Fitzpatrick*, 206, 29 f.
- 96 RGAE, f. 1562, op. 329, d. 285, ll. 58, 63, 90.
- 97 GARF, f. 1235, op. 141, d. 2021, ll. 32-33; f. 5263, op. 1, d. 11, d. 123, CHSD (egykori KB-archívum), f. 89, op. 49, d. 24, ll. 1-3.
- 98 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 2488, ll. 97-98, d. 2494, l. 101; GARF, f. 5263, op. 1, d. 25, ll. 17, 19-22.
- 99 vö. CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1852, l. 237, d. 1856, d. 149, d. 1858, l. 60 valamint B. A. *Engel*, *Women, Men and the Languages of Peasant Resistance, 1870-1907*, in: *Frank, Steinberg*, 41 f.
- 100 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 2488, ll. 34-35.
- 101 GARF, f. 1235, op. 141, d. 2170, cast' 1, ll. 82, 83ob.
- 102 GARF, f. 5451, op. 79, d. 28, ll. 147, 151; RGVA, f. 9, op. 36, d. 597, l. 427, op.0000 39, d. 991, ll. 78, 291; RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 272, l. 14.
- 103 CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1234, l. 119; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 2486, l. 183.

- 104 RGVA, f. 9, op. 39, d. 90, l. 99.
- 105 GARF, f. 1235, op. 141, d. 2170, cast' 1, ll. 81-83.
- 106 GARF, f. 9474, op. 16, d. 167, ll. 176-177, d. 183, ll. 312-313.
- 107 RGVA, f. 9, op. 36, d. 597, ll. 11, 13.
- 108 RGVA, f. 9, op. 36, d. 991, ll. 165-166, 169.
- 109 RGVA, f. 9, op. 36, d. 597, l. 5.
- 110 *Fitzpatrick*, 130, 149 f., 313 f.
- 111 RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 232, ll. 49, 51, 62-63, 81-82; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1858, l. 105, d. 2486, l. 79, d. 2492, ll. 185-188; GARF, f. 1235, op. 141, d. 2020, l. 18.
- 112 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1858, l. 8, d. 1860, l. 11.
- 113 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1857, ll. 203, 274, d. 1858, ll. 6, 64, 117, 150, 158, d. 1860, l. 5.
- 114 RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 232, ll. 55, 57; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1846, l. 13, d. 1850, l. 101, d. 1856, l. 55, d. 1858, l. 1858, l. 6; CHDMO, f. 1, op. 23, d. 1184, l. 93.
- 115 GARF, f. 3316, op. 64, d. 1854, l. 211; f. 8131, op. 14, d. 14, l. 206; RGVA, f. 9, op. 39, d. 90, l. 300; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1858, l. 106, d. 2486, l. 79; RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 232, l. 79, lásd még *S. J. Seregny, Peasants and Politics: The Peasant Unions during the 1905 Revolution*, in: *E. Kingston-Mann, T. Mixter* (kiadó), *Peasant Economy, Culture and Politics of European Russia. 1800-1921* (Princeton 1991) 341-377.
- 116 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1858, ll. 6-7, 109, 229-230.
- 117 *Fitzpatrick*, 212 f., 282 f.
- 118 RCHIDNI, f. 17, op. 120, d. 232, ll. 84-87.
- 119 GARF, f. 1235, op. 141, d. 2027, l. 72; f. 8131, op. 14, d. 13b, ll. 66, 71, d. 14, ll. 65, 130-131, d. 15, ll. 14, 115; d. 16, ll. 207, 311-312; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1496, ll. 92-93, d. 2499, ll. 74, 81, 129.
- 120 GARF, f. 8131, op. 14, d. 14, ll. 55, 146, 195, 200; CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1496, ll. 92, 94, 138-139, 141, 147.
- 121 vö. *G. P. Fedotov, Svjatye drevnej Rusi* (Moszkva 1990) 50 f., 211 ff.
- 122 CGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 2499, l. 69.
- 123 GARF, f. 1235, op. 141, d. 2024, l. 40
- 124 *H. Reichman*, Reconsidering „Stalinism“, in: *Theory and Society* 17 (1988) 57-90; *J. Baberowski*, Wandel und Terror: Die Sowjetunion unter Stalin. Ein Literaturbericht, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 43 (1995) 97-129.
- 125 *R. Stites*, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society Since 1900* (Cambridge 1992) 79, 90-93, 95.
- 126 *T. H. Rigby*, Stalinism and the Mono-organisational Society, in: *R. Tucker* (kiadó), *Stalinism: Essays in Historical Interpretation* (New York 1977) 53-76.
- 127 *S. Kotkin*, *Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization* (Berkeley 1995) 215-225, 230-235.

* A levéltári kutatómunkát, melynek eredményei e cikkben publikálásra kerülnek, a francia Kutatási Minisztérium támogatta.

Hetényi Zsuzsa

A pokol tornácán

Szolzszenyicin*

Szolzszenyicin köteteit a kelet-európai értelmiségiek a hetvenes években újságpapírba kötve kapták kölcsön, egy-két éjszaka alatt olvasták ki zárt ajtók mögött, kézzől kézre adták. Nyugat-Európában a *GULag-szigetcsoport* a '68-as nemzedék nagy kiábrándulását, a baloldali mozgalmak válságát mélyítette el. Szolzszenyicin egymaga több nemzedéket világosított föl, és előkészítette őket a Szovjetunió összeomlására. Bármily ellentmondásos az író egyénisége vagy későbbi pályája, a kommunizmus hazugságaival egyedül szembeálló szakállas próféta alakja minden más arcánál élesebben vésődött bele a XX. század történetébe.

Egyénisége már igen fiatalon készen állt erre a szerepre, csak irányultsága volt más a kezdetekben. A doni Rosztovban iskolai éve alatt élenjáró mind osztálymegbízottként, mind a futballcsapat kapitányaként, mind a színjátszócsoporthoz. Nem okozott számára belső konfliktust, hogy szülei vagyonos parasztok voltak, igaz, édesapja még születése előtt egy vadászati balesetben meghalt, s nagyapját volt bérései büjtötték haláláig. Az író egyébként apai nevét Iszaakjevicsből Iszajevicsre változtatta, nem tudni, miért. A korai évek templombajárása elfelejtődött, miután az utolsó templomot is lerombolták az egyház elleni kampányban, 1929-ben. Lelkes komoszol-tagként már fiatalon foglalkoztatták ideológiai kérdések, *R-17* címmel az orosz forradalomról készített feljegyzéseket (R – utalás a Revolúcióra, és a Rusz ősi országnévre is). A matematika szak mellett levelezőként a moszkvai Filozófiai, Irodalmi és Művészeti Főiskolára is beiratkozott, a marxizmussal foglalkozott behatóan. Amint későbbi cikkeiben öngúnyos emlegeti, Zotovhoz, *A Kocsetovka állomáson történt* című novellája főhőiséhez hasonlóan ő is Marx műveiben kereste az eredeti igazságot. Ez a novella már háborús élményt dolgoz fel: alig kezdett tanítani 1941-ben, behívták, a légifelderítésnél szolgált Orjoltól Kelet-Poroszorszáig, 1945 elején kivezette csapatát a bekerítésből, erről a hőstettéről parancsnoka részletesen ír abban az igen előírásos pozitív jellemzésben, amelyet már 1946-ban, Szolzszenyicin letartóztatása után egy évvel írt. Ezt az eseményt *A füstön át* című novellában látjuk viszont. Szolzszenyicint a fronton működő kémelhárítás (szmers) leplezte le: elolvasták leveleit, amelyekben a szovjet rendszert illető kételyeit osztotta meg barátjával, s ahol Lenint gúnyosan Vovkának (ami kb. Lackó), Sztálint pedig bandafőnöknek titulálta. A hírhedt 58-as törvénycikk, a "hazaárulás" két alparagrafusa alapján nyolc évi lágerre ítélték. Ettől kezdve életrajza életművének szerves része.

A nyolc év munkatábor gyúrta olyannak Szolzszenyicint, amilyenek a világ megismerte. Rövid börtön (Lubjanka, Butirka) és átmeneti tábor (Novij Jeruszalim) után 1946-ban egy moszkvai építkezésen kezdte lágeréveit a Kalugai kapunál, itteni élményeihez kapcsolódik *A kopasz és a lágerkurva* című színműve. A marfinói saraska három évét (1947-1950) *A pokol tornácán*, a kazahsztáni munkatábor az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*, a taskenti betegséget és a rákkal folytatott küzdelmet a *Rákosztály* örökíti meg. A saraska, az elit-tábor, ahol az értelmiség tudományos kutatómunkájával a felderítést és az állambiztonsági szerveket szolgálta, páratlanul gazdag emberi közegnek bizonyult az író szellemi és erkölcsi formálódásához. Szolzszenyicin még itt kezdett írni egy poémát (*Az én kis utam*), amelyet egy rőzsafűzér segítségével memorizált. Az évekig ismételtetett önéletrajzi eposz 8. fejezetét később *Porosz éjszakák*, a 9. fejezetet pedig *Győztesek lakomája* címmel rekonstruálta. Kazahsztanban résztvett az 1952-es ekibasztuzi lágerlázadásban, amelyet a későbbi *A tankok tudják, mi az igazság* című drámában dolgozott fel és *A GULag-szigetcsoporthoz* részletesen leír. A lázadás után pár nappal Szolzszenyicint a lágerorvos megoperálta, a rákos daganatból vett minta vizsgálati eredményei egy külső laborban elvesztek. Az író egy év múlva szabadult, Sztálin halála előtt egy hónappal. „Örök kényszerlakhelyül” egy sivatag szélén lévő kazah ault jelöltek ki számára, ahol egy kis házat is vett. Apró betűvel körmölt írásait pezsgősüvegekbe zárva elásta. 'sszel újabb daganata alakult ki, próbálta gyógyítani magát, majd 1955-ben engedélyt kapott, hogy Taskentbe utazzon gyógykezelésre. Kétszer utazott besugárzásra szinte a halál küszöbén, ahogyan regényhőse, Kosztoglotov is (*Rákosztály*). Közben szinte állandóan írt, és amikor rákos daganata felszívódott, véglegessé vált az a hite, hogy az írás számára elhivatás, olyan szent feladat, amely életben tartja.

1956-ban rehabilitálták. Moszkvába, majd Rosztovba tért vissza, s egy vidéki iskolában helyezkedett el – innen a *Matrjona háza* novella története. Ismét feleségül vette első feleségét, Natalja Resetovszkaját, aki a lágerévek alatt elvált tőle és férjhez is ment. 1957 és 1959 között Rjazanyban lakott, tanított és írta a *Rákosztályt*. 1959-ben három hét alatt elkészült az *Ivan Gyenyiszovics...*, születik *A tankok tudják, mi az igazság* és a *A fény, amely benned van* (eredeti címe *Gyertyák a szélben*). 1961-ben keletkeznek a *Morzsák* – e sajátos rövid novellák az életbe való visszatérés etűdei, műfajuk Turgenyev *Verseik prózában* ciklusára nyúlik vissza. Szolzszenyicin a XXII. pártkongresszus után megkísérelte az *Ivan Gyenyiszovics...* publikálását, a kéziratot Lev Kopelev germanista, egykori marfinói rabtársa vitte el a Novij Mir szerkesztőségébe, Tvardovszkijnak. Ezzel egyidőben az író minden írását elrejtette felesége barátjánál, Teusnál, aki antropozófus volt. Az *Ivan Gyenyiszovics...* publikálását személyesen Hruscsov engedélyezte (Novij Mir 1962.11.). Szolzszenyicin rövid időn belül világhíres lett. Szolzszenyicin az *Ivan Gyenyiszovics...*-ra érkezett olvasói levelekből antológiát állított össze. Lényegében így kezdte gyűjteni anyagát a *A GULag-szigetcsoporthoz*.

A Pravda hamarosan közölte *A Krecsetovkai állomáson történt* egy részletét, amely később teljes terjedelmében is megjelent a *Matrjona házával* együtt. Hruscsov személyesen is találkozott az íróval egy kreml-i fogadáson. *Az ügy érdekében* már rendelésre készült. Az író Lenin-díjra jelölték. S miközben egyszerre két másik könyvet is írt, *A GULag...*-ot és a *Rákosztályt*, elkezdte tisztogatni *A pokol tornácán* kéziratát, hogy a cenzúra számára elfogadható változatot készítsen. Lassan feltűntek az első ellenséges kritikák. Mint később, a *Fejjel a falnak* című könyvében (a kiadókval és a cenzúrával folytatott hadakozások történetében) írta, ekkoriban a sikerek hevében túl közel került az "udvari" pártkörökhöz. A hatalommal való egyezkedés kísértésétől a történelem mentette meg: Hruscsov bukása után nem kapta meg a Lenin-díjat.

Művei szamizdatban terjedtek. *A pokol tornácán* megcsonkított változata, amelyet Tvardovszkij személyesen olvasott el (kifejezetten ezért utazott Rjazanyba három napra), már nem jelenhetett meg. Szolzszenyicin újra belefogott az *R-17* írásába (ebből nő ki később a *Vörös kerék*), járta az országot, keresve az 1920-21-es tambovi parasztfelkelés szemtanúit.

1965-ben Teusnál házkutatást rendeztek, és elvitték az összes ott elrejtett kéziratot. Szolzszenyicin váltogatott színhelyeken rejtőzködve gőzerővel folytatta az írást, elsősorban *A GULag-szigetcsoporthoz*, amelyet 1968-ban fejezett be. 1966-ban zajlott le a

Szinyavszkij-Danyiel írópáros pere, s ez korszakhatárt jelentett az értelmiség számára: az írók többsége szinte illegálisba vonult. A Novij Mir még közölte a *Tarisznyás Zahart*, de a *Rákosztály*, amelyet az Írószövetség gyűlése Kaverin támogató véleményével kiadásra javasolt, már nem ment át a szűrőn.

1967-ben Szolzsenyicin nyílt levelet intézett az Írószövetség IV. kongresszusához azzal a javaslattal, hogy érjék el a cenzúra eltörlését. Válaszul Solohov azt követelte, hogy Szolzsenyicint ne hagyják írni, tiltsák be. A nyílt harc időszaka következett. Szolzsenyicin egyre inkább úgy érezte, küldetést teljesít. Az ellenzékiek között is magányos maradt, még Szaharowval sem értett egyet (különösen az emberiség haladásáról szóló elméletével).

A *Rákosztály* kézírata már levonatban vesztegelt a Novij Mirben, az Írószövetségen belüli harcok folytatódtak, Szolzsenyicin ismét külön élt a feleségétől, írta a *Tizenégy augusztusát*, amikor 1968-ban a Times rangos irodalmi mellékletében megjelent a *Rákosztály* egy részlete, majd a regény önálló kiadásban, valamint a *A pokol tomáca* is Nyugaton. A prágai tavasz hírókéeként a *Rákosztály* egy részlete a cseh Plamen folyóiratban is napvilágot látott. Alig pár hét múlva Szolzsenyicin a szovjet csapatok bevonulása ellen írt röpcédulát: "Szovjetnek lenni szegény!", de ekkor nem tette közzé, hogy ne tegye kockára a *GULag...* kéziratát, amelynek mikrofilmjét 1968-ban csempészte Nyugatra Vagyim Andrejev, Leonyid Andrejev író fia. A párizsi '68-as diáklázadás évében Szolzsenyicin kapta a legjobb külföldi regénynek járó francia díjat.

A harcok és az írás közepette Szolzsenyicint aktívan segítette új társa, későbbi második felesége, Natalja Sztetlova, maga is régi ellenzéki. Kéziratait gondozta, biztosította a feltételeket, hogy Szolzsenyicin írhasson, s e csöppet sem nyugodt élet közepette három fiút is szült igen rövid időn belül (Jermolaj 1970, Ignat 1972, Sztjepan 1973).

Szolzenyicinnek 1970-ben ítélték oda az irodalmi Nobel-díjat François Mauriac francia író javaslatára, az indoklás szerint "azért az etikai erőért, amellyel követi az orosz irodalom hagyományait". Az író nem mert elutazni a díj átvételére, attól tartott, hogy nem engedik majd vissza az országba. A Nobel-bizottság 1972-ben a moszkvai svéd követségen tervezte a díj átadását, ami azonban a svédek politikai óvatossága miatt elmaradt. Két év múlva annak a Solohovnak ítélték és adták át a díjat, aki Szolzsenyicin betiltását követelte...

Szolzenyicinnek nem volt bejelentett lakcíme, válóperét húzták-halasztották. Barátoknál lakott ideiglenesen: Kornyej Csukovszkij írónál, Msztyiszlav Rosztropovics karmesternél, – élettársával és gyermekével együtt nem lakhatott, megtiltották a "hivatalos szervek", hiába tiltakozott levélben a belügyminiszternél.

Pimen pátriárkához intézett *Húsvéti levelében* (1972) azzal vádolta az egyházi vezetést, hogy Isten követése helyett lepaktált a hatalommal.

1973-ban Szolzsenyicin gépirónójét három napig vallatták a KGB-ben, amíg be nem ismerte, hogy az író tudta nélkül elrejtett egy példányt a *GULag-szigetcsoport* másolataiból. Voronyanszkaját ezek után lakásán találták meg holtan, felakasztva. A hírre az író üzent Nyugatra: adják ki a művet. 1973 decemberében megjelent a *GULag-szigetcsoport* első kötete Párizsban, oroszul. 1974. február 12-én az író felhívást tett közzé: ellenállásra és a hazugság felszámolására szólított fel. Másnap letartóztatták, megfosztották állampolgárságától és különrepülőgéppel külföldre toloncolták. Németországban Heinrich Böll fogadta. Szolzsenyicin első dolga volt, hogy megjelentesse a fél évvel ezelőtt elküldött levelét a *Szovjetunió vezéreikhez*, majd rövidesen bemutatta a *Sziklatömbök alól* című vallásos és nemzeti hangvételű cikkgyűjteményét, benne három cikkével (*Újra magunkhoz térünk és levegőhöz jutunk, Megbánás és önkorlátozás, mint a nemzeti élet kategóriái, Áltanultak*).

Nyugaton éles polémia folytatózott az orosz emigránsok legkülönbözőbb csoportjaival és képviselőivel, köztük egykori barátaival is, az orosz történelem értelmezéséről, a műveiben szereplő egyes tények valódiságáról és Oroszország jövőjéről. A vitában nem ritkák a durva hangvételű cikkek, amelyben az író t Khomeini ajatollahnak, a hazugság ellen prédikáló hazugnak, reakciós monarchistának, nagyzási hóbortban szenvedő egoistának vagy antiszemitának nevezik. Pamfletek születnek róla (a legszínvonalasabb szatíra Szim Szimics alakja Vojnovics könyvében, a *Moszkva 2042*-ben).

A Nyugat sem azt kapta, amit várt: Szolzsenyicin híres Harvard egyetemi évnvítő beszédében (1978) a demokrácia dicshimnusz helyett a fogyasztói társadalom lesújtó kritikáját adta, vádolta a Nyugat közömbösségét, lelki kiüresedését és habzsoló, önmérsékletet nem ismerő életmódját. 1976 és 1994 között Vermont államban Cavendish mellett vásárolt birtokán élt családjával a világtól elzárva, az írásnak szentelve minden percét. 1983-tól hét évig interjú sem adott. 1978-tól Párizsban adták ki összegyűjtött műveit, az YMCA-Press keresztény kiadónak maga az író és felesége készítettek elő a szövegeket. Ekkor jelent meg a *A pokol tomácának* eredeti, 96 fejezetes változata (a rövidített 87 fejezetből állt). A sorozatba nem került bele a *Fejjel a falnak*. A *Vörös kerék* első köteteit újraírta, majd a nagy lélegzetű mű lezárult a negyedik résszel.

Szolzenyicin fáradhatatlan polemista. A *Vörös kerék* kritikásai ellen írott vitairata (*A mi pluralistáink*, 1982) az emigrációban élő pályatársak, ismerősök és barátok (Amalrik, Jefim Etkind, Lev Kopelev és Andrej Szinyavszkij) cikkeit kritizálja és szemükre hányja: mindent előre lehetett tudni az orosz történelemben, ahogy ő azt "csomópontok"-ba gyűjtötte a *Vörös kerék*ben.

Szolzenyicin kijelentette, hogy műveinek oroszországi publikálásához csak akkor járul hozzá, ha megjelenik a *GULag...* 1988-ban tizenhat neves író és értelmiségi Gorbacsovhoz címzett levélben tiltakozott a publikálásának késlekedése miatt, de még egy évnek kellett eltelnie, amíg a Novij Mir folytatásokban közölni kezdte.

A kötetek egymást követik azóta is. 1990-ben nagy port vert fel a *Hogyan mentsük meg Oroszországot?* című brosúra. A *GULag...*-ért 1990-ben Állami díjat kapott, amelyet visszautasított. "Milliók szenvedéséről szól ez a könyv, nem gyűjthetek be vele elismeréseket" – nyilatkozta.

1994-ben visszatelepült hazájába, Szibérián keresztül vezető körúton, szinte diadalmenetben vonult Moszkva felé. A főváros mellett vett nagy házat. Fiai Amerikában maradtak. Nem csatlakozott a rá igényt tartó egyik politikai párthoz vagy csoporthoz sem. Heti egy órás műsorát a televízióban az érdeklődés hiánya miatt megszüntették.

Irodalmi munkásságának ismertetése előtt publicisztikáját tekintjük át, hogy eszmerendszerének ismeretében az olvasó könnyebben tájékozódjon erősen irányzatos szépirodalmi életművében.

Előadás a Nobel-díj átadása alkalmából (1972-ben írott) beszédében költői képekkel ad hírt a szovjet táborokról és a szovjet valóság táborserűségéről. A világirodalom szerinte a világméretű tisztánlátás és igazság eszköze. Tétlenséggel vádolja az ENSZ-t, amely erkölcselenné vált, nem védi a nemzeteket, csak a kormányok érdekeit szolgálja ki. Szolzsenyicin beszédében nem köszön semmit, nem tesz tiszteletköröket, hanem felhívást tesz közzé, amelyben a hazugság leleplezésére szólítja fel az írókat.

A közvetlenül az emigráció után publikált kötetben (*A sziklatömbök alól*) szereplő írás, az *Áltanultak* (1974) az orosz értelmiséget és felelősségét veszi górcső alá. A címben szereplő fogalom, amelyet Szolzsenyicin alkotott (obrazovanscsina), magában foglalja az író minden megvetését. Az „obrazovanyec” orosz fül számára egy másik, egyáltalán nem hízelgő szót asszociál („zaszranec”=beszari, szarházi). Szolzsenyicin a XIX. század önostorozó gondolkodóinak hagyományát folytatja vitairatában, amelyben metsző gúnnyal

tekinti át a szamizdatban közzétett, értelmiségről szóló írásokat. Szövegének taktikája, hogy túlzó kijelentéseinek sorozatával gyűri maga alá az olvasót, aki lélegzetvételnyi időt sem talál a logikus és pártatlan gondolkodásra. „A manapság működő több ezer tudományos kutatóintézet felvirágoztatását az orosz falu és az orosz hagyományok szétrombolásával érték el” – hangzik egyik tipikus csúsztatása.

Alapvető tétele, hogy az értelmiség felhígulásával létrejött nagyszámú „általult” réteg nem képviseli többé azokat az eszméket, amelyeket még a XIX. század hagyományozott rá. Nem törekszik már arra, hogy a néppel egységet alkosson, és főleg nem áll szemben a fennálló renddel az igazság nevében. Életeleme a hazugság, és semmilyen áldozat vállalására nem kész. Kiváltságokért, külföldi utakért, kiemelt élelmiszerellátásért és állami kitüntetésekért cserébe, vagy gyermekei jövőjéért aggódva kész bármit aláírni, behódolni, hazudni. Az értelmiség nem létezik, mert tagjai kispolgárokka váltak, akiknek konyhai politizálása nem segít az országon, csak lelkiismeretük megnyugtatóra szolgál. Szolzsenyicin értékrendje szerint a gyermekeket inkább nélkülözésben, de erkölcsi tisztaságban nevelni, az igazság kimondásáért a szabadságvesztést is vállalni az egyetlen igaz út. Az erre kész „áldozatos elit” a jövő záloga.

Felhívása nem tüntetésre, nyílt ellenállásra szólít, mindössze arra, „ne mondd, amit nem gondolsz”. Ez a belső lelki tartás, a lelkiismeret szerinti tiszta élet is azzal jár, hogy az ember elveszti munkahelyét, tanulási lehetőségeit, lemond a karrierról, de aki erre az útra lép, az életét nem kockáztatja. Szolzsenyicin a belső nemesedés, az egyének erkölcsének összeadódása révén reméli a társadalom megváltoztatását, hiszen aki a szovjet rendszert valaha megélte, elveszti az intézmények iránti bizalmát.

A rendszerváltás módozatait illetően sem maradhatott néma a hazáját ostromozó író. *Hogyan mentjük meg Oroszországot?* (1990) című, „Töprengések” alcímű esszéje valójában nem az elmékedések műfajába tartozik, hanem inkább kiáltványra emlékeztet. A szónoki stílus minden eszközével – pátoszeli körmondatokkal, metaforákkal, szóhalmazokkal, költői kérdésekkel – él. Javasolja az orosz választási és igazgatási rendszer alulról építkező reformját.

A helyi jogok kiszélesítésével kezdődő „kis térségek demokráciája” véleménye szerint a Nemzet és Föld alapján létrejött régi orosz falusi „mir”, a városi vecse és a XIX. századi zemsztvo intézményére vezethető vissza, és kiküszöböli a jelenleg demokratikusnak vélt vagy mondott rendszer veszélyeit. Az egyház kell képviselje az önfegyelmet, az önkorlátozást, amely tulajdonságok hiányában a pénzarisztokrácia uralkodik a szervezetlen kisebbség fölött. Szolzsenyicin helyteleníti a pártharcokat és a listás választást, mert a párt eredeti jelentése „rész”, s így jól tükrözi azt a kártékony szerepet, amelyet a Nemzet megosztásában játszik. A kelet-európai volt szocialista tábor országainak minél előbbi leválasztását javasolja, de nem elsősorban – mint várnánk – szabadságelvek alapján, hanem arra utalva, hogy azok már eddig is „kedvezményes ellátást” kaptak „a mi mindent megváltó nyersanyagainkból, most éljenek és virágozzanak szabadon, de fizessenek mindenért világpiaci áron”. Szolzsenyicin ebben mintha a szovjet propagandaszövegeket követné: azt próbálták elhitetni az egyszerűbb oroszokkal, hogy a szovjet gazdaság (elsősorban ellátási) nehézségei arra vezethetők vissza, hogy a Szovjetunió tartja el a szocialista országokat és az arab országokat is.

Az „orosz kérdés” a XX. század végén (1994) című esszé mutatja, hogy Szolzsenyicin történelem-értelmezése és jövőképe szorosan összefügg. Elsősorban Kijucevszkij Oroszország-történetére hivatkozva széles körű történelmi tablóját adja az orosz múltnak. Az első bolsevik I. Péter volt, aki a nép történelme, lelke és szelleme ellenében cselekedett, „az igazi orosz gyökér irtása” a bűne. A múlt uralkodói közül kevesen tudtak a földdel kapcsolatban maradni. Az uralkodók és a főnemesség érdekszférájából kieső Pomorje viszont a gazdag és szabad parasztság békésen művelt szigeteként az orosz jövő záloga tudott maradni, amint Szibéria is, amelyet a népi erők tettek gazdaggá. I. Miklós alakja is szokatlan értelmezésben szerepel. A dekabristák leverésekor a cár a terrorizmus ellen védte meg országát, és micsoda nemeslelkűséggel büntette a lázadókat, legalább is a szovjet leszámolásokhoz képest! Szolzsenyicin idealizálja az I. világháború előtti orosz gazdasági helyzetet, szerinte Oroszország virágzott az általános ingyenes egészségügyi ellátás, jól szerveződő érdekképviselő és kibontakozó, erőteljes gazdaság közepette, és ezt szakította meg a bolsevik forradalom. Régebben is hangsúlyozta, hogy a „szovjet” és „orosz” szavakat a külföldiek rendre összecszerelik, holott csakis szembeállításuk lehetséges (*Miért veszélyes a Nyugatra nézve Oroszország hibás megítélése*, 1980). A bolsevik ideológia Nyugatról átvett, nemzetellenes és ruszofób áramlat, és sok idegen származású volt a vezetésében – írja. A proletár messianizmus is az internacionizmus egyik változata, tévútra vivő képzelgés (*Megbánás és önkorlátozás mint a nemzeti élet kategóriái*, 1973).

Szolzenyicin szerint az orosz történelem a hibás külpolitikai lépések története: az ország mindig akkor követett el hibákat, amikor történelmi határait átlépte, mások dolgaiba avatkozott, lett légyen ez a magyar szabadságharc leverése, a lengyelek bekebelezése vagy a balkáni kereszténység védelme, azaz amikor a pánszláv elmélet nevében megkísérelte területei kiterjesztését. Nézete szerint azonban a történelmi határokon belülre esnek az orosz többségű Ukrajna, Belarusz és Kazahsztán. Az ország önállóan kell gondjait megoldja, hiszen a Nyugat többször is bizonyította önzését, például az intervenció idején és az 1917 után Szovjet-Oroszországba települő külföldi vállalkozások „rablógazdálkodásakor” is.

Szolzenyicin sajátos nacionalizmusa és egyes irodalmi alakjai kapcsán felvetődött a kérdés, vajon antiszemitizmusnak minősülhet-e idegenellenessége. Hadd álljon itt erre egy idézet: „Ha azt mondjuk, «nemzeti hovartartozás», soha nem a vére, hanem mindenkor a szellemre, a tudatra gondolunk. A vérkeveredéstől semmi sem függ. Évszázadok óta létezik viszont az orosz szellem, az orosz kultúra, és mindazok, akik lelkükkel, tudatukkal, szívük fájdalomával ragaszkodnak ehhez az örökséghez – oroszok.” (Páll Ema ford.) Úgy tűnik, Szolzsenyicin egy nehezen körülhatárolható oroszok (lélek, szellem, tudat) mellé asszimilálódó egyéneket hajlandó a nemzet részének tekinteni, és számára a közös történelmi múlt és származás révén egyértelműen „oroszok” az ukránok és a belaruszok is, viszont a soknemzetiségű államban terveit megvalósíthatatlannak látja, a „veszélyeztetett, kihalóban lévő” oroszokat (!) félti, s ezért negatívak zsidó alakjai, akik Szolzsenyicin szemében idegen testrészek a nemzet egységének álmodott szerves organizmusában. Idén, 2001-ben megjelent könyve *200 év együtt (Az oroszországi zsidók története)* azonban új fényt vet a kérdésre – Szolzsenyicin itt nyíltan hangoztatja antiszemita nézeteit. Ennek a nemzetszemléletnek pontos tükröje az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* nem orosz szereplőinek dinamikája. Az ukrán benderista Pavlo közel áll Ivanhoz, Cezar Markovics viszont irodán dolgozik, csomagokat kap, Ivannak ad belőle szolgálataiért. Alá- és fölérendeltségük azonban kölcsönös – Cezar gazdagabb és kivételezett, de ezért meg is vetik, le is nézik (még a csomagjára sem tud vigyázni), kicsit életképtelnek és főleg idegennek tekintik. Az észtek és lettek magukba zárkózva élnek, összetartanak, becsületesekek, de szintén idegenek, kívülállók.

Ivan Gyenyiszovics egy napja (1959, megjelent 1962) eredeti címe Scs-854 volt. Az író egy fennmaradt fényképén rabruháján a Scs-282-es számot viseli. Az Ivan név emblematikusan orosz. S a címben tovább mélyül az allegorikus értelmezés lehetősége: egy napról van szó, s ez az egy nap nemcsak a végtelen rabság egyforma napjai közül az egyik, hanem a kronotoposz, a tér-idő emberéletben elképzelhető határok közül kiemelése. Ivan Gyenyiszovics számára megszakadt a múlttal való kapcsolat: feleségére alig emlékszik, összezavarják a szőnyegfestéssel szerzett jó pénzekről szóló otthoni hírek, s évente engedélyezett két levelében nincs miről írnia. Ivan Gyenyiszovics számára nemcsak visszafelé, előre is zárt az idő: szabadulását nem tudja elképzelni, tudja, hogy mások

is újabb büntetéseket kaptak, amikor lejárt az idejük, s már haza sem vágyik, mert nem tudja elképzelni a kinti életet. Ez az egy nap a történelmi idő-számegyenesen is csak azért felel meg egy konkrét 1951-es januári napnak, hogy pontosan tudjuk: a Sztálin-éra alatt történik mindez. Mint Szántó Gábor András rámutat, éppen az idő kettős ábrázolása vezethet el Szolzsenyicin alapvető mondandójához, amely a földi hamis törvény és az isteni igaz törvény szembeállításán alapul. A tábori lámpák és a fényszórók rendre elhomályosítják, túlragyogják a csillagokat. Még a nap is mintha oszlopok között látszana, és a fogoly első gondolata azt kérdi, nem húznak-e oda is szögesdrótot. A nap járását már nem veszik figyelembe a földi dolgok szabályozásához. Rendeletbe adták, hogy a nap nem délben, hanem egy óraker áll a legmagasabban – a szovjet kormány megváltoztatta a nagyapák hagyományozta szabályt. Vasárnap is dolgozni kell, nincs az isteni törvényben pihenésre rendelt hetedik nap. A harmincas években a gyárakban bevezetett, szocialista vívmányként elkönyvelt ötnapos munkahét révén az egész Szovjetunióban általánosan felszámolta a vasárnap és az egyházi ünnepek megtartásának ritmusát – öt nap munka után egy nap pihenő járt). Suhov időszemlélete egészen más. Számára a nap és a hold járása szabják meg az élet és a természet rendjét, valamint Isten égben őrli malmait; az öreg holdat az isten csillagokra aprítja fel, azzal pótolja a lehullottakat. A népi hiedelem (a farkasnapocskároló szülő is) állandó természeti törvényekben, félelem szülte mitikus, naiv istenhittel örök körforgásként magyarázza a világot. Istenben mennydörgéskor kell hinni, és ha a hold nem látszik, akkor nincs is. A kesztyűbe rejtett fűrészdarabot is csak egy kis fohászkozó imádsággal előhívott szerencse segít bevinni a táborba. Az imádsággal azonban nem szabad visszaélni, nem attól változik a sors – Suhov az imákat az elutasított kérvényekhez hasonlítja (a szakirodalom ebben Suhov ateizmusát látja).

Suhov istenhite nem tételes, tanult vallásosság, és nem is a baptista (eszméiben és nevével is Dosztojevszkij idéző) Aljoska magatartásához hasonló ájtatos, bibliavásárlásba merülő megszállottság, amely jószággal és készséges alázattal párosul. Sem a pokol, sem a menny nem foglalkoztatja Suhovot. Ösztönös hívőnek alkotja meg az író, akinek számára Isten maga a természetes világrend, s mindenféle rend innen ered, a munkáé, a tisztességé, a túlélése, és legfőképpen a szilárd értékeké. A szakirodalom felveti Suhov és Platon Karatajev párhuzamát (Tolsztoj: *Háború és béke*), holott ez a párhuzam inkább Aljoskára vonatkozhatna. Suhov hite, Karatajevével szemben, nem is specifikusan pravoszláv hit. Nem hirdeti békességet és belenyugvást, sőt, semmit nem hirdet, nem prédikál, inkább szűkszavú, szótlan. Nem népi primitív szent, de valami mégis Karatajevhez közelíti, és ez az írói szándék, hogy a kollektív oroszság egy tagjaként mutasson fel egy hús-vér, de allegorikussá emelt alakot.

A Suhov tisztelte természeti rend alig észrevehetően felülkerekedik a novella vége felé. A nap felemelkedve kiszabadul az oszlopok közül, bíborvörös fénye szinte már melegít. Suhovnak a nap végét csak a napszállta jelzi, nem a kongatás – a munkaidő után is dolgozik, mert sajnálná a kárbavesztett habarcsot. Munkája lázadás, mert individuális cselekedet: csak azért tud tovább dolgozni, mert van saját, titokban rejtegetett vakolólapátja, amit nem kell leadni. A rabok tudják, hogy az égben őrli malmok forgatják a földi időt: már az őket lágerbe juttató emberek is 'letűntek', ki maga is táborba, ki a halálba. „Láttam én már karón varjút” – mondaná erre a magyar népi bölcsesség. A lámpások fénye elhomályosul a holdfényben, a csillagok tündökölnék. A híres befejező mondatokban az ember alkotta időmérés is erőtlennek bizonyul a Nagy Körforgással szemben: „Eltelt egy felhőtlen, majdnem boldog nap. Büntetése így pergett le az első perctől az utolsóig, háromezerhatszázötven ilyen nap. És még három nap ráadás – a szökőévek miatt.” (Wessely László ford.)

A lemeztelenített tér nincs megnevezve. Ez a tér-idő szerkezet és az egy központi szereplő körül zajló cselekmény sokkal inkább megfelel a novella műfajának, mintsem a kisregényének, ahogyan a kritikusok egy része nevezi az *Ivan Gyenyiszovics...ot*. „Hólepte, üres térség...”, „csipős, gonosz szél fúdjogál kelet felől”, „szembe a széllal, szembe a vöröslő, felkelő nappal.” „Jobbról, balról, ameddig a szem ellát, hólepte síkság, egyetlenegy fa sem nő az egész sztyeppen” – így látjuk ezt a télideji sivatagot, ahol a díszletek is filozófiai teret sejtetnek.

A magyarban Közzszolgáltatási telepnek nevezett rettegett munkahely az 1962-es orosz szövegben Szocbitgorodok, azaz szocialista lakóváros volt. Jelenlegi változatában (az 1991-es orosz kiadásban) Szocgorodok, azaz szocialista város, ami az elbeszélés allegorikus értelmezését teszi lehetővé: ez *maga* a szocializmus. Milyen is az? A mű legelején olvassuk: „Az a szocváros pedig kietlen pusztaság, csupa behavazott meredély, és mielőtt bármihez kezdenének, gödröket kell ásni, oszlopokat állítani, és önmagukat szögesdróttal elkeríteni, nehogy megszökjenek. Azután jöhet az építkezés.” (saját ford. - H. Zs.) A szocializmus magunk teremtette fogolytábor egy kietlen pusztaságban, sugallja Szolzsenyicin ezzel a képpel, és e háttér előtt az egész cselekmény egzisztenciális eseménynek is tűnik.

A magyar fordításban, illetve az eredetijével szolgált 1962-es orosz szövegben, sőt, az ennek nyomán készült németországi kiadásban más eltérések is mutatkoznak a legújabbban publikált változattól. Ebben visszakérültek az olyasféle mondatok, hogy „a koczikísérők akkoriban gépészekkel (=ávósokkal – H. Zs.) járták a vonatokat”, ezt kihúzta a cenzúra a brigadéros történetéből. Újra szerepel az esti beszélgetésben az a történet, ahogy a kapitány a jaltai egyezmény aláírására érkezett amerikai küldöttség körbe kell vezesse Szevasztopolban, s a számára berendezett üzletet megrohamozzák az emberek, mert évek óta nem láttak fehér kenyeret és vaját. Kilgasz neve Kildigsz az új szövegben.

A természet is csupasz, ellenséges: tél van, a fagy ugyanúgy átjárja a foglyok minden porcikáját, ahogyan a külső világ (rendszer, lágerrend) behatol az élet minden szférájába, és nem hagy ellenőrzés nélkül egy pillanatot sem. Miközben az embert a félelem és a túlélési ösztön magányossá teszi, állandóan kollektívába kényszerítve, kényszer-napirendben és menetszlopokban, összetereit tömegben oldódik föl maradék egyénisége. A táborban nem szabad egyedül járnia. Brigádban eszik, dolgozik és fekszik-kel a rab. A brigád ambivalens életkeret: kényszerközösség, de mégis közösség. A főnökség helyett szemmel tart, hiszen ha egy valaki késlekedik, mindenki bűnhődik miatta. Ugyanakkor munkaközösséget is alkot, a munkában egyéniségekké válhatnak tagjai, Ivan Suhov például a brigádvezetőnek is adhat tanácsot. Hierarchiája belső is: aki gyenge, segítséget kaphat, aki segít, emberi mivoltában felemelkedik, a besúgót, a sunyit kiközösítik. „A brigád mint egy nagy család.”, „A brigadéros édesapa.” Az író Suhov szemével a hagyományos orosz paraszti munkaközösségeket is láttatja a brigádban.

Érdemes belegondolni, mit olvashatott ki a hatvanas évek szovjet olvasója ebből a novellából. A kritikusokhoz hasonlóan tévedhetett, s akár a munka (szocialista?) himnuszának vélhette a munka megtartó erejének, az orosz paraszti munkaszeretetének pszichológiailag hiteles belső ábrázolását. Suhov zavartan gondol a szőnyegfestéssel megkereshető könnyű pénzekre, amiről felesége ír a levelekben – szerinte annak a pénznek, amiért nem izzadt az ember, nem is lehet örülni. Szolzsenyicin a paraszti fizikai munka etikáját fejezi ki hősével. Ez a tevékenység egyértelműen rímeli Szolzsenyicinnek az életrajzban említett írás-etikájára, az életbentartó elhivatás szinte eksztatikus, ugyanakkor kötelességszerű gyakorlására. Ilyen értelemben magának az építésnek, a falemelésnek szimbolikus értelmet is tulajdoníthat az olvasó (bár tudja, hogy Szolzsenyicin valóban dolgozott kőművesként a táborban, hogy Suhov prototípusával a háborúban találkozott, és realizmusa így minden ponton „hitelesen igazolt”). Suhov nem a falért, nem az épületért dolgozik, hanem saját lelkének egészségéért, saját épüléséért, saját örömeire. Így érezheti magát embernek, és szabadnak is.

Egyik epizód jól megvilágítja, hogy Szolzsenyicin filozófiai, sőt, vallásfilozófiai sikon értelmezi az építést. Suhov már említett

szükszavúságára jellemző, hogy a süket Szenyikával dolgozik együtt a legszívesebben, aki „mindenkinél okosabb, szó nélkül is megért mindent”, „együgyű”. A süketségnek ez a felfogása hasonló a jurogyivij, a „szent félkegyelmű” népi értelmezéséhez: aki bolond, annak összefüggéstelen mondatai mögött isteni kinyilatkoztatás sejlik, aki süket, annak fejében bizonyosan „bölcsebbek a gondolatok”. Szenyika „egész életében hallgat”, de a novellában megszólal kétszer. A kimondhatatlan tudásának szent aurája veszi körül, a szavak hiábavalóságának titka tragikus életéből fakad. Négyszer esett német fogságba, túlélte Buchenwaldot, onnan került orosz táborba.. Suhovval ők ketten jutnak legmesszebb vagy legmagasabbra az euforikus falemelési lázban, ők maradnak fent legtovább, a szabott időn túl, s ekkor a süket megszólal, és szóra fakad. Az építés szent folyamattá, a gyógyító, megtartó erő révén szimbolikussá válik, s ez a fal talán Salamon örökké épülő spirituális templomának a fala is, az emberiség javára munkálkodók közös építményében egy kicsi rész. Ugyanakkor ez a munka reálisan értelmetlen, bevégezhetetlen. A Hőermű torzója és az építkezésen uralkodó reménytelen összevisszaság (“félbehagyott épület”, „szétszórt házelemek”, „összetört kapcsoló”, „hulladék”) a szocialista építés Babel-tornyának is tűnhet, amelyet mit sem sejtve, a célokat nem is látva építenek a hatalom által iderendelt rabszolgák, egymás hulláin átlépve. Közismert, Szolzsenyicin műveiben is gyakran feltárt tény, hogy a szocialista presztízsepítkezések legtöbbször a lágerek népe, a rabok milliói építették.

Az *Ivan Gyenyiszovics*... narrációs módszere többrétegű. Az elbeszélő hangja még a harmadik személyű narrációban is átcsap Suhov belső monológjaiba, mondataiba, egyfajta közvetett szkaz-elbeszélésbe. „Családja is kétszer ír évente, de az ember nem ismeri ki magát az életükben.” „... hogy a parasztok ne a saját falujukban dolgozzanak, ez sehogy se fér a fejébe. Háziipart úznek talán?” E két hang egymásba fonódását a magyar fordításban különösen nehéz érzékelni, mert Wessely László pontos és hű fordítása (amelyben a lágerszavak magyarításához egy volt magyar recski foglyot kellett megkérnie) nem tudta átadni azt az elliptikus szintakszist, ritmikus egységekbe rendezett folklór elemekben (isméltések, jelzőhátvetés) gazdag népi nyelvet, ami az elbeszélés sajátja. Nem sikerült a helyenként biblikus ünnepélyességbe átcsapó, bilinákra is emlékeztető anaforikus „és”-sel kezdődő mondatok ritmusát sem átmenteni.

Az egybefonódó hangok ellenére Suhov egy percig sem szócsöve az írónak, gondolatai nem elvontak. Szolzsenyicin annál negatívabb alakoknak mutatja az elméleti vitákat folytató Cezart, a versíró lógós Vdovuskint és általában a volt értelmiséget (Fetyukov, a brigád sakálja, Der, a pallér). Mind könnyű munkát kapnak, mind lógósok. A szakirodalomban gyakran tárgyalt irodai jelenetben Cezar, a volt filmrendező Eisenstein filmjéről beszél. Itt nem Cezar esztétikai nézetei és nem is az író erről alkotott véleménye fontos, hanem Suhov helyzete. Egy hidegről jött, átfagyott fizikai munkás ácsorog az ajtóban, és várja, amíg a jóllakottabb, meleg irodában tétlenkedő társának odaadhatja az ebédjét, s azt reméli, talán kap belőle szolgálataiért. Eisenstein itt nem esztétikai vitatéma, hanem az életbenmaradáshoz szükségtelen úri huncutság.

A hideg-meleg, kint-bent (anyag-lélek) ellentét motívummá nőve uralja a művet. A két hőmérő – a kinti, amelyik csak nem akar mínusz 41 fokot mutatni, hogy a lágerekben maradhassanak, és a benti, az orvosi rendelőben, amelyik szintén megáll 37,2-nél – emblematikusan jelzik ezt az élet-halál ellentétet. „Kint huszonhét fok volt, Suhovban harminché. Majd eldőlt, melyik az erősebb.” A plusz 41 fokos láz szabadulást jelentene a munka alól, de a betegnek halált. A 41 fok emlegetése, csakúgy, mint az ellenséges hidegben lecsupaszodott létezés, a redukált kronotoposz Zamjatin két művére is utal, a *Mi c.* regényre és a *Barlang c.* novellára. Itt megvalósult az a világ, ahol (mint Zamjatin antiutópiájában) az emberek számokat viselnek. (Szolzsenyicin igen nagyra becsülte Zamjatin, akit a Nobel-díj beszédében a cenzúra alatt „befalazott” íróként említ Ahamatovval együtt.) Nemcsak a hőmérők, de a tárgyak általában felnagyítva, illetve jelentőségükben egy-egy pillanatban kizárólagossá válva jelennek meg. A saját készítésű kanál, a saját vakolólapát, a talált fűrészdarabka, a szájjáérintett rongy, a dédelgetett cipő mind személyessé teszik az életet, és a rabságban a birtoklás kivételes érzését adják.

Lukács György tanulmánya (1965) szinte a szocialista realizmus győzelmének értékelte Szolzsenyicin novelláját, amikor azt hangsúlyozta, hogy a műben az élet valóságghú részletét adja az író, aki ezzel elősegíti a szocializmus sztálini korszakának kritikáját és eljövendő korszakának megújulását. Későbbi kritikák ezt a nézetet ismételték, átvették, sőt, még tovább mentek a szocialista eszmeiség taglalásában: Suhovnak, aki „alapvetően bízott a hatalomban”, „a szocialista társadalom alapvető eszméit” tulajdonították (E. Fehér Pál).

Szolzenyicin realizmusáról valóban fontos beszélni, de egészen más értelemben. Az író teljes életművén észrevehető (és egyre jobban), hogy mindig a valóságból vett élmény, történet és alak szolgál művei megírásához kiindulópontul. Maga utal rá, melyik alaknak ki volt a prototípusa, hol, mikor találkozott vele, hol lakott Matrjona, hogy tényleg volt a taskenti rákkórházban Tolsztoj-kötet – s ezeket az érveket, mint realizmusának ékes bizonyítékait nemcsak akkor sorolta elő, amikor a megvadult írószövetségi és pártkritikusok mindenféle cenzúrát szolgáló érveit verte vissza, hanem saját esszéiben és nyilatkozataiban is, összegyűjtött műveinek párizsi kiadásához írott előszavában is. Az író legendás kartotékrendszerében számon tartja minden egyes hősét és összes találkozásukat. Alakjainak nevét is a valóságból gyűjti, például Vera Gangart német nevét egy rosztovi gimnázium 1904-es évkönyvéből. Az életmű előrehaladtával egyre több dokumentumot illeszt műveibe, ami *A Gulag*...-ban tanúságtétel, de a *Vörös kerék*ben már fellazítja a szépirodalmi műfajt. Szolzsenyicin ezt a műfajt polifonikus regénynek nevezi, azonban a szónak nem abban az értelmében, ahogyan Bahtyin Dosztojevskij regényeiről szóló elméletében fejtekte ki. A műfajok és a hősök sokféleségét és sokfelőliségét akarta az író e szóval jelölni. Az „igaz” és „valódi” diszcrepanciája, a szépirodalom és a dokumentarizmus belső feszültsége az egész életműre jellemző. A szövegek elemzése jól mutatja, hogy legtöbbször bennük rejlik a nagy művekre jellemző, motívumokból kibomló szimbolikus vagy parabolikus értelmezés lehetősége, s a szolzsenyicini irányzatosság valódi irodalmi struktúrákban jelenik meg.

Ez a kettősség jellemzi két rövidebb remekművét, a *Matrjona háza* (1959-60) és a *Tarisznyás Zahar* ((1965) című novellákat. Matrjona háza a vágyott „legeslegbelső” Oroszországban, Közép-Oroszországban található. A helyszín nemcsak azért szimbolikus, mert a száműzetésből szabadult elbeszélő éppen oda törekszik, mert „szomjú lelke” nyugalomát keresi ott, el akar rejtőzni egy „zugban”, „begubózni” (ford. Elbert János). Itt nem bömböl a rádió (állandó motívuma a külső világ ellenséges behatolásának Szolzsenyicinél, a *Morzsák*ban is kipellengérez). Az állomáson a felirat „Jegy nincs” fokozza a hely teljes elszigeteltségét. Kenyeret sem lehet kapni – és akaratlanul felidézük: „nemcsak kenyérral él az ember”, hisz az elbeszélőt is lelki éhség hajtotta ide: „az élet megtanított rá, hogy ne az evésben keressem a mindennapi lét értelmét”. Itt is van a magyar fordításban éppen az allegorikus jelentésrétegeket elfedő hiba. A munkát kereső elbeszélő „az N.-i területi oktatási osztály lépcsőjén” megy föl. Az orosz szövegben viszont a vlagyimiri oktatási osztályra megy. A szent és szimbolikus középpont lokusza nem tág, archetipikus értelmű, hanem a tulajdonnevek révén az ősi, erőteljes orosz kultúrához kapcsolódik: Vlagyimir kijevi nagyfejedelemhez, az elbeszélés első mondatában álló Murom városához, a népköltészeti bilinákban szereplő sűrű, sötét muromi erdőkhöz és Kazanyhoz, a „mély” Oroszország már Gogolnál is (*Holt lelkek*) szereplő jelképéhez. Szimbolikus a toposz azért is, mert Közép-Oroszországban vagyunk, és a falu egy magaslaton fekszik, erről kapta nevét is. „Magasmező. Már a pusztá nevével is megvidámított bennem a lélek.” A világ középpontja,

de még inkább az ott elhelyezett kozmikus szent hegynek archetipikus képe van előttünk: hegyen épült szentélyek és szent jelenetek bizonyítják, hogy az ember ősidők óta így gondolkodott (Sinai-hegy, Akropolisz, Olümposz, Koponya-hegy), Föld és Ég találkozáspontjának képzelte a magaslatokat. Matrjona házában lépcsők vezetnek a tornáchoz, majd a szobákhoz. A szent hegyen lévő szent helyek lépcsőkön megközelítése pedig szakrális közeledés az éghez.

A szomjú lélek ezen a szakrális magaslaton közelebb érzi magát az éghez. Mindezzel egybecseng a novella konklúziója: nem állhat meg falu szent, igaz ember nélkül. Matrjona háza maga Oroszország, Matrjona pedig a szent ember, aki biztosítja a világ egyensúlyát.

A falusi gazdaság szovjet évek alatti lehanyatlását is részletesen megismerjük Matrjona és a falu életéből: rabló kolhoz, igazságtalan nyugdíj. Matrjona alakja ellentétben áll a környezetével. Akár a mesehősök, a kemencesutban heverészik. Reggeli mormogó köszöntése olyan, mint a mesebeli öreganyóé, kerek arca maga a jóság. A munka a gyógyszere, jókedve az őrzője, akárcsak Ivan Gyenyiszovicsnak. Matrjona az együgyűség jó, mindenki kihasználja, mert segítőkészsége végtelen, pénzt nem fogad el. Háza régi, jó építésű, de elhanyagolt, kiköltözött belőle a jólét, a hat gyerek korán meghalt. Matrjona maga sem szeret szépen öltözködni, nem szerzett magának eleget. „Csak a jó szívet nem temette el.” A történelmi Oroszország nem külső csillogásával, hanem belső értékeivel ékes Szolzsenyicin szerint. Valaha Matrjona is erős volt, még a megvadult lovat is megállította, félni viszont leginkább a vonattól fél, az is okozza halálát – talán a vidéke nyugalmát megrontó technikai felgyorsulást képviseli a vonat, talán a 20-as évek irodalmába (pl. Andrej Platonov: *Csevengur*) visszanyúlva magát a forradalmat. A tragédia előjele, hogy Matrjona szenteltvízes fazekát ellopják a templomban, nincs az új esztendőre szentelt vize. Mintha a sátán (eredetiben: a gonosz lélek) vitte volna el... Rontás van a házon, mondja a falu. A fekete macska még sánta is, három lábra ugrik, koppanása rendre borzongással tölti el az elbeszélőt. A konyha fekete a nyüzsgő csótányoktól. „A vaksi tükör nem mutat képet” – ez szó szerinti újszövetségi utalás a „tükör által homályosan” passzusára, Pál levelében (I Kor 13,12.). „Most már csak rész szerint van bennünk az ismeret”, töredékesen – sugallja Szolzsenyicin ebben a példázatként ható elbeszélésben.

Matrjona vallásosságát Ivan Gyenyiszovicséhoz hasonlóan mutatja az író: nem ájtatos, nem imádkozik, babonás is, de mindenhez Isten segítségét kéri. Legfőképpen pedig maga a megtestesült tevékeny földi szeretet, s lényeges, hogy női alak: az asszony vigasztaló-segítő-szenvedő jelképét az író úgy vonatkoztatja Oroszországra, hogy egy kicsit az Istenanya, Mária népies-pravoszáv képzetét vetíti rá. A rontás Matrjona ifjúkori bűne miatt lehet a házon: nem várta meg a front után fogságba került vőlegényét, hanem hozzáment az öccséhez. Hat gyermekükből egy sem maradt életben. A végzetes bűn azonban a szülői ház, a Nagyház szétszedése. Az alapokig leszedik a fagerendákat, hogy áthelyezzék. A következő bűn az iszákosság. Részegen indulnak útnak a ház elemeivel. A harmadik bűn a kapkodás, a fukarság, a mohóság. Nem várt Matrjona a vőlegényre egykor, most szedett-vedett fát hoznak a rokonok, sebtiben rakodtak, nem akarnak kétszer fordulni. Így reked a szekér a síneken... Oroszország építménye is ezektől a bűnöktől ment tönkre.

A *Matrjona háza* iskolát teremtett az orosz irodalomban. Ebből nőtt ki az egész ún. falusi próza, elsősorban Abramov, Mozsajev, Asztafjev művei.

A *Tarisznyás Zahar* színhelye, a kulikovói mező is specifikusan orosz és egyúttal történelmi jelkép. Ekkor már világosan kirajzolódik Szolzsenyicin jelképekre orientálódó helyválasztása. A láger is Oroszország, Matrjona udvara is Oroszország, és a kulikovói mező pedig még inkább az. Itt ironikus a kezdet és a vég. „Meséljek valamit a nyári kerékpáros élményekből?” – vezeti be könnyed ellenponttal a súlyos mondatot a novella (ford. Szabó Mária). Ismét eldugott helyen járunk: táblákkal sem jelölt, térképen is alig található orosz vidék. A magyar Ugar orosz megfelelője. Elvadult táj, ősi föld, dudva, muhar... a fordításba szinte belekéredzkednének ezek a szavak. Az idő megállt a mező fölött. A magányos, félig szétlopkodott emlékmű és a – fémlemezeitől megfosztott – átlátszó kupolájú, „földöntúli” templom történelmi lecke színhelye: az 1380-as ütközet minden tragikus és nagyszerű részletét ismerteti az író. Az oroszok elvesztettek ugyan minden tíz emberből kilencet, de döntő csapást mértek a mongol seregekre Dmitrij vezetésével, akinek leszármazottai a Moszkvai Ruszt, Oroszországot megalapozták. Tarisznyás Ivan, Ivan Kalita pedig Dmitrij elődje volt, aki sikeresen egyezkedett a tatárokkal. Az emlékhely őre, akit az elbeszélő tréfásan Tarisznyás Zaharnak nevez (apai neve Dmitrijevics, mintha egyenes Dmitrij hercegtől származna), furcsán viselkedő múzeumi őr, aki szigorúan ügyel a pusztá helyre. Groteszk alakja lassan felmagasztosul, a hely Szellemévé nő (a nagybetűs megnevezéseknek is köszönhetően), aki mintha egy következő ütközet számára őrizné a szent helyet. (A magyar fordítás a Novij Mir cenzúra számára enyhített szövegváltozatát követi: az ironikusan betoldott Faun szó kirí a szövegkörnyezetből.)

A *Rákostály* (1963–1967, megj. 1968, Frankfurt, Párizs; jav. kiad. 1979 Párizs) helyszíne, a rákkórház is elvont tér, amolyan sztálini korszakba helyezett Varázshegy (vagy a jelen esetben nem 6-os számú, hanem hangsúlyozottan 13-as kórterem), ahol összegyűlnek a társadalom jellegzetes képviselői, összecsapnak a korszak lehetséges magatartásai, konfrontálódnak a nézetek egy leszűkült lélettérben, ahol az Élet küzdelme folyik a Halál ellen. Szolzsenyicinnek ez a „legregényesebb” regénye a rák okozta tragédiákat a történelmi élettragédiákra vetíti rá. A személyi kultusz leleplezésének első szellőí fűjdogálnak, a Legfelső Bíró és Malenkov leváltásának újsághíre vitákat provokál, és vízvázlatként a száműzöttekben és a lágerlakókban reményt, a hatalomhoz közelállókban pedig félelmet szül. A regény a szó szoros értelmében az olvadás korszakát fémjelzi: 1955 márciusában vagyunk, a télből haladunk a tavasz felé, amint ezt a természeti képek sokasága jelzi.

A regény indítása egy abszolút negatív szereplő, Rusanov szemszögéből már sejteti, hogy Szolzsenyicin e művében sokkal áttételesen avatkozik bele saját nézeteivel hősei ábrázolásába, mint másutt. Rusanovnak, a belügyesnek az ellenpontja Kosztoglotov, aki a láger utáni száműzetésből érkezik félholtan (önéletrajzi motívum), s a regény mindkettőjük távozásával végződik. Rusanov jelszerű frázisokból álló gondolataiban a szocializmus és a marxizmus sémái uralkodnak. „Rusanovék szerették a népet..., de... egyre kevésbé tudták elviselni a lakosságot.” (Ford. Szabó Mária) A kórteremben lévő közönséges betegek gyanakvással és viszolygással töltik el Rusanovot „Mindenkinek bűnös, ha megvakarjuk”, „ha az ilyen alakokat megkaparjuk, mindig kiderül a burzsoá származásuk” – hangoztatja, s mint kiderül, múltjában ennek megfelelően tette el az embereket az újból, például a társbérletjét, hogy a szobáit megkaphassa. Az író a kegyetlen kizsákmányozással dolgozó kiskirály-Sztálin egész családjának természetrajzát adja a kispolgári ügyeske káderfeleség, az aznapi vezércikkben diktált ideológiát rugalmasan követő újságíró leány, a családban ügyetlennek tartott kezdő belügyes fiú és az elkényeztetett kisebb gyerekek típusos portréiban. Ugyanakkor Rusanov belső gondolataiban hitelesen követi az önző, gyáva, esendő ember betegség okozta kedélyhullámzásait.

Kosztoglotov alakjában a lágerből kikerült ember lélektani változásait élheti át az olvasó. Az egyetemről a háborúba, onnan a táborba, majd a szabadulás után a rák fogságába kerülő férfi csodaként éli meg az élet minden apró rezdülését, az első konvoj nélkül megtett lépéseket, a fényszöróktól nem halványított csillagokat (ez a motívum az *Ivan Gyenyiszovics*...-ban alapvető volt), a barackfa virágzását, ugyanakkor gyanakvással, bizalmatlansággal szemléli az ideológia és a hatalom oldalán álló embereket; tisztán látja, hogy a frázisok szajkózásával, az úgynevezett szocialista eszmékkel privilégiumokat, anyagi javakat és hatalmat lehet szerezni.

Betegségének paradoxona, hogy gyógyszerei férfúi potenciáját rombolják, s a végre nők közelségébe került érett férfi vergődése két nő, az „égi” és a „földi” szerelem, Vega és Zoja között élet és halál közötti választást is jelent. Az író azonban nem engedi hősét egyik kapcsolatba sem belépni, méltóságát az csak magányosan őrizheti meg.

Kosztoglotov kórház utáni egy napos vándorlása a városi élet mohó újraérezése és újraprobálása, annak felfedezése, hogy húst is lehet enni, és hogy az embereknek van gallérméretük. Állatkerti látogatásában Szolzsenyicin a láger életre szóló szemléletformáló hatását mutatja: a volt rab minden rács mögötti állatot rabszolgaként definiál. A regény komor zárómondata, „Kosztoglotov csizmája mint két halott himbálózott orrával lefelé”, sem a betegség kimenetelét, sem a főhős jövőjét nem engedi látnunk.

A betegség többszörös metafora e regényben. A rabságé mindenekelőtt – aki eddig nem volt rács mögött, az csak most tapasztalja a szabadság elvesztését, s így az kerül fölénybe, aki már lejjeből, a valódi rabságból jön. Kosztoglotov e helycserében egyre magabiztosabbá válik, „istenségként” szónokol a szabadok előtt. A rák olyan parazita az emberen, mint a táborkok az ország testén. S ahogy a daganat, a betegség húzódik vissza, úgy szorul vissza a sztálinizmus is. A betegség rabsága azonban nem embertársaktól, hanem ismeretlen erőktől származik, igazságszolgáltatásnak is tűnik, főleg a bűnösök számára. Büntetés, hogy a filozófusnak, Szolzsenyicin egy újabb negatív értelmiségi figurájának éppen a torka betegszik meg, hogy Ruzsanovnak lidérces álmai vannak a kórházban, hogy Sulubin, miközben készségesen vonul vissza a betiltott tudományoktól és tanoktól, belebetegszik a folytonos hazugságokba. Jobb volt a táborban, ott kevesebbet kellett hazudni – mondja keserűen. Sulubin alakja az egyetlen, akinek nem volt prototípusa a szerző vallomása szerint, s mint ilyen, ő a szerzőt izgató gondolatok kimondója – az etikus szocializmusról, a bálványokról (a barlang, a színház és a piac bálványairól), Szolovjov és Kropotkin nézeteiről (31. fejezet) vall. Más hősökben és mozzanatokban is felbukkannak az író ismert eszméi. Az ifjú Vagyim a szívós munkában véli felfedezni a betegség elviselésének eszközeit, s az idővel versenyt futva akar valami hasznosat tenni, mielőtt meghal.

A rák természetes gyógyszerének vélt nyírfagomba a népi gyógyítás, a hivatalos eljárásokkal szembeni orosz őserő jelképe. A gomba lelőhelyének leírásában a szelíd orosz táj egyszerűségének himnusza Közép-Oroszország dicséretét zengi. „Akik ott élnek, sokszor nincsenek is tudatában szülőföldjük értékének, két vízű tengerekre, banánra vágynak... A természet a föld minden pontján gondoskodik arról, ami az embernek kell.” A Titok, a csoda létezése, az isteni rend zárójeles írói kommentárt is kap (11. fejezet). A Világsszellem szilánkjá maga az ember is, Sulubin szavaival. Poddjev kicsinyes hazugságokkal ügyeskedő életében a betegség törést okoz, de gondolkodni csak Tolsztoj novellájának hatására kezd. A *Mi élteti az embert?* kérdései érthetően fogalmazzák meg a sofőr és lágerőr életében először felmerült kételyeket életről, halálról, szeretetről. Irodalmi áthallás Sulubin kérdése is: az ember vajon tuskó? Remizov (*Testvérek a keresztben*) kisemberének, a szeretetlenség keresztútját az öngyilkosságig végigjáró Marakulinnak tételét ismétli Sulubin, aki az emberi közönyt látja ebben: az ember, akár a tuskó, nem hallja a másik imáját, hívását, bocsánatkérését, csak némán áll, legfeljebb egyszer majd eldől.

Szolzenyicin szereplői ékesszólóan képviselik a kor jelenségeit: a perifériára szorult értelmiséget (a magánpraxisától megfosztott professzorban), a háború utáni magányos nők nemzedékét vagy a táborkokról mit sem tudó új generációt. A tábor utáni száműzetésben minden apróságnak örvendő Kadmin házaspár, e modern Filemon és Baucis prototípusai Szolzsenyicin személyes barátai, Zubovék voltak.

Szolzenyicin fokozatosan vezeti be hőseit a kórterem nyomasztóan belterjes cselekményébe. A szerkesztésnek végig ez az elve és életbentartója, például az utolsó oldalakon szólal meg először az addig csöndesen domináló üzveg beteg. Elbocsátása napján derül ki, hogy lágerőr volt, hogy a rabokat nem tekinti embereknek, enni sem adna nekik, s gyűlölettel fröcsögve vallja, hogy ő ott szolgál, ahová helyezik. Szolzsenyicin figyelmeztet, hogy az olvadás megkezdődött, de a lágerőrök itt vannak közöttünk, és a fejekben a változásnak még nyoma sincs.

A pokol tornáca (1957-1959, megj. 1968 New York, 1978 Párizs) című regénynek készült egy „finomított” változata is a cenzúra számára 1963-1964-ben. Ez a 87 fejezetes variáns jelent meg New York-ban, és tíz évvel követte a teljes, 96 fejezetes regény párizsi kiadása. Az utóbbiban a „kinti” cselekményszál elindítója, Innokentyj végzetes telefonhívása az amerikai nagykövetséggel tudatja, hogy a szovjetek hol és mikor kapják meg Amerikában az atombomba készítésének titkos leírását (az ártalmatlanított, rövidített változatban egy orvosnak telefonál, és egy gyógyszerrel beszél). Innokentyj motívumai is mások a két változatban: az eredeti, csonkítatlan szövegben Innokentyj családi-érzelmi öröksége révén kezdi kritikusan szemlélni a szovjet valóságot, anyja szerényét átnézve válik gondtalan világfiból vívódó, kételkedő hőssé (vajon szolgálhatott-e ilyen figura Sztálin államgépezetében?). Szolzsenyicin gondosan építi fel alakjában azt a világnézeti eszmeegyüttest, amellyel saját álláspontját közvetítheti, s Innokentyjnek a társadalmon kívülre vonult nagybátyjával mondatja ki élesen megfogalmazott didaktikus tételeit: „A haza szeretetét nem kell kiterjeszteni a kormányra”, „Hétmillió embert veszítettünk a háborúban, hogy szorosabbra húzhassák nyakunkon a kötelet”, „Az apák vétkét a fiaknak kell levelezekelni”, „A tizenhetes forradalom egy kis csoport puccsa volt” (ford. Makai Imre). A nagybácsi furcsa neve Avenir, azaz franciául Jövő...

Az orosz vidéken tett kirándulása során Innokentyj (akinek a neve viszont a latin „ártatlan” szóból származik) két kört rajzol a földre. A nagy kör az emberiség, benne a kicsi a haza. A haza az emberiség része lenne, ha át lehetne törni a szögesdrótok és előítéletek kerítésein – mondja keserűen (44. fej.). Telefonjával ezt az áttörést kísérel meg, mert hazáját eláruló diplomataként az emberiség érdekében cselekszik, ugyanakkor honfitársai életét félti. Szolzsenyicin eme szélesebb ideológiai háttér megajzolására kiterőket tesz, és hosszadalmas fejtegetésekkel terheli regényét, ami annak művészi megformálásán sokat ront. Egyes nézeteit szervesen, szinte ügyetlenül erőlteti a szövegbe, például egy jelentéktelen börtönőr kihallgatja két rab beszélgetését a rabszállítóban I. Péter jelentőségéről az orosz történelemben (28. fejezet vége).

A regény cím, amely tulajdonképpen *Az első körben*, nemcsak erre a két körre utal. Dante *Poklájának* első körében vagyunk, ahol a kereszténység áldását még nem ismerő ókori bölcsek tengették halál utáni életüket. Sorsuk lényegesen jobb volt, mint a pokol mélyebb bugyraiban szenvedő és kínlódo bűnösöké, ahogyan a saraska (a tudományos kutatásra összeszedett rabok elit börtöne) is kibírható életkörülményeket nyújt a kiváltságosoknak. Az író „varázkastélynak” gúnyolja a sajátos képződményt, amelyet „fekete ruhás lemurok” építettek, alakítottak át. (A lemurok tevékenységét vélte a vak Faust lázas életjobbító munkának, pedig csak sírját ásták, amelybe holtan hullott bele, amint becsapatva kimondta, „” állj meg, pillanat...”) A kutatók feladata mindössze a titkos hadiipar és az államvédelmi hatóságok technikájának fejlesztése, amellyel a rendszernek nem tetsző embereket, köztük Innokentyjt börtönbe juttatják (hangfelismerő akusztikai módszerekkel megállapítják, hogy ő telefonált az amerikai követségre). Aki kitünteti magát a munkában, szabadságát is elnyerheti. Aki viszont megtagadja az együttműködést, az a pokol mélyebb köreibbe vetetik, azaz munkatáborba viszik. A cím jelentése így bomlik ki: hiszen Dante poklában a tornácban maradóknak soha nem láthatják meg istent, csak az juthat el a purgatóriumba, majd még tovább, aki a pokol legmélyét is megjárja, mert onnan nyílik átjáró fölfelé. Geraszimovics és Nyerzsin, akik nem hajlandók az együttműködésre, a regény végén egy rabomobilban a láger felé tartanak, és a cím értelmében az ő

etikai választásuk az egyetlen út a felemelkedéshez.

A pokolba hull Innokentij is, még a ruháját fertőtlenítő gépről is a pokol pörkölő tüze jut eszébe a börtönben, s a lift zúgását csontörölő gép csikorgásának képzelet. A regény némileg emlékeztet a *Bűn és bűnhődés* vagy *A Karamazov testvérek* cselekményvázára. Dosztojevszkijnél is regényei elején megtörténik a bűn, és a nyomozás és a közben zajló etikai eszmélés alkotja a művek gerincét. A detektívregénnyel maszkírozott filozófiai regény műfaji jellemző vonása az is, hogy az író nem árulja el, volt-e értelme Innokentij Vologyin telefonjának. ' is leírja saját köreit: a telefonhívás előtt taxijával úgy köröz a Lubjanka börtön előtti téren, ahogy majd az őt oda szállító rabomobil teszi, mielőtt a kapu elnyelné. A börtön más időszámítása viszont azzal lép életbe, hogy a mindig rohanó hivatalnok óráját elveszik, és nem köti semmi többé a mutatók körözéséhez. Szolzsenyicin életművében ezek a sokjelentésű körök mind elemi lesznek a vörös kerék történelmivé növekedett szimbólumának, amely már itt is szerepel a tüzes kerék metaforájával.

A regény szereplőinek egy része sorsával, teljes élettörténetével vesz részt a cselekményben, így bomlik ki az orosz történelem teljes körképe a háttérben. A főszereplők viszont elsősorban nézetek képviselői és lélektani típusok. Közülük Nyerzsin magával az írval azonosítható. Nyerzsinhez illik a szerep, hogy börtönben legyen (fogalmazza meg felesége), nézeteit itt formálja, az életet itt tanulja, itt kerül helyes kapcsolatba a Néppel, elsősorban Szpiridon személyében. Szpiridon nemcsak az író ideálja, a családját és naiv vallásosságát mindenek felett őrző orosz paraszt, de közvetve ő mondja ki az értelmiségiek között az atombomba birtoklásáról folyó vitában az értékítéletet is: a bombát le kell dobni rájuk, Oroszországra, mert csak így semmisíthetik meg Sztálint. Ez áttételesen Vologyin telefonjának az erkölcsi jóváhagyását jelenti. Vologyint viszont árulónak tartja és börtönbe is juttatja akusztikai méréseivel a zsidó származású Lev Rubin – alakját az író a később szintén emigrált Lev Kopelevről mintázta. A letartóztatásban is a szocializmust védelmező párthú kommunistaiban a hatalmas műveltség, a sziporkázó intellektus tragikusan él együtt a politikai önbecsapással. Rubinnak a Polgári Templomokról alkotott elméletében Szolzsenyicin alighanem a Gorkij és Lunacsarszkij nevéhez kötődő istenépítés század eleji teóriáját eleveníti fel arról, hogy a szocializmus új rituáléját az egyházi rítusok mintájára kell megalkotni. Nyerzsin fogalmazza meg az író azt, hogy ennek a vallásos szocializmusnak az elemei a gyakorlatban már megfigyelhetőek: a szocializmus az Evangélium paródiája. Rubin és Szologgyin (ejtsd: Szolog-gyin) együttműködnek a dekódert követelő hatalommal: Rubin vak meggyőződésből, Szologgyin a hírnév és szabadulás reményében.

A pokol tornácán a „bölcsek” sokat bölcsekednek, s megvitatnak minden lényeges filozófiai kérdést, egy görög tudósiskolához méltó dialógusaikban. Beszélgetéseik és tudásuk összekovácsolja őket, zárt társaságuk a kívülállókat a rózsakeresztesekre emlékezteti. „Úgy érezték, az egész emberi történelemért felelősséggel tartoznak.” A titkos társaság jelentése az orosz történelemben a dekabristák hagyományához vezet. Ezek az új dekabristák előszeretettel idézgetnek az *Anyegin*ből, a publikálatlan 8. fejezetből, ahol utalások vannak a nemesi lázadók összeesküvésére. A színhely más szellemi távlatokba vezető asszociációkra is alkalmas: a börtönt egy volt kolostorban helyezték el. Szolzsenyicin motívumait a Krisztusi szimbolika köré szövi, a karácsony körüli időpont összefonódik a Krisztus vérével teli Grál kelyhet őrző vár legendájával, a történet három napja a hősök elfogásában és pokoljárásában egy majdani feltámadást rejt. (Vologyin szemé előtt lebeg az aktáján lévő nagybetűs felirat: ÖRÖKRE MEG'RZEND'.) A regény közepe táján leírt különös kép, Kondrasov-Ivanov fogoly művész képe is a Szent Grál várát próbálja látványba foglalni. A Szent Grál körül pattanásig feszített ádáz viták zajlanak: a kételkedő Nyerzsin légvárnak tartja, a reménykedő Geraszimovics (akinek nézetei Andrej Szaharovéra emlékeztetnek) a technikai haladás megtestesítőjének. A tökéletesség keresése Szologgyin ideálja, aki mintha kőtáblákról olvasná a tízparancsolatot, úgy sorolja a munka etikai szabályait. Innokentij orosz természetbe vezető kirándulása Rozsgyesztvo faluba vezet, azaz Karácsony faluba, s alakja az emberiség oltárán hozott önáldozat írói megfogalmazása. Vértanúsága a Nyikita Vértanú templomára rímel, ahol Jakonov tábornok ifjúkori szerelmének elvesztésére, árulására emlékszik vissza. Agnyija neve ismét beszélő név. A lány tisztasága (hagnesz= gör. tiszta), ösztönös vallásossága, következetessége és a testi szerelmet kerülő magatartása nem evilági alakká formálja. A karácsonytól az öröklétig, a feltámadásig ívelő liturgikus utalásrendszer egy újabb kör jelentéstartományával kapcsolódik a címhez.

A *GULag szigetcsoport* (1963-1968, megj. 1973-1973, Párizs, 1989 Moszkva) a légerek 3 kötetes monumentális krónikája. A szakirodalom szerint „néprajzi kézikönyv a szovjet koncentrációs táborokról” (G. Nivat). Az író 227 egykori fogoly nevét sorolja föl a bevezetőben, akiknek levélben leírt sorsa beépült a műbe. Ez a kollektív tanúságtétel a táborok enciklopédiája, szociográfiája, természetrajza, amelyben a gyűlölet és a maró irónia keveredése a pamflettől a vádiratig terjedő széles skálán változtatja a műfajokat. Egyrészt korrajz, ami a saját népét író sztálini abszurditást írja le: a külső háborút megnyert Sztálin hogyan fordul saját nemzeté ellen egy belső háborúban. Szolzsenyicin arra is módszeresen kitér, hogy a forradalmi állam már megszületése után igen hamar börtönállammá lett. A könyv nemcsak korrajz, kórrajz is: pszichológiai körkép arról, mit tehet a tábor egzisztenciális határhelyzetébe kényszerített ember, arról, hogy nincs köztes választás, vagy hitvány lesz, vagy szent. Kritikusai a szerző szemére hányják tévedéseit és félreértelmezéseit, a vehemensebbek hazugságoknak is nevezik. Ezek történelmi-történelmi megítélése hosszadalmas és bonyolult folyamat. Bizonyos, hogy Szolzsenyicin a maga történelemszemléletének rendeli alá a tényeket, és prófétai hevében csúsztatásokra is hajlamos, de a leleplezés eltökélt szándéka is kétségtelen.

Ugyanez a szándék szülte a hatalmas, de túlságosan laza szerkesztésű összefoglalást, a *Vörös kereket* (1971-1991) is. Ennek négy része, amelyeket Szolzsenyicin „csomóknak” nevez, mert az orosz forradalom felé vezető – szerinte végzetes – események történelmi csomópontjait ragadják meg, a *Tizennégy augusztusa* (2 kötet, 1967- , megj. 1971, Párizs – a továbbiak már az emigrációban íródtak és szintén Párizsban jelentek meg); a *Tizenhat októbere* (2 kötet, 1985), a *Tizenhét márciusa* (4 kötet, 1986-1988) és a *Tizenhét áprilisa* (2 kötet, 1990-1991). A címben szereplő kép változatai már feltűntek a szolzsenyicini életműben. A *GULag...-ban* az író egy tűzön eléggé nővére előtt tesz esküt, hogy erről mindenki olvasni fog. A *Tizennégy augusztusában* egy égő és forgó szélmalomkerék árnyékában találkozik Blagodarev és Vorotincev. A bibliai szimbólum, az Ezékiel könyvében szereplő tüzes kerék a bizánci korakeresztény ikonokon az utolsó ítéletet jelezte... A megsemmisítő történelem és az áldozat jele is a tűz: Szolzsenyicin példaképek hozza föl az óhitűeket, akik I. Péter idejében az egyházújítás elől hitük védelmére az önégetésbe menekültek. (Az író meg is látogatta az óhitűek kései leszármazottait, akik hagyományos ruhában járnak és a XVI. századi egyházi rituálét követik: ezek az igazi orosz óhitűek Amerika kellős közepén, Oregon államban élnek...) Az összesen tíz könyvre rúgó monumentális mű részei egyenként mindössze alig egy-két hetes időszakot dolgoznak fel az orosz történelemből. A *Tizennégy augusztusának* körképe komótos vidéki gazdagparaszti élet megrajzolásával indul, amely erősen emlékeztet a *Csendes Don* első kötetére (e könyvet Szolzsenyicin igen nagyra becsülte, csak éppen nem hitte, hogy Solohov a szerzője, és részt is vett az ebben a kérdésben folytatott vitában, a Solohovot vádoló kiadványokban). Azután a sajátos sokszólamú szerkesztés jegyében más szférába ugrik, és az időben spirálisan visszafelé haladva betekínthetünk az 1911-es Sztolipin elleni merénylet előkészítésébe, majd tanúi leszünk a politikai halálának és a merénylő elleni tárgyalásnak. Sztolipin Szolzsenyicin számára az orosz birodalom erőteljes gazdagságának a letéteményese, halálával kezdődik a végzetes sodródás a forradalom felé. Az író az 1914-ben kezdődő háborús

eseményeken, a lemeztelenített, kiélezett katonai helyzetek megpróbáltatásain ellenőrzi az emberi jellemeket: Szamszonov például, akinek alakját az író bevalottan Tvardovszkijről mintázta, a katasztrófa előtt öngyilkos lesz. (Szolzsenyicin igazságtalan volt Tvardovszkijjal, mint sok más segítőjével szemben is, gyávaságot vetett szemére, pedig sokat köszönhetett neki. Tvardovszkij védelmére és Szolzsenyicin önkényességének és önzésének feltárására egész könyvet szentelt Vlagyimir Laksin, a Novij Mir egykori főszerkesztőhelyettese.) Az első rész a legeseménydúsabb, a többiben a cselekmény lelassul, egyre szaporodik a nehézkes politikai vita, a providenciális történelemszemlélet szinte tételes taglalása. A *Tizenhat októberében* Szanya Lazsenyicin alakjában – mint a névhasználatból is kitűnik – Szolzsenyicin saját soha nem ismert apját mintázta meg. Szanya gimnazista korában elzárándokol Tolsztojhoz, szót is vált vele a parkban, ám később elhagyja tolsztojánus ideáljait, és önkéntesnek jelentkezik a háborúba.

A kritika sokat foglalkozott azzal, mennyire hitelesen rajzolja az író a történelmi alakokat. Leninje lobbanékony és türelmetlen, holott az életben hidegvérű és határozott volt. Az író történelmi és irodalmi módszereket vegyítve ábrázolja alakjait, belső monológok és didaktikus leíró részek váltakoznak a hosszadalmas politikai párbeszédekkel. Szolzsenyicinnek egy lobbanékony Leninre volt szüksége, hogy a forradalom meggondolatlanságának történelmi tételeit alátámassza. Éppily negatív fényben tünteti föl az orosz liberalizmus és parlamentarizmus tevékenységét, amely 1917-ben fél év alatt a teljes összeomlásba taszította az országot. Az orosz történelem elrontóinak szerepe zsidó származású történelmi alakoknak jut. Sztolipin gyilkosa az emberileg igen hitványnak ábrázolt Bogrov. Lenin és a forradalmat finanszírozó német kormány között a végzetes közvetítő a fizikailag is visszataszítónak rajzolt Alekszandr Gelfand, azaz Izrail Parvus. (Megszületett már Parvus alakjának freudi értelmezésű elemzése is...) Szolzsenyicin regényében félreérthetetlenül tükröződnek az író hőseihez fűző érzelmek: Lenint gyűlöli, a kadetpárti Miljukovot megveti, Szamszonovot sajnálja, Il. Miklós monológját pedig teletűzdeli saját nézeteinek megfogalmazásával (pl. a keleti terjeszkedésről), s teret ad némi monarchista szimpátiának. Itt érhető tetten, mennyire nem bahtyini-dosztojevszkiji ez az ún. polifónia: Szolzsenyicin sok szereplő szemszögéből ábrázol, de alakjai még csak nem is szabadok véleményeikben. Ez az ábrázolásmód mintha tagadná a történelemben a központi személyiség meghatározó szerepét, s fejet hajtana a vörös kerék mítoszi körforgása előtt. A kerék, a kör (a pokol első köre), a történelem csomói mind ebbe az értelmezési irányba mutatnak.

Szolzszenyicin alaptételeinek egyike, hogy az orosz forradalom idegenek, jövevények műve, s durva beavatkozás az orosz fejlődésbe. E gondolat általános volt a század elején és napjainkban ismét azzá lett: érdekes azonban látni, hogy a valóban nacionalista körök számára Szolzsenyicin nem eléggé nemzeti szellemű és a nem eléggé Nyugat-ellenes, amint azt például a *Nas Szovremennjyik* folyóiratban (1998, 1999) megjelenő támadó cikkek tanúsítják. Szolzsenyicin nacionalizmusa szlavofilságából fakad, szlavofilsága pedig vallásosságából, s mindezek nevében az író abban az irodalmi vonulatban helyezkedik el, amely az irodalmat etikai alapokra helyezi.

Az életművet áttekintve kitűnik, hogy Szolzsenyicin számvetése az orosz történelemmel a kezdetektől összefonódott az eltűnt apa alakjának feltámasztásával, megismerésével. Az apátlanul makacssá éleződött, az eszmékben prófétaian, a végletekig igazságot kereső Szolzsenyicin mintha Andrej Platonov hőseinek, az orosz utópikus eszmeiségnek az örököse volna.

* Szemelvény az orosz irodalomtörténet készülő második kötetéből

Vlagyimir Viszockij

Az én Hamletem

Vlagyimir Viszockij a negyvenes éveiben tragikus hirtelenséggel elhunyt énekes, költő, színész a moszkvai Taganka Színház Ljubimov által rendezett Hamlet előadása előtt ezt a versét szokta volt elmondani.

*Amit a versem elmondhat, kevés –
Mindenre nincs is felhatalmazásom...
Fogantam én, ahogy kell, bűnben és
Vértől, lucsoktól szennyes nászi ágyon.*

*Jól tudtam én, ha elrugaszodom
S feljebb jutok – a létem lenne zordabb.
Kész voltam vámi hát, amíg jogom,
A vérszerinti, ültet fel a trónra.*

*Jól tudtam én, hogy mindent megkapok,
Nem veszték, így a nyereség se csábít.
Akikkel kardot koptattam s padot,
Szolgáltak engem, mint a trónt apáik.*

*Azt hittem, bármit elfecseghetek,
Csak szórtam könnyedén a szót a szélbe.
S a grófi, hercegi síhederek
Hallgattak rám, mint banda a vezérre.*

*Halálra rémítettünk minden őrt,
Akár a himlő, terjedtünk a korban.
Késhegyről ettem húst, s alig betört,
Jóvérű paripákon lovagoltam.*

*“Uralkodj!” – ezt mondják majd énnekem,
E billoggal jelölt meg születésem.
S éltem, lovak szagától részegen,
Aztán a könyv ejtett rabul egészen.*

*A szám mosolygott, ám szemem hideg,
Gonosz tüzekkel villogott gyakorta,
Titkolni tudtam, hisz bolond nevelt.
“Szegény Yorick!” Már visszatért a porba.*

*Előjogon, kitüntetésekem
Nem osztokodtam, préda sose kellett:
Az elhullót megszántam hirtelen...
És megkerültem lovammal a berket.*

*Meggyűlöltem kopót, szilaj lovat,
A hajsza minden izgalmát feledtem.
Elengedtem a megsebzett vadat,
S a hajtókat korbáccsal összevertem.*

*Láttam, hogy válnak vad játékaink
Kicsapongássá, botránnyá naponta.
Titokban, éjszaka, a nappali
Sok dísznóságot arcomról lemostam.*

*Naponta érve, lettem ostobább,
Papolt az intrika – fülem bedugtam.
Kortársaim s a kor zűrzavarát
Meggyűlöltem. S a könyveimbe bújtam.*

*Tudásra éhes elmém, mint a pók,
Zsákmánya minden: mozgó, mozdulatlan.
De mire jók a szép gondolatok,
Hol mindenütt otromba cáfolat van.*

Barátaimmal megszakadt a szál,
Letértem Ariadné fonaláról.
"Lenni – nem lenni?" – töprengtem, habár
E dilemma megoldódik magától.

Örökké reng a kínok tengere,
Nyilazhatunk belé – kölest szitába,
E cifra kérdés-ocsúból pereg
A felelet fény-magja tán világra.

Meghallva az atyai szózatot,
Mentem, szavában kétely nélkül bizva.
Emeltek a nehéz gondolatok,
De testi szárnyam lehúzott a sírba.

A kor ötvözete, ami vagyok,
Épp hogy kihűlt csak, szét is hullott nyomban.
Vért ontottam, mint mások. S mint azok,
Nem tudtam megfékezni bosszúszomjam.

Bukásom lett a fölemelkedés.
Ofélia! A rothadási gyűlölttem.
De egyé tett azokkal az ölés,
Akiikkel együtt fekszem most a földben.

Én, Hamlet, aki az erőszakot
Utáltam, a dán koronára köptem.
De ők úgy látták – akartam a trónt,
S a trónért vetélytársamat megöltem.

A zseni-szó, akár a lázbeszéd.
Alig születünk, megles már halálunk.
Van fondorlatos válaszuk elég,
De hozzáillő kérdést nem találunk.

A költőkhöz

Igazi költő az csupán, ki szömyű véget ért.
Főleg, ha ifjan – ideje se telt le.
Egyik huszonhat évesen nyúlt már a pisztolyért,
Másik hurokba bújta az „Angleterre”-ben.

S a harminchárom éves Krisztusnak, ki így beszélt:
Ne ölj! Ha ölsz, akárhol megtalállak,
Hogy több bajt ne keverjen, átverték a tenyerét
Vasszöggel, és átadták a halálnak.

Harminchetes, a végzetes – kijózanít e szám,
E számjegytől a hideg is kiráz ma, –
Hogy Puskin párbajozni ment, e szám okozta tán,
S ezt vésték Majakovszkij pisztolyára.

Harminchetes – e szám bizonyos Isten átka volt,
A kérdést élre állította: vagy-vagy...
Ez a határ, melyen Rimbaud és Byron elbotolt...
A maiak e számon túljutottak.

A párbaj nem jött össze vagy tán elhalasztatott,
A harminchárom épp hogy megfeszített,
S a harminchét se vért, csak ősz hajszalakat hozott,
Havat, melyet halántékunkra hintett.

Golyó, kötél? Inunkba száll a lélek jó korán...
Túrunk, pszichopaták, hisztérikák, mi.
Kés élén jár lábujjhegyen a költők népe, ám
A lelkük az, amely ma vérben ázik.

A szónak „hosszúnyakúúú” végén három „ú” –

Hát kurtítsd meg a költőt, légy erélyes.
Hátába kést, hisz ő a kés élén is boldogul,
Leszúrva gondosan, mivel veszélyes.

Fatális számok hívei – száználmas mindegyik,
Akár a háremhölgyek, epekednek.
Ha már az élettartam átlaga emelkedik,
Mér' pont a költő éljen kevesebbet?

Ballada a szerelemről

Midőn a tengerár az Úr szavára
Medrébe visszatérült csendesen,
A vízözön habjaiból kiszállva
A partra léphetett a szerelem,

S széthordta menten fürgeröptű szárnnyal
A szél a bűnös kontinenseken.
S akadnak még oly furcsa figurák,
Akik magukba szívják e csudát,

S nem várnak büntetést, kitüntetést sem,
S míg azt hiszik, csak lélegeznek, át-
Veszik szabálytalan, vad ritmusát
Annak, ki éppen így zihál egészen.

Szenvedélyedet, miként hajót,
Úgy sodorják áradó folyók,
Mielőtt kimondod: „szeretek”,
Mondd, hogy: „élek”, „levegőt veszek”.

A szerelem lovagja kódoroghat
Örökkön – ez az ország végtelen.
S a próbák napról napra szigorodnak,
Szeszélyes udvarhölgy a szerelem.

Elválás, búcsú – akit erre fognak,
Nem lesz nyugalma, talmi álma sem.
Nem tántorítod e bolondokat,
Számukra nincs elég nagy áldozat,

Nem drága ár az életük sem érte;
Ha nem szakad meg, hogyha fennmarad
A szál, mely ezt az eszelős hadat
Bűvös kötéssel összefűzte végre.

Friss szél a kiválasztottakat
Részegíti, újra él a holt,
Mert nem lélegezhet, élhet az,
Ki szeretni sohasem tanult.

Aki a szerelem tavába fulladt,
Nem húzza ki, nem éri el szavad,
A mendemonda bármit is locsoghat,
De az a tó a vérétől dagad.

S mi égő gyertyát állítunk a holtnak,
Aki a szerelembe belehalt.
Egyé simult a hangjuk, úgy suhan
Egyé vált lelkek is virágosan,

Lélegzetük is összefort örökre,
Egy ingó híd alattuk, sóhaja
Ajuknak egy, nem válik szét soha,
Így lépnek együtt minden földi rögre.

Ágyuknak én a rétet megvetem,
S hallom alva, hallom éberem:
“Lélegzem, mert élek – szeretek,

A szerelem ad csak életet.”

Ami még be sem ért, a gyümölcsre lesett

*A gyümölcs be sem ért, de ilyet keresett,
Jól megrázta a fát – a gyümölcs leesett.
Arról szól ez a dal, ki dalolni se mert,
Nem is tudta szegény, hogy a hangja remek.*

*Volt a sorssal elég baja és borúja,
S rosszul állt gyakorta a szénája is.
S hiába feszült a gitárja húrja,
Megesett, hogy akkordja hamis.*

*Megpendítette bár a „dó”-t,
Dalolta is, de nem jutott
A végire a tört akkord, akkord,
S nem is hallgatták lelkesen.
Az eb csaholt, és macska volt
Egérlesen, egérlesen.*

*Fura, ugye, nagyon fura, fura,
Tréfált – de csak papjancsi-mód,
Hiába volt az óbora,
Ha abba nyelvet sem dugott.*

*Lehet ő vita-kedvű, morózus,
De vitázni nem is sietett, sietett,
Ahogy izzad a bőre, a porózus,
Az ezemyi likacsból lelke csepeg.*

*Párbajozni kiállt, de csak épp hogy, alig,
Belefogva is épp hogy, alig valahogy,
Csak elnézte a páston épp a döfést,
De a vég egyelőre nyitott...*

*Azt hitte, mindent megtud ott,
De végire csak nem jutott,
Nem tárult sem talány, sem ok, sem ok,
Nem ért a dolgok mélyes-mélyire,
S nem tudta azt, ki titkon álma volt,
Szeretni se, szeretni se, szeretni se.*

*Fura, ugye, nagyon fura, fura,
Habár loholt, sehol se volt,
Dolognak nem lehet ura,
Ki köt csupán, de meg nem old.*

*Igazán ki is ő? – csak szolga, szolga,
Szerelemrab, ez ám a való, való.
Mire írta a verset? – hóra, hóra,
No de, sajnós, elolvad a hó, a hó.
De jutott ama napra a hóból elég,
Szabadon lebegett puha szárnyaival,
Kavarogtak a szélben a pelyhei még,
S ő elkapta az ajkaival.*

*De szerelméhez nem jutott,
Ezüst szekéren nem futott,
Csak elszökött és elmaradt,
El nem repült, nem vágatott, nem vágatott,
És csillagképe, a Bika,
Nyalta a hideg Tejutat.*

*Fura, ugye, nagyon fura, fura,
Ha röpké pillanat se jut,
Láncszem, mely nem zárul soha,
S a félig-út, a félig-út, a félig-út.
Fura, ugye, nagyon fura.*

Akárcsak én, nevesetek...
Ló megbotolt, madár lehullt -
Ki vétke ez? Ki vétke ez? Ki vétkezett?

Búcsút mondtam az ügynek...

Búcsút mondtam az ügynek, a nagy, igaz ügynek örökre.
Elináltam, ahogy az anyám a világra hozott.
Nem ezért vagy azért – csak e tettnek a perce ma jött el.
A kék hegyeken túl várt még rám sokezeymi dolog.

A bölcs igéket könyvekben leled,
De az igaz szó szájról szájra terjed:
"Próféta otthon senki sem lehet,
De más országban se nagyon terem meg."

Szétszaggattak, de én örülök, hisz azé az orozlán-
Része testemnek, kit megajándékoznék szívesen.
Csoszorogva a padlón, talpam meg-megcsúszik a gyantán,
A lépcsőn fölmegek én, nem tudva, mi vár odafenn.

Próféta itt? – lámpással sem leled,
Mohamed, Zarathustra régen elment.
Próféta nálunk senki sem lehet,
De más országban se nagyon terem meg.

Fecsegik odalent – nem is érthetem én, milyen okból -:
Elinált, csudajó, csak nyerhet az ügy, ha elszökött.
Miközben a pókhálókat szaggatom ó ikonokról,
Sietek, mert lovakat nyergelnek már a ház mögött.

Az Istenorca tárult most elém,
És fényes ajka bús szavakat ejtett:
"A te hazád prófétákban szegény,
De más hazákban se nagyon teremnek."

A nyeregbe tapadtam, a lóhoz egész odanőve,
Meg is ugrik a mén, s vele én szilajul robogok!
Búcsút mondtam az ügynek, akármily igaz, nagy, örökre,
A kék hegyeken túl vár még rám sokezeymi dolog.

Futunk – alattunk búza dől, recseg,
S hallom szavát a dúlt kalászfejeknek:
"Próféta otthon senki sem lehet,
De más országban se nagyon terem meg."

Crnagoracok

Sietve szájukhoz emelték
Vízzel megtöltött markukat –
Sietve ittak, ahogy éltek:
Egy éltet harminc év alatt.

Tisztelték azt, aki a földre
Golyó-, törsebzetten esik,
S magával ránt a sírgödörbe
Két-három ellenséget is.

Amíg a fegyver el nem vásott,
Nyeregből, tédről – egyre lőtt,
Nem fogtak el crnagorácot,
Nem gömyedt ellenség előtt.

Szerettek volna ők is élni
Száz évig – még tovább, ahol
Hegyormok az eget eléri,
S a mélyben tenger habja forr.

*Az élő vízből egy marokba
Hatszázszázadnyi rész jutott...
De harminc év több Cma Gora
Földjén, mint máshol századok.*

*Az asszonyok vízzel toroztak,
A fiút óvták a hegyek,
Míg el nem ért a férfikorba,
S kezébe fegyvert vehetett.*

*Itt még a gyász is hangtalan volt,
Kioltották a tűzhelyet,
S némán sírtak az asszonyok, hogy
Az ellenség ne hallja meg.*

*Úgy feketéll a nő a gyászban,
Akár felszántott mező, –
S magát hamvasztva állt kopáran
És feketén a hegytető.*

*Nem égett hasztalan e máglya,
A bosszúláng vetett lobot!
Bérc, ember mártír-tűzhalála
A lázadásra jelt adott!*

*Ötszáz év – Isten büntetése,
Apákat bosszuló fiúk,
Bércek, szívek örökkön égtek,
Kihunyt egy, másik lángra gyúlt.*

*Jöhettek új meg új királyok,
Harcban elesni becsben állt...
Lenézték a cmagorácok,
Ki tengett – harmincnál tovább.*

*Kevés volt egyszer megszületnem –
Elég két élet volna tán!
”, bár Cma Gora lehetne
A második szülőházám.*

Édeni almák

*Ha egyszer meghalok,
Mivelhogy én is halandó vagyok,
Talán úgy lenne jobb,
Ha ellenségem döfne hátba.*

*A mártíroknak a
Paradicsomba párnázott az út.
Az élő mostoha,
De a halottak becsben állnak.*

*A sárba hull e fej,
És szépen oldalamba fordulok.
De fúrge lelkem el-
Galoppozik lopott gebéken.*

*Az édenkert ölén
Piros-fehér almákhoz juthatok.
Kár, hogy az őr serény,
S golyót küld homlokomba éppen.*

*Hogy odaérek, ott
Valami épp nem édenit lelek.
Csak a sivó homok
S a puszta semmi végtelenje.*

*A semmi közepén
Valami érckapu emelkedett.*

S egy szállítmány szegény
Rablélek nézte térdepelve.

A horkanó rudast
Szelid szavakkal megnyugtattam én.
Tövis, bogáncsokat
Kiszedve, sörényét befontam.

A rozsdás vasreteszt
Piszkálta egy fehér szakállú vén.
De nem moccant a rest,
És elment az öreg morogva.

De a fegyencsapat
Nem sóhajtott fel, és nem is nyögött.
Csak felguggolt a had,
Mivel már elzsibbadt a térde.

Gyöngyélet várhat ott.
Harangszó gyöngyözik fejed fölött.
Hatalmas kör forog,
S a megfeszített csügg fölébe.

S az örökkel az agg
Komiszkodott és komiszárkodott.
Majd valakit hívott,
Hogy a kaput kinyissa végre.

Az feszítővasat
Kapott elő, s a zárra rácsapott.
S beözönölt a had
Ama káprázatos vidékre.

A vént felismerem
Könnyéről, mely az orcáján csorog.
Ez Péter, ő a szent
Apostol, s én csak egy okostót.

Az édenkert ölén
Van ám fagyasztott alma szörnyű sok.
De őre mind serény,
Golyójuk homlokomba kóstit.

„ áldj meg, Istenem,
De áldásod se kell nekem, csupán
Néhány barát, s legyen
Egy asszony, aki elsirasson.

Nekik lopok sokat:
Magtalan almát, ami nő e fán.
Kár, hogy az őr se vak,
S golyót küld homlokomba gyorsan.

A zsibbadt rabkezek
Alig bírták a gyertyát tartani.
S én – fuss, amíg lehet! –
Elvágattam a rossz gebéken.

Megvolt már mindenem,
Az ingem éden-almákkal teli.
Az őrség hirtelen
Golyót küld homlokomba éppen.

Jól meghajtottam én
A lovakat – el innen, gyorsan el!
Száguldott két gebém,
Repültem én is, mint a sátán.

A szakadék felett
Is átugratva, egy teli kebel
Almát hoztam neked,

Ki édenkertből visszavártál.

Baka István fordításai

A fordítások 1988-ban készültek, Viszockij kéziratban lévő versei alapján. A fordító, Baka István hagyatékából közreadja: Baka Tünde.

Vjacseszlav Pjecuh

És mi van a hátizsákban, fiúk?

Valamikor Krutov rendőralhadnagy fiatalabb éveiben népszerű volt a dal, amelyben azt a furcsa kérdést, hogy „És mi van a hátizsákban, fiúk?” az a még furcsább válasz követi, hogy aszondja, a fiúk hátizsákjában az északi fénytől *Kommunista Kiáltványig* bármit meg lehet találni, csak létszükségleti cikkeket nem. Krutov vidám, kicsit agyas srác volt, és azt a szokásos kérdést értve alatta, hogy „Hogy vagyunk?“, mindig úgy köszönt, hogy „És mi van a hátizsákban, fiúk?“. Mindenki ismerte ezt a vicces szokását, és nem vették szó szerint a kérdésését, hanem azt válaszolták, hogy: „Rosszul“, vagy: „Vanni ti vagytok, rendőrök, mi csak vagyogatunk“, vagy az örök orosz válasz következett: „Elmegy“.

Pünkösöd előtti napon Krutov alhadnagy rendőrségi-sárga motorján Szoletovóból Mihalkiba ment, hogy kivizsgálja az állattenyésztő telepen történt lopási esetet. Ugli falutól nem messze, ott, ahol a műút hirtelen jobbra kanyarodik és a Voronka folyó árterületére ereszkedik, két szavkinói sráccal, Gyegunyinnal és Hvosztovval találkozott, akiket már régebben megjegyzett magának. Csökkentett sebességgel a kis duó mellé gurult a motorral, és megkérdezte tőlük:

– És mi van a hátizsákban, fiúk?

Helyénvalóbb kérdés nem is lehetett volna, mivel tömött hátizsákat cipelt a két pasas. Tulajdonképpen fosztogatni voltak az úgynevezett „városi nyaralóhelyen“, azaz egy valamikor elhagyott faluban, ahol néhány pityeri és moszkvai család rendezkedett be. Éppen hazafelé tartottak az ebül szerzett javakkal, mintegy a híres dal froclizása gyanánt, a hátizsákokba tömött létszükségleti cikkekkkel. Nincs hát min csodálkozni, hogy Krutovval találkozáván elvesztették a fejüket, Degunyin pedig még el is vörösödött az ijedségtől.

– Vanni ti vagytok, rendőrök... – kezdte Hvosztov, de Krutov alhadnagy a szavába vágott:

– Ne akarj lyukat beszélni a hasamba – mondta –, én konkrétan kérdezek, te pedig adj érdemi válaszokat!

– Hát csak úgy... mindenféle limlom – vallott Gyegunyin. – Meg persze élelmészeti cikkek, anélkül csak nem lehet meg az ember.

– Na, most mit csináljak veletek, a kurv' anyátok? Indítsak bűnügyet, vagy mi legyen?...

– Azt csinálj, amit akarsz – mondta dühösen Hvosztov. – Hogy dögölnél meg az ügyeiddel együtt!

– Á, szóval így vagyunk! – kiáltott fel Krutov alhadnagy szinte lelkesen, és miután energikusan leszedte a két pasasról a keresztvizet, fölparancsolta őket a motorra; Hvosztov lustán bemászott az oldalkocsiba, Gyegunyin pedig a hátsó ülésre telepedett, és átkarolta Krutov derekát.

Krutov megfordult a motorral, és elindult visszafelé, Szoletovóba, a Fénysugár kolhoz központi majorjába, ahol a közrendvédelmi állomás székel. Verőfényes, de hűvös nap volt; opálos fényt árasztva a környékre, sütött a nap, balra a szélfodrozta vízű Voronka folyó kékllett, szaporán reszketett a friss nyirfalomb, mintha előre rettegett volna, hogy nincs sok hátra és kezdenek belőle fürdőbe való vesszőnyalábokat tépni, a fűzfaligetben pedig majd megszakadtak a megkésett fülemülék. Elmentek a disznóhizlalda mellett, amelyet a tűzvész után éppen újjá épített a kolhoz, köszöntek az ácsoknak, akik az utolsó elkészült koszorúfán ülve szívták a maguk sodorta, szivarnyi cigarettát. Krutov odakiáltott nekik:

– Mér' nem dolgoztok, fiúk?

– Áztatjuk a szekercét.

Amire Krutov ezt mondta:

– Na-na...

Bal kéz felől végtelen hajdinamező tárult eléjük, és szemükbe zúdult a vetés harsányzöldje.

– Ügyeket indítani, csak azt tudjátok – mondta váratlanul Hvosztov, miközben a ponyvába bugyolálta magát – de hogy emberi módra berendezni az életet, arról már fogalmatok sincs! Az már fix, hogy Oroszország el van átkozva: a komenisták alatt kolbász nem volt, pénz volt, ezek alatt meg pénz nincs, kolbász van!... Azt legalább tudod, Krutov, a hülye fejeddel, hogy már éppen csak labodát nem eszünk, de különben eljutottunk a végső pontig?! A kolhozban nincs meló, mert ez a mi kolhozunk csak papíron létezik, a járásnál sem igazán van munka, még a saját léhűtőiket sem tudják hová tenni, félmillió jattot kell adni, hogy felvegyenek valakit gallyázónak az erdőgazdaságba – és akkor hogy etesse az ember a nyomorult családot, ami az én konkrét esetemben hét szájból áll!

– Na és akkor mi van?! – vetette ellen Krutov alhadnagy. – Most akkor menjünk mindnyájan lopni, hogy ilyen össznépi szegénység, növekvő bűnözési ráta és fejtelenség virradt ránk?! És a legfontosabb, gondold csak meg a saját fejeddel, Hvosztov, hogy kitől lopsz, hisz ugyanolyan melós néptől lopsz, csak telefonnal és vizesblokkal ellátott városi életmódot folytat...

– Na, te aztán jóhoz hasonlítsz! – háborodott fel Hvosztov, és kicsit még föl is emelkedett az oldalkocsiban. – Ha mi Gyegunyinnal ki is fosztjuk valamelyik nyaralót, ez a városiaknak fél rubel veszteség családonként. A városiak viszont, hogy is mondjam... tervszerűen rabolnak ki bennünket, és biztos, hogy már ezer éve, már Olga hercegnő korától a falu számlájára hízik a város. Többet mondok: olyan, mint a kétszerkettő, hogy Oroszország a falu számlájára létezik! Mert különben honnét lenne pénz a hadsereg és kormány fenntartására, ha egyformán látnák el a népet, és a parasztság elkezdene mindenféle finomságokat zabálni kenyér és laboda helyett?! Ezért aztán a cár alatt is kirabolták a földművest, a komenisták alatt is kirabolták, illetve az nem is kifejezés, hogy kirabolták!

– Vedd csak azt mindjárt – folytatta a téma kifejtését Gyegunyin –, hogy mennyiért adja nekünk a dízelolajat a város, és mennyiért veszi meg a lent?! Itt van ugye, hogy az idén el kellett égetni a lent!

– El kellett, ez ténykérdés – helyeselt, egy mély sóhaj kíséretében Krutov.

– Hát én azt mondom – folytatta Hvosztov –, hogy a város szemétséget művel a faluval, mindétiglentől fogva, ha meg az ember elvesz egy csomag teát a nyaralóktól, akkor egyből muszáj nekik elővenni a megfelelő törvénycikkelyt!... Hú, de utálom én ezeket a városiakat, felgyűjtánám a nyaralócskáikat a francba! Mert nagy harag gyúlt bennem ellenük!

– Meg úgy egyáltalán, mocskok egy népség, ezek a városiak – helyeselt Krutov alhadnagy. – Bejön itt valami pityeri mémök és bejelenti, hogy a kölyökmacskáját elgázolta a traktor. Azt mondja: „Gyerünk, indíts bűnügyet előre megfontolt gyilkosság tényállása alapján“. Erre azt mondom, hogy: „Micsoda? Minálunk fényes nappal embert ölnek, a disznóhizlaldát felgyűjtötták, ehun ni, a járásból érkezett zsarolók, te meg azt akarod, hogy egy kölyökmacska miatt egész kalamajkát indítsak el... – abból nem eszel.“

– Hát ez az! – mondta szomorúan Hvosztov.

Gyegunyin hozzátette:

– Te meg egy csomag tea és egy sertéshúskonzerv miatt bűnügyet akarsz indítani ellenünk.
Krutov megelőzött egy kavicsot szállító teherautót, levette a gázt, visszatért a sávjára és megkérdezte:
– Na és mit hoztatok el srácok, de őszintén?

Gyegunyin válaszol:

– Egy csomag teát és egy sertéshúskonzervet. Meg Hvosztov, a hülye fejével, fogott valami kis ikont, hogy pálinkára cseréli az öregasszonyoknál. Mondom neki, hogy: „Tedd vissza, mert ez alapján az ikon alapján lepez le bennünket Krutov!” Amire azt mondja: „Hogyha Isten velünk van, akkor még a dísznők se tudnak kikezdeni!”

– A fene belétek – mondta hirtelen támadt dühvel Krutov, lefékezett, megfordult a motorral, és elindultak vissza az állatenyésztő telep felé. – Felejtük el a régi barátságból kifolyólag, de ez legyen az utolsó alkalom!

Gyegunyint és Hvosztovot öröm fogta el: az arcuk kisimult, a szemük csillogott, és kellemes marhaságok lepték el agyukat. Elsuhantak a kavicsot szállító teherautó mellett, megcsapta őket bűdös, nehéz szele, aztán bal kéz felől végtelen hajdinamező tárult elébük és szemükbe zúdult a vetés harsányzöldje, aztán megint elmentek az ácsok mellett, akik az addigiak szerint, maguk sodorta, szivarnyi cigarettát szívtak, az alhadnagy odakiáltott nekik: „Mér’ nem dolgoztok, fiúk?” – amire azt a választ kapta, hogy „Már kérdezted”, amihez hozzátette a maga „Na-na”-ját.

– Meglátod, nemsokára rendbejön a kolhozunk – mondta ábrándos hangon Gyegunyin –, megint mezőgazdasági tevékenységet folytatunk, és én is veszek motort, csak nem ilyen rendőrsárgát.

Hvosztov ezt mondta:

– Már úgy rendbejött, hogy csak győzd nézni! Egész Oroszország megy a béka feneké alá! A fejesek, azok minden rendszerben úgy éltek, mint hal a vízben, és most is úgy fognak élni, de a dolgozóknak hamarosan kampec...

– Te aztán szép kis dolgozó vagy – mondta gúnyosan Krutov –, a nyaralókban kutakodsz.

– Te könnyen beszélsz, minden hónapban megkapod a fizetésedet, nem úgy mint mi. Te persze foggal-körömmel fogsz harcolni a kapitalista termelési mód diadaláért, ezért az egész mocsok hatalomért. Te, Krutov, a sokat szenvedett nép elleni bérenc vagy, az igazi tolvajok lakája, akik mindenféle bankokat szereztek maguknak és passzióból fosztogatják az egyszerű népet.

– Mi-i?! – kiáltott fel Krutov alhadnagy, lassított, megfordult a motorral, és már megint a Fénysugár kolhoz központi majorja felé mentek.

Sokáig mentek csendben, és csak akkor szólalt meg, egy műását produkálva Hvosztov, amikor feltűntek az épülő sertéstelep vöröslő gerendái:

– Tudom Krutov, hogy miért akarsz leültetni bennünket Gyegunyinnal!...

– Azért mert tolvajok és szemetek vagytok!

– Nem azért, hanem mert ötödikben adtam a pofádra. Emlékszel, hogy befújtál bennünket Gyegunyinnal, amikor készakarva leöntöttük sósavval az osztálykönyvet? Erre befújtál bennünket az igazgatónak, adtam érte a pofádra, és most bosszút akarsz állni... Itt van ugye, hogy Zsironov és Piszulin is fosztogatja a nyaralókat, és oda se neki, velünk meg már nem is tudom mit kezdeményezel Gyegunyinnal egy csomag tea és egy sertéshúskonzerv miatt!

– Csakhogy mit vitt el Zsironov és Piszulin: néhány könyvet és egy cinkkádát – ami kész röhej, és a feljebbvalóim is kiröhögnek, ha ebből a tényállásból eljárást indítok.

– Ugyan Krutov, te csak ne akarj kibújni, csak azért csinálod, mert ötödikben adtam a pofádra...

– Jól van, a fene belétek – mondta Krutov alhadnagy. – Gyerünk, menjetek az utatokra, de ez legyen az utolsó alkalom!

Hvosztov és Gyegunyin lustán, szinte kelletlenül hagyta el a fedélzetet, és minden pillanatban mind kissebbé válva és mind jobban elmaszatolódva elkullogtak a falujuk, Szavkino felé. Krutov alhadnagy utánuk kiáltott:

– Különbem fél éve nem kaptam fizetést!

A padlódeszka

Nyolcvannégy októberében a Mihalkiba való Ivan Grudnojnak lánya született, és november elején megkereszteltette. A keresztelőn a vendégek megittak tizenkét liter bundapálinkát, és úgy belemelegedtek a táncba, hogy a végén két helyen beszakadt alattuk a padló. Muszáj volt gyorsan megcsinálni, mert egészen lehetetlenné vált az élet a gerendaházban, ehhez azonban akár a föld alól is szerezni kellett egy köbméter padlódeszkát. Ez nyolcvannégyben szinte megoldhatatlan problémát jelentett, annak ellenére is, hogy a környéken sok volt az erdő, erdőgazdaság működött a közelben, akkor még pénz is volt rá keríteni; és mégis egyszerűbb lett volna beülni a járási tanácselnök székébe, mint egy köbméter padlódeszkát szerezni. Legalábbis Ivan Grudnoj esetében ez az esemény valóságos hősköltelemmé alakult, amelyet a mai nap is szívesen fel-felidéz.

Már a mai zaklatott időkben – amikor bárki számára elérhető a fűrészáru, a vodka, a lőfegyver, a rossz lány és az országos hírnév – három földi iddogált Sztolotovóban, a Tanácsházával szemben lévő teázóban, mégpedig név szerint: a Mihalkiba való Ivan Grudnoj, a Kék Nyaralótelep nevű faluba való Zsironov marhapásztor, és egy bizonyos Szidorov, a kis járási központ mozigépésze. Rozskenyeret, akkurátus karikára vágott hagymát és krakkói kolbászt eddegéltek a vodkához. Egyedül Grudnoj beszélt, a két ivócimbora csak néha szúrt közbe egy kérdést vagy megjegyzést, aztán még a rádió is harsogott, amelyet egész álló nap hallgatott a büféslány, Zina. Nemrég újították fel a teázót, és ezért savanykás, émelyítő festékszag töltötte el.

– Most pedig elmondom nektek, hogy miért nem vált be minálunk a szocializmus – mondta Grudnoj. – Azért mert minálunk sohasem tudja az ember, hogy mikor talál és mikor veszít el valamit. Mert különben elég egyszerű a szocializmus, fiúk: ha készen kapsz mindent, akár fát is lehet az ember hátán vágni. Marx Károly abszolút helyesen jövendölte meg, hogy feltétlenül a szocializmus jön el a kapitalizmus leváltására, csak azt nem látta előre, hogyha minálunk, Oroszországban felül az ember a Moszkva-Szocsi vonatra, Bajram-Aliban találhatja magát...

Zsironov megjegyezte:

– Még csak nem is hallottam ilyen városról.

– Pedig van egy ilyen porfészek Türkméniában, majdnem az afgán határon, ott teljesítettem szolgálatot a vegyi fegyvernemnél, és majdnem fölfordultam a melegtől. Hát szóval, ha felül az ember a Moszkva-Szocsi vonatra, Bajram-Aliban találhatja magát. Melyik lánglelkű marxistának juthatott eszébe, merül fel a kérdés, hogy a munkásosztály és a szegényparasztság minálunk való tudományos győzelme után egy simlis grúz kinyírja az összes kommunistát, és a marxizmus-leninizmus zászlaja alatt igazi egyiptomi színt rendez, piramisokkal, rabszolgákkal, kivégzésekkel és a többi egyiptomi nyalánksággal együtt. Mert egyébként elég egyszerű a szocializmus: ha normálisan dolgozik és nem annyira nyíltan szittyózik az ember, van bőr a képén, és korlátozottak az igényei, akkor magától felépül

a szocializmus.

Szidorov megjegyezte:

– Ahogy elnézem, te vagy a lángelkű marxista.

– Te aztán jól megaszontad! – vetette ellen hevesen Grudnoj. – Rühellem én a komenisták hatalmát, mert a annyit szenvedtem alattuk egy tetves köbméter padlódeszkáért, mint Krisztus a keresztfán.

Azután következett a történet, amelyet, immár lassan tizedik éve, minden adandó alkalommal elmesél Ivan Grudnoj. Tehát, nyolcvannégy októberében lánya született, és november elején megkereszteltette. A keresztelőn a vendégek megittak tizenkét liter bundapálinkát, és úgy belemelegedtek a táncba, hogy két helyen beszakadt alattuk a padló. Muszáj volt gyorsan megcsinálni, mert egészen lehetetlenné vált az élet a gerendaházban, ehhez azonban, akár a föld alól is, szerezni kellett egy köbméter padlódeszkát. Először is megérdeklődte egy járatos embertől, hogy úgy egyáltalán, hogyan szokás a járásnál építőanyagot szerezni; mostanában szerelt le, és még nem igazodott ki a falusi élet finomságai közt. A járatos ember elmagyarázta, hogy legelőször is igazolást kell szerezni a kolhozigazgatóságtól, annak tárgyában, hogy nevezettnek valóban szüksége van az építőanyagra, majd ezen igazolás alapján a falu tanácsa kiállítja az igénylést az egy köbméter padlódeszkára, aztán az igénylést jóvá hagyja a járási erdészeti hivatal, és ha jóvá hagyta, ami egyáltalán nem kötelező, akkor visszaküldik a papírt a kolhozba, az elnök megigényli a faanyagot, a könyvelő kiszámítja a bekerülési árat, a titkár ráüti a pecsétet, és ekkor nevezett végül megjelenik a dokumentációval az erdőgazdaság igazgatójánál, aki kedvező holdfázis esetén pozitív döntést hoz, és a raktáros kénytelen-kelletlen kiadja a köbméter padlódeszkát.

Ivan Grudnoj megkérdezte a járatos embert:

– És sehogy se lehet egyszerűbben?

Az válasz gyanánt:

– Lehet egyszerűbben is, példának okáért veszel a vegyesboltban két üveg vodkát, elmész az erdőgazdaság raktárosához, Szerafim Kuznyecovhoz, és az kiadja a köbméter padlódeszkát. De lehet, hogy ez lesz a bonyolultabb, ha véletlenül bevárnak a zsaruk.

A beszélgetés utáni napon kezdődött Ivan, ősz végétől tavaszig tartó golgotajárása. A kolhozigazgatóságon addig nem adták ki az igazolást annak tárgyában, hogy valóban szüksége van az építőanyagra, amíg el nem csalta magához a titkárt és eszméletlenül nem itatta...

Ekkor megzavarták a mesélésben; egy nem falusi, de nem is városi módra öltözött, hanem egészen pontosan: drága szarvasbőrdzsekit, de lábán szurokvászson csizmát viselő srác jött be a teázóba; odament a pulthoz, köhhintett és így szólt:

– Figyelj csak, Zin, adjál péntekig húszszert!

– Adni adok – válaszolta Zina –, csak aztán pontosabb légy ezzel a kölcsönnel, Szerjoga! Mert az elhunyt Vityokom adós maradt százezerrel, én meg fizethetek helyette.

A három tagú kompánia egyszerre körülnézett: a szomszéd asztalnál szendvicset és tökpástétomot falatozott egy komor küllemű bácsika és egy kisfiú, nyilván a fia, de az sincs kizárva, hogy az unokája; a gyerekek olyan volt az arca, mint egy érett férfié. Zina büfésnő géppel számolt, a rádió harsogott, a poros üvegnek verődtek a legyek, amelyek olyan méretesek voltak, mint a darazsak.

Ivan Grudnoj folytatta az elbeszélést... Amikor végül kézhez vette a kolhozigazgatóság igazolását, a falu tanácsához fordult a járási erdészeti hivatalhoz benyújtandó igénylésért, amelyet megtagadtak tőle, azon az alapon, hogy a felesége kétszer távol maradt a sárgarépa-betakarításról, a bátyja pedig, alkoholos állapotban, összetörte a főtéren a lámpákat. Ivan a tanácsi embernek is följajlott egy zsák sárgarépat, ahhoz is hozzálátott, hogy saját kezűleg helyrehozza a villanyvilágításban esett kárt, de mindhiába, ekkor kétségbeesésében azzal a fenyegetéssel állt elő, hogy fölgyújtja saját gerendaházát, és ettől vagy tényleg megijedt a tanácsi ember, vagy gyorsan kikalkulálta, hogy egy új házhoz mégiscsak több fa kell Ivnak, mint a padlóra. A járási erdészeti hivatalban nem utasították el kerek-perec, de az igénylést, ahogy mondani szokás, parkolópályára állították, és le kellett dolgoznia két hetet az erdőtelepítésen, hogy zöld utat kapjon az ügye. Végül eladta a motorját, befizette a pénzt a kolhozpénztárba, előre megitta az áldomást a fűrészmalom dolgozóival, és egy szép tavaszi napon megjelent az erdészeti hivatal igazgatójánál. Aznap különösen kedvező fázisában lehetett a hold, mert az erdőgazdaság fura ura egy szempillantás alatt látta a kiutalást. Ivan ujjongva indult a fatelepre, a raktáros viszont, mintha csak a föld nyelte volna el, nincs sehol...

Ekkor megint megzavarták a mesélésben: most a híres gyilkos, Vaszka Szumarokov nézett be a teázóba, aki még a hatvanas években megölte egy kakas miatt a szomszédját; nem volt az akármí, Vaszka kakasa rákapott a szomszéd kölesére, az élve megkopasztotta miatta, Vaszka pedig megölte.

A teázóba lépve Szumarokov komikusan széttárta laza spárga-karját, puffanóssal toppantott nemezcsizmája hátsó kérével, és rázendített:

*A sarkon befordult egy csini pár,
A szememnek alig hittem ott,
Mert alig jöttek egy picit ám,
Csókolózni kezdtek legott*

közben részeg, feszült mosoly játszott mérgezett arcán.

A kupléja végén a büfésnőhöz lépett és így szólt:

– Zinka, jössz egy pohár vodkával!

– Aztán milyen alapon? – kérdezte Zina.

– Mert jubileumom van: tíz éve pont ma szabadultam és tértem haza atyám házába.

– Ez nagyon szép, de nekem mi közöm hozzá?

– Neked tényleg semmi közöd hozzá, de ismervé az én a labilis természetemet, nyugodtan megkínálhatnál. Mert különben bármelyik pillanatban megint hidegre tehetek valakit...

Zinaida vagy valóban tartott tőle, hogy Szumarokov megöl valakit, vagy megsajnálta ivásba rokkant földijét, de megkínálta egy pohár vodkával.

Ivan Grudnoj folytatta a történetet... Tehát a raktáros nem volt a helyén, helyette az őt izsevszki egycsovű puskával a fatelep kapuja előtt, és hüvelykujjával a bajsztát simogatta.

Ivan megszólította:

– Padlódeszkáért jöttem kiutalás ellenében.

Az őt válasz gyanánt:

– A raktáros nélkül nincs semmi!

- De nekem maga az igazgató bólintott rá egy köbméterre!
 - Az még kérdés, hogy az igazgató vagy a raktáros beszél itt minálunk.
 - Na és ez a te raktárosod mikor érkezik meg a munkahelyére?
 - Az soha.
 - Mi az, hogy soha
 - Hát az. Tegnap fölakasztotta magát, hogy az örök világosság fényeskedjék neki, úgymint elűszott a deszkád.
- És tényleg, Ivan Grudnoj a végén nem jutott hozzá a maga megérdemelt fűrészárujához.
- Hirtelen káposztaleves szag öntötte el a teázót; biztos Zinaida főzte az ebédjét. A rádióban a legfrissebb híreket mondták be. A szomszéd asztalnál falatozó bácsika így szólt a fiúnak:
- Adj gyors választ, hogy neked mit kéne?
 - Fagylajt! – kiáltott fel a fiú, és nem gyermeki nevetésben tört ki; úgy látszik, hogy a képzeletében beteljesülhetetlen és nevetni való valami volt a fagylalt.
- Ivan ezt mondta:
- Mert amúgy a szocializmus elég egyszerű. Csak, ugye, Marx Károly tanításának helyileg nem volt szerencséje.

Bratka László fordításai

Ljudmila Petrusovszkaja

A fekete kabát

A lány egyszer csak télidőben az út mentén találta magát, ismeretlen helyen, s ez még nem minden: egy ismeretlen valakinek a fekete kabátja volt rajta.

A kabát alatt, amint észrevette, melegítőt viselt, a lábán pedig edzőcipőt.

Egyáltalán nem emlékezett rá, ki is ő valójában és arra sem, mi a neve.

Ott álldogált estefelé az ismeretlen téli országúton és fázott.

Erdő volt körülötte, sötétedett.

Arra gondolt, hogy el kellene indulnia valamerre, mivel hideg volt és a fekete kabátban egyszerűen fázott.

Elindult az úton.

Eközben a kanyarban feltűnt egy teherautó. A lány felemelte a kezét és a teherautó megállt. A sofőr kinyitotta a fülkeajtót. A fülkében már ült egy utas.

– Te hová tartasz?

A lány azt felelte, ami legelőször az eszébe jutott:

– Miért, maga merre megy?

– Az állomásra, – válaszolta a sofőr elmosolyodva.

– Én is az állomásra megyek. (Felöltött benne, hogy az erdőből valóban ki kell jutnia, valamilyen állomásra).

– Na gyere – mondta a sofőr még mindig nevetve. – Ha az állomásra, hát akkor az állomásra.

– Hisz nem is férek be, – mondta a lány.

– De beférsz – mosolyodott el a sofőr. – A barátom, látod, csontsovány.

A lány bemászott a vezetőfülkébe, és az autó elindult.

A fülkében ülő másik ember komoran odébbhúzódtott.

Az arcát egyáltalán nem lehetett látni a szemébe húzott kapucni miatt.

Száguldottak az egyre sötétebb úton a havas tájon át, a sofőr hallgatott és mosolygott, a lány is hallgatott, nem akart semmiről sem kérdezősködni, nehogy észrevegyék, hogy mindent elfelejtett.

Végre egy kivilágított megállóhoz értek, a lány leszállt, az ajtó becsapódott mögötte, és a teherautó nekilódult.

A lány kiment a peronra, felszállt az éppen akkor érkező helyi vonatra és elutazott valahová.

Emlékezett rá, hogy jegyet kell váltani, de mint kiderült, nem volt pénz a zsebében, csak gyufa, egy kis papírdarab és kulcs.

Még azt is szégyellte megkérdezni, hová megy a vonat, bár nem is lett volna kit kérdeznie, mivel a vasúti kocsi teljesen üres volt és rosszul megvilágított.

Végül a vonat megállt, többé nem ment tovább, így ki kellett szállnia.

Úgy nézett ki, hogy ez egy nagy pályaudvar, de ebben az órában nem voltak ott emberek és nem égtek a fények sem.

Körös-körül minden fel volt túrva, ki tudja, mire szolgáló, förtelmes, frissen ásott gödrök tátongtak, amelyeket még nem lepett be a hó.

Csak egy kijárat volt, az alagúton keresztül, így a lány elindult lefelé a lépcsőkön.

Az alagútban is sötét volt, az egyenetlen burkolat lefelé lejtett, csupán a fehér csempével borított falak bocsátottak ki némi fényt.

A lány könnyedén futott lefelé az alagútban, alig érintette a talajt, mintha álmodna, úgy rohant a gödrök, ásók és a talicskák között.

Úgy tűnt, hogy itt is felújítási munkák folytak.

Azán az alagút végét ért, egy utca kezdődött, és a lány kifulladásra kiért a szabadba.

Az utca is sötétnek, néptelennek és valahogy félig leromboltnak bizonyult.

A házakban nem égett a villany, némelyikükön nem volt tető és ablakok sem voltak, csak lyukak, az úttest közepén pedig ideiglenes kerítések meredeztek; itt is fel volt túrva minden.

A lány állt a járda szélén fekete kabátjában és fázott.

Ekkor hirtelen megállt mellette egy kis teherautó, a sofőr kinyitotta az ajtót és azt mondta:

– Ülj be, elviszlek.

Ez ugyanaz az autó volt és a sofőr mellett ott ült az ismerős ember kapucnis, fekete kabátjában.

A találkozásuk óta eltelt idő alatt azonban a kapucnis kabátot viselő utas mintha meghízott volna, és a fülkében alig maradt hely.

– Nincs hova ülni – mondta a lány, mikor beszállt a fülkébe.

Lelke mélyén viszont örült annak, hogy valamilyen csoda folytán ismerős emberekkel találkozott.

‘k voltak az egyedüli ismerősei ebben az új, felfoghatatlan életben, amely most körülvette őt.

– Elférsz – mosolyodott el a vidám sofőr és a lány felé fordult.

És ő valóban, csodálatos módon, könnyedén elfért, még maradt is szabad hely közte és mogorva szomszédja között, aki igazából nagyon sovány volt, csak a kabát fazonja miatt látszott kövérenek.

És a lány azt gondolta: na most elmondom nekik, hogy nem tudok semmit.

A sofőr szintén nagyon sovány volt, különben nem tudtak volna mindannyian ilyen kényelmesen elférni a kis teherautó szűk fülkéjében.

A sofőr egyszerűen csontsovány volt és nevetségesen piszeorrú, s a világítóan kopasz fejével elég rettenetesen nézett ki, ám nagyon vidám volt, állandóan nevetett, s ilyenkor kilátszott valamennyi foga.

Úgy is lehet mondani, hogy egyfolytában teli szájjal röhögött, mégsem hagyta el egy hang sem a torkát.

A másik szomszéd továbbra is kapucnijának redői mögé rejtette arcát, és nem szólt egy szót sem.

A lány szintén hallgatott: miről is beszélt volna?

Teljesen néptelen és feltűrt, éjszakai utcákon haladtak előre, az emberek már biztosan régen aludtak házaikban.

– Hová akarsz menni? – kérdezte a vidám fickó, torkaszakadtából nevetve.

– Haza szeretnék menni – felelte a lány.

– És az hol van? – érdeklődött hangtalanul vigyorogva a sofőr.

– Hát... ennek az utcának a végéig, aztán jobbra – mondta a lány bizonytalanul.

– És utána? – kérdezte a sofőr, miközben tovább vicsorított a fogával.

– Utána folyton csak egyenesen.

Így válaszolt a lány, de a lelke mélyén félt, hogy megkérdezik tőle a címet.

A teherautó szinte hangtalanul száguldott, bár az út szörnyű volt, csupa gödör.

– Na most hová? – kérdezte a vidám fickó.

– Itt jó lesz, köszönöm – mondta a lány és kinyitotta az ajtót.

– És ki fog fizetni? – kiáltotta a sofőr teljesen kitérve a fejét.

A lány kotorászott a zsebében, de ismét csak a cédulát, a gyufát és a kulcsot találta benne.

– Nincs pénzem – vallotta be.

– Ha nincs pénzed, nem kellett volna beszállnod – röhögte el magát a sofőr. – Az első alkalommal nem kértünk tőled semmit és ez úgy látszik, megtetszett neked. Menj haza, és hozzád nekünk pénz! Vagy megesszünk téged, soványak és éhesek vagyunk, nem igaz? Ugye, üresfejtű? – kérdezte nevetve a barátját. – Mi ilyeneket eszünk, mint te. Persze, ez csak vicc volt.

Egy elhagyatott helyen, ahol úgy tűnt, hogy még lakatlan, ám újak kinéző házak állnak nagy összevisszaságban, mindnyájan kiszálltak az autóból.

Mindenesetre fényeket nem lehetett látni.

Csak az utcai lámpák égtek, megvilágítva a sötét, élettelen ablakokat.

A lány még mindig bizakodott valamiben, elment az utolsó házig, és megállt.

Kísérői szintén megálltak.

– Ez az? – kérdezte a röhögő sofőr.

– Lehetséges – válaszolta viccesen a lány, aki kínjában szinte lebénuult: most aztán kiderül, hogy mindent elfelejtett.

– Bementek a lépcsőházba és elindultak felfelé a sötét lépcsőn.

Még jó, hogy az utcáról bevilágítottak a lámpák az ablakokon át és látni lehetett a lépcsőfokokat.

A lépcsőházban tökéletes csend honolt.

Mikor felértek valamelyik emeletre, a lány az első, találmra kiválasztott ajtónál elővette zsebéből a kulcsot, és csodálkozva látta, hogy a kulcs könnyedén megfordul a zárban.

Az előszoba üres volt. Továbbmentek. Az első szobában szintén nem volt semmi, a második szoba távolabbi sarkában viszont egy csomó, ki tudja, milyen tárgy hevert.

– Látják, hogy nincs pénzem, vigyék el a cuccokat – mondta a lány a vendégekhez fordulva.

– Közben látta, hogy a sofőr továbbra is szélesen vigyorog, a kapucnis ember viszont még mindig elrejtje az arcát, és elfordul.

– És mi lenne ez? – kérdezte a sofőr.

– Ezek az én holmijaim, már nincs rájuk szükségem – felelte a lány.

– Úgy gondolod? – érdeklődött a sofőr.

– Persze – válaszolt a lány.

– Akkor jó, – szólalt meg a sofőr, a kupac fölé hajolva.

– Az utassal együtt elkezdtek nézegetni a holmikat, és már valamit be is gyömöszöltek a szájukba.

– A lány csendben hátrálni kezdett és kiment a folyosóra.

– Azonnal jövök! – kiáltotta, amikor meglátta, hogy azok ketten feléje fordították a fejüket.

A folyosón, lábujjhegyen, nagyokat lépve eljutott az ajtóig és elérte a lépcsőt.

A szíve hangosan vert, dobogott kiszáradt torkában.

Egyáltalán nem kapott levegőt.

„Tulajdonképpen milyen szerencse, hogy az első lakást ki tudtam nyitni a kulcsommal – gondolta. – Senki nem vette észre, hogy nem emlékszem semmire.”

Lejjebb ment egy emelettel, és felülről a lépcsőről gyors lépteket hallott.

Azonnal eszébe jutott, hogy újra használja a kulcsot.

És milyen különös, rögtön az első ajtó kinyílt, a lány besurrant a lakásba és becsapta maga mögött az ajtót.

Sötétség volt és csönd.

Senki sem követte őt, nem kopogtattak, lehet, hogy az ismeretlenek már lementek a lépcsőn, magukkal cipelve a talált holmikat, és békén hagyták szegény lányt.

Most végre elgondolkodhatott a helyzetén.

A szobában nincs nagyon hideg, már ez is jó. Végre talált egy menedéket, ha csak ideiglenest is, ahol lefekhet valahol a sarokban. A fáradtságtól fáj a nyaka és a háta.

A lány halkán lépdelt a lakásban, az ablakokba erősen bevilágított az utcai lámpák fénye, a szobák teljesen üresek voltak.

Amikor azonban belépett az utolsó ajtón, a szíve hevesen verni kezdett: a sarokban egy csomó szedettvedett holmi feküdt. Ugyanabban a sarokban, mint egy emelettel feljebb. A lány megállt, várta, hogy valamiféle újabb szörnyűség következék, de semmi sem történt. Majd odament a kupachoz és leült a rongyokra.

– Mi van, megbolondultál? – szólalt meg egy fojtott hang, és a lány megérezte, hogy a rongyok mozognak alatta, mintha élénének, mintha kígyók lennének.

Ebben a pillanatban oldalról két fej és négy kéz jelent meg egymás után, mindkét ismerőse elevenen kutatott a rongyok között, és végül kimásztak alóluk.

– A lány a lépcsőhöz futott. A lábai mintha vattából lettek volna. A háta mögött valaki sietve mászott kifelé a folyosóra. És ekkor a lány fénycsikot vett észre a legközelebbi ajtó alatt. Váratlanul újra könnyen kinyitotta kulcsával a szemközti lakást, berontott és gyorsan becsukta maga mögött az ajtót.

Előtte a küszöbön egy asszony állt, égő gyufával a kezében.

– Mentsen meg, az Istenre kérem – suttogta a lány.

A háta mögött a lépcsőn már hallani lehetett a halk neszezést, mintha valaki csúszott-mászott volna.

– Gyere be – mondta az asszony, magasabbra emelve az elégőfélben lévő gyufát.

A lány befutott és becsukta maga mögött az ajtót.

A lépcsőházban csend volt, mintha valaki megállt és tépelődött volna.

– Mi a csudának dörömbölsz az ajtókon éjnek évadján – kérdezte durván a gyufás asszony.

– Menjünk oda – suttogta a lány – oda, valahova, mindent megmagyarázok.

– Én oda nem mehetek – válaszolta tompa hangon az asszony. – A gyufa elalszik útközben. Csak tíz gyufa jár nekünk.

– Nekem van gyufám – örült meg a lány, – tessék, vegye el.

– Megkereste a dobozt a kabátja zsebében és odanyújtotta az asszonynak.

– Gyújts meg te magad – parancsolta az asszony.

– A lány meggyújtotta a gyufát és a láng reszkető fényénél elindultak a folyosón.

– Hány darab gyufád van? – kérdezte az asszony a dobozra nézve.

A lány megzörgette a dobozt.

– Kevés – mondta az asszony. – Valószínűleg már csak kilenc.

– Hogyan menekülhetnék meg? – suttogta a lány.

– Fel lehet ébredni – felelte az asszony, – de ez nincs mindig így. Én például, már többé nem ébredek fel. A gyufáim elfogytak, tyu-tyu.

Aztán felnevetett és kilátszottak nagy fogai. Nagyon halkan nevetett, hangtalanul, mintha egyszerűen csak akkorára akarná kitérni a száját, amekkorára csak lehetséges, mintha ásitana.

– Én fel akarok ébredni – mondta a lány. – Legyen vége ennek a szörnyű álomnak.

– Amíg a gyufa ég, te még megmenekülhetsz – mondta az asszony. – Én éppen most használtam el az utolsó gyufámat, rajtad akartam segíteni. Nekem most már minden mindegy. Sőt, azt akarom, hogy te maradj itt. Tudod, minden olyan egyszerű, nem kell lélegezni. Azonnal elrepülhetsz, ahová szeretnél. Nincs szükség fényre, nem kell enni sem. A fekete kabát megvéd minden bajtól. Én nemsokára elrepülök, és megnézem, hogy vannak a gyermekeim. Nagy rosszcsontok voltak, nem fogadtak szót nekem. A kisebbik egyszer felém köpött, amikor megmondtam neki, hogy a papa nincs többé. Elsírta magát és kiköpött. Most már nem tudom őket szeretni. Arról is ábrándozok, hogy elrepülök megnézni, mi van a férjemmel és a barátnőjével. Most már ők is hidegen hagynak engem. Most már sok mindent megértettem. Olyan ostoba voltam.

És újra felnevetett.

– Ezzel az utolsó gyufával elmúlt az emlékezetkiesésem. Most már emlékszem az egész életemre és úgy gondolom, hogy nem volt igazam. Magamon nevetek.

És valóban teli szájjal nevetni kezdett, de hang nélkül.

– Hol vagyunk? – kérdezte a lány.

– Erre a kérdésre nem szokott válasz lenni, mindjárt meglátod magad is. Egy szagot fogsz érezni.

– Ki vagyok én? – kérdezte a lány.

– Majd megtudod.

– Mikor?

– Amikor a tizedik gyufa elég.

A lány gyufája pedig már majdnem elégett.

– Amíg ég, felébredhetsz. De én nem tudom, hogyan. Nekem nem sikerült.

– Téged hogy hívnak? – kérdezte a lány.

Az én nevemet nemsokára felírják olajfestékkel egy vas táblácskára. Aztán beleszúrják egy kis földkupacba. Akkor majd elolvasom, és megtudom. Már elő is készítették a doboz festéket és az üres táblácskát. De erről csak én tudok, mások előtt ez még titok. Sem a férjem, sem a barátnője, sem a gyermekeim nem tudják. Olyan üres minden! – mondta az asszony. Hamarosan elrepülök, és meglátom magam a magasból.

– Ne repülj el, kérlek – mondta a lány. – Akarod a gyufáimat?

Az asszony elgondolkozott és így felelt:

– Talán egyet elveszek. Még azt gondolom, hogy a gyerekeim szeretnek engem. Hogy sírni fognak. Hogy senkinek sem kellenek majd a világon, sem az apjuknak, sem pedig az új feleségének.

A lány szabad kezével belenyúlt a zsebébe, és a gyufa helyett a cédulát vette elő.

– Nézd csak, mi van ideírva! „Kérem, hogy senkit ne hibáztassanak, mama, bocsáss meg”. Ezelőtt nem volt ideírva semmi!

– Szóval te így írtad! Én pedig azt írtam: „Nem bírom így tovább, gyerekek, szeretlek titeket”. Az írás csak nemrég került elő.

Az asszony is elővette fekete kabátja zsebéből az ő céduláját. Olvasni kezdte és felkiáltott:

– Nézd, a betűk összerosódnak. Valószínűleg ezt a levelet valaki már olvassa! Már a kezébe került valakinek... Nincs „t” betű és „o” betű, az „sz” betű is már kezd elmosódni!

Ekkor a lány megkérdezte:

– Te tudod, miért vagyunk mi itt?

– Tudom. De neked nem mondom meg. Majd magad is megtudod. Neked még van tartalék gyufád.

A lány ekkor elővette a zsebéből a dobozt és odanyújtotta az asszonynak:

– Vedd el mindet! De válaszolj nekem!

Az asszony kivette magának a fele gyufát és így szólt:

– Kinek írtad ezt a levelet? Emlékszel?

– Nem.

– Gyújts meg még egy gyufát, ez már elégett. Minden újabb meggyújtott gyufával együtt egyre több dologra kezdtem emlékezni.

Ekkor a lány elővette mind a négy gyufáját és meggyújtotta őket.

Hirtelen minden megvilágosodott előtte: ahogyan állt a hokedlin a lámpa alatt, ahogyan ott feküdt az asztalon a levélke: „kérem, senkit ne hibáztassanak”, ahogyan valahol az ablakon túl elterült az éjszakai város és benne a lakás, ahol a szerelme, a vőlegénye, nem akart többé a telefonhoz jönni, mikor megtudta, hogy gyereke lesz, és a kagylót az anyja vette fel és állandóan azt kérdezgette: „ki maga és miért keresi”, pedig pontosan tudta – azt is, hogy miért, és azt is, hogy ki telefonál...

Már majdnem elégett az utolsó gyufa is, de a lány feltétlenül meg akarta tudni, ki aludt a fal mögött a saját lakásában, ki volt az, aki a szomszéd szobában horkolt és nyögött, mialatt ő a hokedlin állt, és vékony sálját a mennyezeti csőhöz kötözte....

Ki alszik ott a szomszéd szobában – és ki nem alszik, hanem fájó szemmel a semmibe néz és sír...

Ki lehet az?

A gyufa már majdnem teljesen elégett.

Még egy kis idő – és a lány mindent megértett.

És akkor az üres, sötét házban, az idegen lakásban a lány felkapta papírdarabkáját és meggyújtotta!

És meglátta, hogy ott, abban a másik életben, a fal túlsó oldalán az ő beteg nagyapja horkol, az édesanyja pedig a közelében fekszik az összecukható ágyon, mivel a nagyapa súlyosan beteg és állandóan inni kér.

De még volt ott valaki, akinek a jelenlétét a lány világosan érezte, és aki szerette őt – de a levél gyorsan égett a kezében.

Ez a valaki pedig ott állt halkan előtte és sajnálta, és kész volt támogatni őt, de a lány nem láthatta meg őt és nem hallgathatta meg, nem akart vele beszélni, mert túlságosan fájt a lelke, ő a völegényét szerette és csakis őt, már nem szerette sem az édesanyját, sem a nagypapáját, sem azt, aki azon az estén ott állt előtte és megpróbálta megvigasztalni.

És a legutolsó pillanatban, amikor cédulájának tüze már kihunyóban volt, a lány mégis beszélni akart azzal, aki előtte állt lenn, a földön, és egymás szemébe néztek, valahogy így adódott.

De a szegény kis cédula már kihunyóban volt, mint ahogy az ő élete is ott, abban a szobában, a lámpa alatt.

És ekkor a lány ledobta magáról a fekete kabátot, és az utolsó lángnyelvel megégetve az ujját, megérintette a száraz, fekete anyagot.

Valami csattant, égett szag keletkezett és két hang üvöltött fel az ajtó mögül.

– Gyorsan vedd le a kabátodat! – kiáltotta a lány az asszonynak, de az már nyugodtan mosolygott, szélesre tárva száját és kezében elégett az utolsó gyufa...

Ekkor a lány, aki egyszerre volt itt, a sötét folyosón a füstölgő fekete kabát előtt, és ott, a saját lakásában, a lámpa alatt, hirtelen meglátta maga előtt valakinek a kedves, simogató szemét – ahogy a lány hozzáért füstölgő kabátujjával az ott álló asszony fekete kabátujjához, abban a pillanatban újra felhangzott a kettős kiáltás a lépcsőházban, az asszony kabátjából bűzös füst szállt fel, mire az asszony rémülten dobta le magáról a kabátot, majd azonnal eltűnt.

És eltűnt minden körös-körül.

Abban a pillanatban a lány már a hokedlin állt, meghúzott sállal a nyakán, és fojtogatta a nyála, és lenézett az asztalra, ahol a levél fehérlett. Vörös karikák úsztak a szemében.

A szomszéd szobában valaki felnyögött, köhögni kezdett, és megszólalt a mama álmos hangja: „Apa, innál?”

A lány amilyen gyorsan csak tudta meglazította a sálát a nyakán, lélegezni kezdett, engedetlen kezével kioldotta a plafon alatti csőre kötött csomót, leugrott a hokedliről, összegyúrta a levelet, lerogyott az ágyra és betakarózott egy pléddel.

És éppen időben tette ezt.

Az édesanyja a fénytől hunyorgva, benézett a szobába és panaszosan azt mondta:

– Istenem, milyen szörnyű álmot láttam...Valamilyen óriási földrakás van a sarokban, és gyökerek lógnak ki belőle... És a te kezed... És a kezed felém nyújtod, mintha kérnéd, hogy segítsék... Miért alszol sálban, megfájdult a torkod? Gyere kicsim, betakarlak... Sírtam álmomban...

– ”, mama – felelte a lánya a megszokott hangon. – Te állandóan ezekkel az álmokkal jössz. Nem hagynál békén legalább éjszaka! Egyébként hajnali három óra van!

Magában pedig ezt gondolta: mi lett volna az anyjával, ha tíz perccel előbb ébred fel.

Valahol a város másik végén pedig egy asszony kiköpte a marék tablettát, és alaposan kiöblítette a torkát. Aztán bement a gyerekszobába, ahol a már elég nagy, tíz és tizenkét éves gyerekei aludtak, és megigazította félrecsúszott takaróikat.

Aztán letérdelt és bocsánatért esedezett.

Vrona Krisztinafordítása

Az ostoba hercegkisasszony

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szép, de hihetetlenül ostoba hercegkisasszony, akit Irának hívtak, és akinek fogalma sem volt arról, hogy mikor mit kell mondani.

Például, vendégek jönnek a papához és a mamához a kastélyba, és az ostoba Ira egyszer csak azt mondja:

– És az igaz, hogy ti mind tolvajok vagytok?

– Hát ezt ki mondta neked, kislány? – kérdezik kedvesen a vendégek.

– A mama és a papa – feleli az ostoba Ira.

És rögtön ezek után háború kezdődik az újságokban, megszakítják a kapcsolatokat, követelik a régi adósságok megtérítését és így tovább, a királyságban inséges idők járnak, a bevételek nem túl nagyok, a hadsereg tizenöt emberből áll, ráadásul ebből tizennégy ember tábormok.

Most döntsék el Önök, mit lehet tenni ilyen körülmények között?

A király és a királyné mindenkitől személyesen kért bocsánatot az ostoba lányuk miatt, azt mondták, hogy Irát csecsemőkorában a dada rontotta el, ilyen szellemben nevelte.

Röviden szólva, Irát nem engedték többet a vendégek közelébe, ezután a konyhán adtak neki enni.

De Ira ott is különféle kérdéseket gyűjtött, és ilyeneket kérdezgetett például az anya-királynőtől:

– És az igaz, hogy az apunak van még egy anyuja?

– Hát ezt ki mondta neked? – kérdezi kedvesen a királyné.

Ira pedig azt feleli:

– Egy néni a villamosmegállóban.

– De hát mégis ki vitt téged a villamosmegállóba? – kérdezi még kedvesebben az anya-királynő.

– Senki sem vitt oda – mondja az ostoba Ira. – A szakácsnőnk volt ott és ő hallotta.

És azt talán már nem is kell mondani, hogy a szakácsnőt hosszú vattások után elzavarták, az apunak hosszú vattások után megbocsátottak, mert a királyok nem válhatnak el, mert akkor a továbbiakban le kellene mondani a trónról, és ez szintén lehetetlen, mivel trónörökös-ként csak az ostoba Ira jöhet szóba: mégsem lehet a népet az ostoba Irára, tizennégy tábormokra és egy tizedesre hagyni!

Ilyeténképpen Irát még a konyhába sem engedték be, és szegény együgyű lányt átköltöztették a park túlsó végébe egy üres őrbódéba, és Ira a királyi postán keresztül kapta az ételt, és mintha mindenki megkönnyebbülten sóhajtott volna föl.

De azonnal újabb dolgok zajlottak le: Ira valahol felszedett egy beteg kutyát, egy ismeretlen fajtájú kölyköt, és úgy tűnt, a királyi konyha éppen e teremtmény táplálásáért működik.

A kutyát kisvártatva elvették, és egyenesen a szomszédos állam szemétdombjára vitték, hát mit képzeltek?

Ira mindenféle ételt elutasított és három napon át nem engedte a királyi postát a küszöbön belültre.

Mit volt mit tenni, a szenátus meghányta-vetette a dolgot, és azt a döntést hozta, hogy venni kell az ostoba Irának egy törpe pudlit,

ennek így kell lennie.

Ezen ügy miatt a fél kincstárat kiürítették, megszerezték és odavitték Irához az ajtó elé.

De Ira folytatta az éhségstrájkot, s ezért ismét külföldre kellett utazni, delegációt küldtek, hogy keressék meg Ira kiskutyáját az idegen szemétdombon a romlott felvágottak és a szakadt párnák között.

Kiválasztottak, megmosdattak, megtöröltek és beparfümöztek három kutyát, és az együgyű, de szeszélyes hercegkisasszony elé vitték, hogy válasszon belőlük.

Ira mindhármát kiválasztotta, de a pudlit sem kergette el, és ettől kezdve a reggelik, az ebédek és a vacsorák vidám hangulatban zajlottak: bizalmasai (a kutyák) szalvétával a nyakukban a padlón ültek, és mindenki annyit evett a tányérből, amennyit akart, s ez vonatkozott az együgyű Irára is, és ha jött hozzá valaki, nevezetesen az anyu és az apu, akkor nekik szintén a földre kellett ülniük, mint a kutyáknak, különben az együgyű Ira nem óhajtott beszélgetni velük, pedig néha fontos állami kérdések is felmerültek, például, hogy milyen iskolába írassák a trónörökösnőt.

Az első iskolában Ira azt mondta a tanítónak, hogy buta, ha a gyerekektől megkérdezi, hogy mennyi egy meg egy: ezt neki is tudnia kell!

Irát békén hagyták, annál is inkább, mert az őrbódében lakók száma megszorodott, öt kiskutya született, és Ira a pincében is talált egy nagyon kövér macskát, és most kíváncsian várta, hogy lesznek-e kismacskák.

Ekkor elfogyott a szülők türelme, és úgy döntöttek, hogy együgyű kislányukat állatorvos iskolába adják, ahová hamarosan át is költözött Ira a kutyákkal, a kölykökkel és a külön vesszőkosárban szállított, dagadt macskával együtt.

Ott is hagyták Irát az állatorvos iskolában, és hírére sem hallották, amíg fel nem nőtt és saját állatklinikáját meg nem nyitotta.

Az anyu és az apu, a király és a királyné, akkor már nem voltak fiatal emberek, és elérkezettnek látták az időt, hogy együgyű lányuk számára férjéről gondoskodjanak, de minden közeli, sőt, minden távoli vőlegény, herceg, gróf, de még a kupecsek, főnökök és bakák, de még az eladók, ablakmosók és henteslegények is eleget hallottak már Ira hercegkisasszony ostobaságáról és senki sem óhajtotta feleségül venni: elveszed, és végeredményben valami olyan szalad ki a száján, hogy kényelmetlenül érzed majd magad a nép előtt.

Ezen kívül olyan hírek keringtek, hogy a klinikáján a beteg állatok tulajdonosait is ellátják, azaz joguk van befeküdni beteg pártfogoltjukkal együtt: az anyákat is berakják a beteg kiscyberkek mellé a kórterembe, hogy gondoskodjon róla.

És Ira klinikájára mindenféle sarlatánok, munkakerülők és kalandorok férkőztek be: hoznak valami félholt erdei poloskát és befekszenek vele egy félévre egy külön kórterembe.

Volt, aki egy csótánnyal jött, mert hiányzott az egyik csápja, volt, aki komolyabb dologgal, egy békával, akinél a középfül vízbetegségének gyanúja merült fel, volt, akinek a mezei egerére volt panasa: nem eszi meg a húst, és valószínűleg tiszta himlő.

És egy gyönyörű napon Ira kimerülten fogadta a betegeket, és megjelent előtte egy sánta szamar és a gazdája, aki komor volt és gonosz, Pjotrnak hívták, és a samarról azt diktálta be, hogy Vőlegény a neve.

Pjotr azt kérdezte, hogy félóra alatt meg lehet-e gyógyítani Vőlegény szamarát, mert sürgősen vizet kell vele hordania.

Ira azt mondta, hogy nem lehet, ellenkezőleg, Vőlegényt sürgősen be kell utalni a klinikára.

– Nem – makacsolta meg magát a komor és gonosz gazda, – akkor én inkább lelövöm, lenyúzom a bőrét, eladom, a húsból lókolbász csinálók és azt is eladom. A farkából tubetekára való bojtot kötök, a patákból és a csontokból pedig kocsonyát csinálók. És ezen én két aranypénzt kereselek.

Így nyilatkozott ez a komor és gonosz Pjotr.

Az együgyű Ira pedig azt javasolta, hogyha a tisztelt gazda azt akarja, akkor ő megveszi Vőlegény szamarát ezért a két aranypénzért.

A gonosz Pjotr azonban nem egyezett bele, és az élő samaráért kétezer aranypénzt követelt Irától.

Ira azon nyomban elment és egy drágakövekből készült karkötővel tért vissza.

Azt mondta, hogy ez sokkal többet ér, mint kétezer, de most nincs idő arra, hogy eladja, úgyhogy a tisztelt Pjotr menjen és adja el a drágaköveket, a visszajárót pedig hozza akkor, mikor tudja, különben az állatoknak nem lesz mit enniük.

A gonosz Pjotr nem vette el a karkötőt és azt mondta:

– Na, te aztán bolond vagy! Mondták nekem, hogy együgyű vagy, de én nem hittem! Az újságból kivágott arcképed ott lóg nálam a falon, és én ránéztem és azt mondtam: nem igazság, egy ilyen lány biztosan nagyon értelmes! De most látom, hogy te aztán olyan ostoba vagy, mint a sötét éjszaka! Te mindenkinek mindent elhiszel! Hiszen én ezt a sánta szamarat három kopejkáért vettem, már éppen a sintértelepre vitték. Szélhámosok laknak nálad az állítólagosan beteg bolháikkal és poloskáikkal, és te eteted mindnyájukat!

– Dehát mennyit eszik egy rovar – vetette ellen az együgyű Ira, – egy csepp mézt, egy morzsányi kenyeret! Talán sajnálod? És mennyit esznek a gazdáik? Ráadásul néhány gazdinak a kebelén kell melengetnie a kis betegeket és még etetniük is kell őket, például a poloskákat és a bolhákat. Erre nem mindenki hajlandó! Hiszen ők feláldozzák magukat! És mindezt napi három tányér ételért! Mosógéppel mosok, az edényeket esténként mosogatom el, a padlót reggelenként mosom fel, az ebédet éjszaka főzöm, és minden menetrend szerint megy. A lovak és a tyúkok pedig általában a mezőn esznek.

– Na, te aztán bolond vagy! – kiáltott ismét Pjotr. – Téged mindenki becsap! És ha királynő leszel? Hiszen akármelyik szélhámos feleségül vesz, ha kitalál egy mesét arról, hogy mennyire szereti a csótányokat, és te elhiszed! Nem. Ebbe én nem megyek bele. Vissza kell téged tartani. Én elszegődök hozzád örnek és kész.

És Pjotr gyorsan rendet tett a klinikán, elbocsájta azon nyomban minden pókot, varangyot, egeret, csótányt és szúnyogot, bejelentve, hogy tulajdonképpen egészségesek.

Ami e betegek gazdáit illeti, az egyiknek, aki – melléhez szorítva szeretett poloskáját – kifogást emelt az elbocsátás ellen, Pjotr adott egy pofont, a többiek pedig már maguktól is megértettek mindent és eltávoztak, valószínűleg a dühtől erősen dülöngélve.

Néhányan eközben hangosan szomorú dalokat énekeltek.

A hercegnőnek most könnyű dolga volt, éjszakánként már aludt, nappal pedig csak reggeltől délig dolgozott, mint minden orvos; mindez semmi, Pjotr pénzt kezdett szedni a gazdiktól az állatok gyógyításáért, és rövid idő alatt a klinika meggazdagodott, igaz, Ira azonnal bement a városba, és a keresett pénzen nagy tételben megvette a város összes kóbor kutyáját – azokat is, akik az utcákon kószáltak, és azokat is, akik a kerítések alatt még újszülött állapotban feküdtek.

Ezeket a gyönyörűségeket kutyaszállító furgonnal vitték hozzá, és Ira és Pjotr egész héten mosdatták, fésülték és gyógyították az új jövevényeket, aztán pedig mindet kiengedték, hogy éljenek a parkban.

Ezek a kutyák, bár kóbor kutyák voltak, buzgón őrizték a területet, azaz teljességgel megszolgálták a kenyerüket, nem hagyták, hogy az agyafúrt emberek kivágják a fákat a kertben, leszedjék a virágot, hogy aztán eladják, és kiássák személyes szükségleteik céljából a különösen kedvelt bokrokat.

A klinikán az állandó munkások közül most csak a kutyák laktak, meg az egérfogó macskák, és a korábban sánta Vőlegény samár – aki már rendbejött és szénát hordott, amit Pjotr kaszált a klinika patás lakóinak szükségletére.

És nem csoda, hogy amikor a megöregedett király és királyné eljöttek, hogy ismét megpróbálják rábeszélni Irát, hogy találkozzon a vőlegényekkel (mert azért a férfiak között is akadnak bolondok, akiket egy szép lány arcképének segítségével rá lehet beszélni, hogy házasodjanak meg) – Ira azt mondta:

– Dehát nekem már van vőlegényem!

– És hol van? – kérdezték csodálkozva a szülők.

– Gyertek – mondta büszkén az ostoba hercegisasszony, és elvezette a királyt és a királynét a rétre, ahol Pjotr Vőlegény számmal szénát rakott.

– Hát akkor, ismerkedjete meg, ez Vőlegény – mondta Ira az örömtől ragyogva, és elment.

A lóvá tett király és királyné odamentek Pjotrhoz, megismerkedtek vele, kiderítették, hogy apja révén herceg, nagybátyja révén márkí, megörültek, és nagyon elégedetten, a veszettül ugató kutyák falkájától övezve távoztak a klinikáról.

És a megörvendezett szülők úgy döntöttek, hogy az esküvőt rögtön a következő reggelre ki is tűzik, hogy nehogy elmaradjon, még csak az kellene.

Még aznap este elment Irához a szabó és fehér öltözéket vitt neki: ruhát, kalapot és kesztyűt, és cipőt, fátlat és csokrot is egyúttal, Pjotrnak pedig vittek egy frakkot, egy fehér inget és fehér csokornyakkendőt, az együgyű Ira pedig egész este Pjotrral üldögélve hahotázott: arra gondolt, hogy jól becsapta a szüleit.

Reggel Ira még mindig könnyesre nevette magát, és elvezette Vőlegény számát a polgármesteri hivatalba, hogy megesküdjének, Pjotr pedig új öltözékében a számara mellett lépkedett, komolyan, mint mindig.

De mikor hozták a könyvet és felszólították őket, hogy írják alá, Ira alá is írta, de Vőlegény számár nem tudta, mivel Ira nem beszélt rá.

És akkor Ira azt mondta, hogy Vőlegény helyett írjon alá Pjotr.

Pjotr beírta a nevét, mindenki pezsgőt ivott, a szertartás résztvevői pezsgőspohárból, Vőlegény számár pedig vödörből.

És aztán Ira hercegnő átnyújtott a számárnak egy csokrot, amit számár azon nyomban meg is kóstolt, az anyu és az apu pedig gratuláltak Irának és megpuszították őt is és Pjotrot is.

És ekkor az együgyű Ira szívből felkacagott:

– Anyu, apu, de hiszen az én férjem egy számár! 't pusziljátok meg!

És a semmitől már meg nem lepődő apu és anyu így kiáltott:

– Amilyen az asszony, olyan a férj!

És elmentek.

A komoly Pjotr pedig azt mondta Irának:

– Mégis milyen jó, hogy te ilyen kis ostobácska bolond vagy! Olyan könnyen lóvá lehet tenni téged, mint egy kisgyereket! És még jó, hogy én tettelek lóvá, és nem egy kalandor, és most én vagyok a férjed, és nem egy szélhámos! És milyen jól alakult, mert már régóta szeretlek és senkinek sem engedlek át!

Az együgyű hercegnő elcsodálkozott:

– Te vagy a férjem? És mi van Vőlegénnyel?

– Vőlegény Vőlegény maradt, a számár pedig számár, a férjed pedig – én vagyok.

És Ira elég gyorsan, azaz egy perc múlva megbékült ezzel.

Azt mondta:

– Én nem is reménykedtem abban, hogy te engem megszerethetsz, és mérgemben döntöttem úgy, hogy a számaradhoz megyek feleségül.

Ez történetünk happy endje, minden úgy van, ahogy lennie kell.

Szabó Zsuzsa fordítása

Szőke Katalin

Munkagödör

A paraszti ellenkultúra és a mai orosz irodalom szubkulturális metatextusa

A falu és a paraszti lét az orosz irodalomban a XIX. század elejétől, miután a civilizáció és a kultúra szembeállítására az orosz gondolkodásban a szlavofilektől kezdődően általánosnak tekinthető, a „hivatalos kultúrával” és a „hivatalos tudattal” szembeni ellenvilágot, ellenkultúrát, a megkövült, racionalisztikus és hierarchikus struktúrával szemben az elevenséget, a „lelkiséget”, az őserőt jelentette. A nép a „maga nyelvén”, a beszélnyelvi stilizációnak köszönhetően, Gogol és Leszkov prózájában szólal meg először, itt ábrázolódik az alternatív szellemiség, amelyet a hiedelemvilág és a népi vallásos tudat – amely megőrizte magában a pogányság és a különböző eretnokségek elemeit is – alkot. Tulajdonképpen ezt szokás népi szubkultúrának nevezni. Közismert, hogy a klasszikus orosz irodalomban az arisztokrata, Lev Tolsztoj regényeiben mély együttérzéssel és alig titkolt nemesi büntudattal ábrázolta a parasztságot (gondoljunk csak a *Háború és béke* Platon Karatajevére) és mintának tekintette a paraszti életformát és gondolkodást). Míg a „vegyesrendű” Dosztojevszkij, aki jól ismerte a „szent orosz népet” (példa rá száműzetése idején íródott regénye, a *Feljegyzések a holtak házából*), elsőként láttatta a benne szunnyadó vad ösztönöket, és azt a veszélyt, amit ez a „kollektív őserő” rejt magában. A parasztságot, mint az orosz társadalom többségét alkotó, leginkább méltatlan helyzetű rétegét a XIX. század végén a narodnyik mozgalom és irodalom fedezi újra fel, és teszi meg felvilágosító és nevelő tevékenysége alanyának.

Az orosz értelmiség hagyományos büntudata, melyet a néptől való tragikus elszakítottasága miatt érzett, még az orosz szimbolisták misztikus beállítottságú alkotóit (például A. Belijt és Vjac. Ivanovot) is arra ösztönözte, hogy esztétikai utópiáikban (például a „mítoszeremtő művészet” Ivanovnál) a nép és értelmiség, a magas és az alacsony kultúra egyesítésére törekedjenek. A XX. század első irodalmában a későbbi emigráns és Nobel-díjas író, Ivan Bunyin oroszországi elbeszéléseiben (például a *Falu* és az *Antonovka almák*) a kiszolgáltatottságában kegyetlen és gyanakvó, lelkileg kiüresedett parasztot ábrázolja, mint az „orosz lélek szörnyű rejtélyének” s egyúttal a lét értelmetlenségének megtestesülését. Bunyin szerint a néplélek eleve megváltoztathatatlan. Makszim Gorkij pedig, a sztálini korszakban a „szocialista realizmus” megalapítójának kiáltottak ki, korai elbeszéléseiben az orosz irodalomban elsőként ábrázolja a társadalom periferiájára szorult, lumpenizálódott paraszti származású tömeget, a „mezítábasokat”, akiknek nincs már semmiféle kötődésük, éppen ezért önpusztító módon „kiszállnak” nemcsak a társadalomból, de gyakran az életből is.

Az 1917-es forradalom után, az 1920-as évek első felében, főként az úgynevezett „kísérleti próza” (tulajdonképpen az orosz avantgárd próza), melynek legismertebb képviselői Borisz Pilnyak, Vszevolod Ivanov és Artyom Veszjolij, hősei a népi tömegek, a kiáradó, ösztönös őserő, amely a forradalom után elárasztva Oroszországot, megszüntette nemcsak a régi világot, de a személyiség kiemelt helyzetét is. Noha a 20-as évek végén, a kollektívizáció következtében a falu szenvedésének, a szerves népi életforma megszűnésének témája még megjelenik az irodalomban, például Andrej Platonov és Ivan Katajev műveiben, ám az irodalom államosítása folytán ez is, mint sok más egyéb, tiltott témává válik, s helyette a „szocialista népiség” sematikus elvei válnak kötelezővé. Egyébként a sztálini korszak irodalmának kedvelt történetei a kolhoz-falu fiktív életébe avatják be az olvasót, melyet a munkaversenyek öröme és a kollektív lét felhőtlen boldogsága jellemez.

A hrucscsovi korszakban, az úgynevezett „olvadás” időszakában jelenik meg hosszú idő után először az irodalomban az orosz falu realista jellegű, kritikai ábrázolása. Az 1970-es évek második felétől pedig már a „szovjet irodalom” meghatározó áramlatává válik a „falusi próza” (persze a korszak irodalomkritikájában a „városi” és falusi” próza megkülönböztetése nem volt mentes ideológiai felhangoktól), melynek legismertebb képviselői, többek között Valentyin Raszputyin, Viktor Asztafjev, Vaszilij Suksin és Vaszilij Belov. Noha mostanság e próza képviselőit leginkább bírálatok érik – nem éppen mindig igazságosak –, meg kell jegyezni, hogy ezek az írók voltak az elsők, akik a szovjet viszonyok között először vetettek fel olyan kérdéseket (igaz, állami jóváhagyással és az államilag táplált patriotizmus védőszármái alatt), mint a falu pusztulása, a parasztság lumpenizálódása és a kollektív gazdálkodás csődje. Persze az más kérdés, hogy közülük a például a legtehetségesebb író, Valentyin Raszputyin (két remek regénye, az *Élj és emlékezz* és a *Búcsú Matorától* magyarul is megjelent), mára már felhagyott a szépirodalmi tevékenységgel, broszúrákat gyárt a nemzeti bolsevizmus szellemében. Közülük egyedül Asztafjev folytat manapság színvonalas írói tevékenységet, s annak viszont új keletű ideológiai okai vannak, hogy írásai nem tettek olyan népszerűsége szert irodalmi körökben, mint amilyenre, művészi minőségüket tekintve rászolgált volna.

A gorbacsovi időszak végén, majd a Szovjetunió szétesése után több olyan mű jelenhetett meg, melyeket addig csak szamizdatban terjesztettek, illetve nyugaton publikáltak. Például csak ekkor vált ismertté teljes terjedelmében olyan, a falusi életet ábrázoló kiváló alkotás, mint Fazil Iszkander *Szandro Csegemből* című regénye. Ugyancsak szenzáció értéke volt Andrej Platonov még az 1920-as évek elején írott regényei, a *Munkagödör* és a *Csevegur* oroszországi kiadásának, melyekben az utópia által elkábított, „árva”, otthontalan, az alsó, kiszolgáltatott néprétegekhez tartozó, zömmel falusi hősök és az utópiában már csalódott szerző hangjának „dialógusa” teremti meg a Platonov-művekre oly jellemző, különleges atmoszférát. Az 1990-es évek irodalmában azonban a falusi tematika szinte kizárólagosan az általános szétesés, a társadalom széles körű lumpenizációja, a rossz felszínre kerülése szövegkörnyezetében jelentkezik. Ezzel összefüggésben, ahogy Rittersporn Gábor *A kolhozosított falu a paraszti ellenkultúrában* című tanulmányában írja, „az egykori parasztlétszáma a városban felveti a kérdést, hogy a kolhozosítás tapasztalata és következményei befolyásolták-e és mennyiben az alsó városi rétegek magatartását?” Erre a kérdésre az orosz irodalom tapasztalatából igenlően válaszolhatunk. A periférián élő városi lakosság kifejezetten szubkulturális tudata és falusi mentalitása, élet- és beszédmódjának szembenállása a hivatalossággal erre enged következtetni. A jelenlegi orosz prózában leginkább két szerző, *Vjacseszlav Pjecuh* (1946) és *Ljudmila Petruszevszkaja* (1938) vetik fel rendkívül élesen és a „posztsovjett posztmodernre” jellemző eszközökkel a faluban, illetve a városi periferián élő ember (és társadalom) léthelyzetéből fakadó kérdéseket.

Vjacseszlav Pjecuhot – aki diplomája szerint történész – indulásakor, az 1980-as évek elején a kritika a falusi próza képviselői közé sorolta. Korai prózájának hősei, ha nem is a hagyományos értelemben, népi figurák, szatirikusan ábrázolt különcök, akiknek gondolkodásmódja, az életről, Oroszországról vallott elképzeléseik állnak az elbeszélések középpontjában. Pjecuh eddig több műfajjal kísérletezett. 1989-ben jelent meg az *Újüzem* című fantasztikus elbeszélése, melyet később többször is átirított. Újüzem – egy

falunéve, ahol az elbeszélés hőse megtalálja a boldogságot, mivel itt a hagyományos paraszti életmód nem mond ellent a szocializmus elveinek. Pjecuh prózájában az 1989-es évtől kezdődően egyfelől felerősödik a történelemfilozófiai tematika, másfelől pedig a posztmodernre jellemző eljárásmodok használata. Történelemfilozófiai ihletésű regény-trilógiát ír, amelyben az orosz történelem sorskérdéseit igyekszik új-régi (neoszlavofil) szemszögből megvilágítani. A három regény (*Romantikus materializmus* (1989), *Elátkozott ország* (1992), *Negyedik Róma* (1993)) közül a másodikban, az *Elátkozott országban* az orosz történelem elveiről való gondolkodás – amely irodalmi és bölcséleti allúziók sorára épül – és a jelenlegi, szétesett, önmagában elbizonytalanodott ország, valamint a lepusztult mindennapi élet ábrázolása közötti feszültség különleges, gyakran groteszk hatást eredményez. A világmegváltó, fennkölt hangvételű beszélgetések a mocskos, csótányos konyhákban (a földi „pokol” szimbólumai, irodalmi előzményei Dosztojevszkijnél keresendők) az önmagát már-már megtagadó, ám hivatástudatáról lemondani nem tudó „orosz lélek” meghasonlottságát tükrözik. Pjecuh regényeit gyakran bírálták – jogosan – didaktikus hangvételükért, azt azonban minden ideológiai jellegű fenntartás mellett be kell ismerni, hogy a mai orosz prózában mindenképp egyedülálló a neoszlavofil gondolkodás és a posztmodernre jellemző eszköztár együttes jelenléte.

Pjecuh 1997-ben megjelent, *Az állam gyermeke* című kötetében szerencsére visszatér a 80-as években írt elbeszéléseinek problémáihoz, hőseihez és helyszíneikhez. Ezekben a novellákban tehát újból a falusi tematika a meghatározó. A hősök az állam által gyermekké tett parasztok, akiknek élete az új körülmények, a „kapitalizmus építése” közepette mit sem változott, sőt rosszabbodott. Az eddig sem annyira gondoskodó állam most már egyáltalán nem gondoskodik (nincs fizetés), így az emberek úgy élnek, ahogy tudnak, s mivel a tulajdont még mindig közösnek érzik, gyakran megdézsmálják mások javait, hiszen meg vannak győződve róla, hogy „Oroszország a falu számlájára létezik” (*És mi van a hátizsákban, fiúk?* c. elbeszélés). Az egyre inkább lumpenizálódó paraszti tömegek már jóformán semmiben és senkinek sem hisznek. „A szocializmus egyszerű – csak ugye Marx Károly tanításának helyileg nem volt szerencséje” – így bölcselkedik *A padlódeszka* című novella elbeszélője, aki még nagy viszontagságok árán sem tud egy köbméter padlódeszkát szerezni, noha a környéken sok volt az erdő, és erdőgazdaság is működött. Pjecuh ezekben az elbeszélésekben tulajdonképpen azt mutatja be, hogyan válik súlytalanná és értelmetlenné a paraszti ellenkultúra. Lázadni már tulajdonképpen nincs mi ellen (a hatalom képviselője, a rendőr is elnézi a lopást, mert ő sem kapott már fél éve fizetést), és a mítosz a néplélek megújító erejéről, eleven vallási tudatáról is szertefoszlott. A falu is „üres hely”, nem sziget többé az általános lepusztulásban. Bár a paraszti tudat még képes arra, hogy reflektálja önmagát, ezért nem véletlen, hogy *Killer Miller* című elbeszélés egyik hőséneken ilyen keserű szavak jutnak eszébe az oroszokról: „Ha az Isten valamikor véleg megharagszik az emberiségre és elhatározza, hogy lenyel mindenkit, az utolsó emberig, azt gondolom, hogy a desszert – az oroszok lesznek.”

Ljudmila Petrusovszkaja nem a falu, hanem a külváros írója. Nyugaton többen az orosz nőirodalom képviselőjeként tartják nyilván, viszont ez a besorolás csupán leszűkítő jellemzést adhat prózájáról. Voltaképpen munkássága két nemzedék, a hatvanasok és a „másik irodalom” (Szergej Csuprinin kifejezése), a kilencvenes évek utközési pontján helyezkedik el. Prózáját csak a 80-as évek végétől adják ki Oroszországban, első elbeszélés-gyűjteményét hazájában 1991-ben publikálták. Az 1970-es évek közepétől ír színműveket, ám darbjait csak fél-amatőr társulatok állították színpadra. Legismertebb színműve a *Három lány kétkben* (1983), melyet a budapesti Katona József Színház 1987-ben mutatott be. A darab Csehov: *Három nővére*nek alulnézetből, a szovjet valóság talajáról történő átértelmezése. A 90-es évektől kezdve Petrusovszkaja művei folyamatosan jelennek meg. Kiadták összegyűjtött műveinek öt kötetét Oroszországban, prózáját világnyelvekre fordították. Amerikában egyetemen oktatott, állandó résztvevője külföldön az írói találkozásoknak és konferenciáknak. Noha Petrusovszkaja elbeszéléseiben tényleg elsősorban női sorsokat ábrázol, munkássága nem feltétlenül a női tematika kapcsán érdekes. A nő mint hős csupán érzékeny jelzője mindazoknak a lételméleti, társadalmi és nyelvi problémáknak, melyek az írónőt foglalkoztatják.

„Amikor elkezdtem írni, azt tűztem ki magam elé célul, hogy semmiféle irodalmi eszközt nem fogok használni. Se portrét, se tájleírást, se dialógust nem használok. Semmiféle metaforát. Semmiféle bonyolult formát. Mert ez mind csipke, dísz. Hanem úgy írok, ahogy a történetet elmesélik” – mondja egyik, 1995-ös interjújában. Ez a vallomás egyrészt Csehov alkotói módszerét idézi fel (például a *Panaszkönyv* című elbeszélését, amely egy kis állomás panaszkönyvi bejegyzéseinek egymás mellé illesztéséből áll), másrészt pedig a posztmodern próza dekonstrukciós törekvéseit. Petrusovszkaja prózájában az irodalmiság tagadásának persze megvan a maga, csak rá jellemző, kifinomult irodalmi formája. Petrusovszkaja teljesen megváltoztatja a szerző-elbeszélő-hős klasszikus, hármasságának az arányait. A szerzői szó csupán látens, „csendjével” (egyébként a kommunikációban a hallgatásnak is van jelentése) van jelen a szövegben, nyelviileg nincs megformálva. Petrusovszkaja többnyire monologizáló elbeszélői (hősei) a klasszikus orosz irodalomból jól ismert létszféra, a „bit” (köznapi, materiális lét) kisszerű, vulgáris és rémisztően kegyetlen konfliktusait mondják fel. A köznapiság pokla tárul fel ezekből a miniatűr novellákból, s a majdnem a végsőkig redukált történet azon a nyelven szólal meg, amely ebben a szférában az egyedül hiteles: a rontott szovjet nyelven, amely már nem alkalmas az önkifejezésre. Petrusovszkaja 1995-ben megjelent elbeszéléskötetében, *A ház titkában* összegyűjtött novelláinak közös vonása a szovjet-orosz tömegember nézőpontjának imitálása. Mellesleg ezekben az elbeszélésekben valódi emberi tragédiákról (betegség, halál, alkoholizmus, a család felbomlása, magány, kilátástalan élet stb.) esik szó kisszerű szovjet díszletek – bankett, társbérlet, dácsa, hivatal, könyvtár – között. Mivel Ludmila Petrusovszkaja elbeszéléseiben a narráció a szovjet „kisember” beszűkült, köznapi tudatát imitálja, ezzel egyúttal lelepleződik az a közösségnek nevezett zárt világ, melyben a tömegember létezni kényszerül. Petrusovszkaja novelláiban mind a lelkeségen alapuló orosz közösségi lét (szobornosztj), mind az ideológián alapuló szovjet közösségi létforma utópiájának a lebontása megy végbe.

1997-ben jelent meg Petrusovszkaja *Igazi mesék* című könyve. „Meséket”, melyek inkább példabeszédek, 1994-től ír. A mese didaktikus végkicsengését a köznapi vélekedés banális szintjére szállítja le, miközben e modern rémtörténetek igazi „élettelen hősöket”, „élő-holtakat” állítanak a középpontba. Meséi között vannak *Vadállatmesék* (1995), sőt *Kis nyelvészeti mesék* (1995) is. *A fekete kabát* című elbeszélés szintén a mese és a thriller határán mozog. Petrusovszkaja egyaránt szubkulturális műfajnak tartja mind a hagyományos mesét, mind a modern „mesét”, s e kettő ütköztetéséből születik meg az az árnyvilág, melyben élő-holt hősei „túlélni” próbálnak, hiszen a periférián mindenki – legyen az falu vagy külváros – csak a túlélésre rendezkedhet be. Az öngyilkosság a történetben végül nem következik be, de a szerencsétlen nő élete egy jöttányit sem változik – talán a pravoszlávia szempontjából is fontos értéknek számító túrés az egyedüli, ami még őket megmentheti. *Az ostoba hercegkisasszony* című mese hangvétele már jóval bizakodóbb, mivel gyermekese – stilizáció. Az „ostoba”, állatvédő hercegkisasszony végül megtalálja a párját – persze, csak a mesében létezhet olyasmik, hogy valakit a mai viszonyok közepette nem érdekel a pénz, segít az elesetteken és nem vágyik a hatalomra. Petrusovszkájának ez a meséje azonban arra is utal, hogy a mai orosz „fekete irodalom” kimerítette önmagát. Az új utak és kifejezési formák keresése elengedhetetlen, amely remélhetőleg együtt kell, hogy járjon a humán értékek rehabilitációjával is.

Az orosz posztmodern dilemmái

Mihail Epstejn: *A posztmodern és Oroszország*

www.russ.ru/antolog/INTELNET...begépelem, enter, várok ... no igen, a XXI. században az ember ne legyen könyvmoly! Ha a szerző (haladván a korrallal) veszi a fáradságot, és a tisztelt olvasó további épülésére saját honlapot nyit, hát én sem leszek rest, s megtekintem azokat az oldalakat. Itt is van – Mihail Epstejn honlapja: egy fotó (igazi tudós koponya, megnyerő mosoly), melyen megpihenhet a tekintet egy pillanatra, körülötte pedig hasznos információk áradata – angol nyelven, ahogy dukál; munkahely, életrajz, eddig megjelent kötetei, esszéi, tanulmányai, az „alkotó elmék internetes interdiszciplináris közösségének” dokumentációja, házi feladat az emberiség problémáin töprengőknek, amely hirtelen, egy rejtett gomb véletlen érintése nyomán megkétszereződik: orosz nyelven is olvasható. Újabb és újabb oldalakat nyitok meg és futok át, épp csak beleolvasok ebbe-abba, látni akarom, mi van még. Minden van és semmi sincs, az Internet hamar jóllakítja az elmét, s csak kevesen veszik észre: milyen éhesek maradtak.

Az ő kedvükért: az éhesek, a könyvmolyok, a komótosan, elejétől-végéig-olvasók kedvéért jelent meg most egy kötet Magyarországon is Mihail Epstejn tanulmányaiból *A posztmodern és Oroszország* címmel. A borítón Vitalij Komar és Alekszandr Melamid festménye: *A szocialista realizmus eredete* látható. Remek választás volt, a kép tökéletesen illusztrálja Epstejn gondolatait a posztmodernről, pontosabban annak orosz változatáról, mert hát kétség nem férhet hozzá, hogy mint minden európai szellemi-művészeti irányzatnak, a posztmodernnek is van egy sajátosan orosz, az eredeténél valamivel eredetibb változata. Az orosz posztmodern értelme és eredete című tanulmányában Epstejn nem kevesebbet állít, mint hogy a posztmodernizmus lényegét tekintve orosz jelenség. „Oroszország a posztmodern hazája, és most már eljött az ideje, hogy elismerjük ezt a különös tényt.” A cím Nyikolaj Bergyajev egyik fontos írására utal: *Az orosz kommunizmus értelme és eredetére*, melyben a szerző a kommunizmusról bizonyította ugyanezt. Nem csupán a fentebb említett tanulmány címe, hanem Epstejn retorikája, stílusa is mintha Bergyajevet idézné. Nem nehezíti meg az olvasó dolgát ismeretlen szavak, új fogalmak tömkelegével, a leglényegesebb gondolatokat többször is kimondja, újra és újra visszatér hozzájuk, mindig finomít, pontosít valamit. Nem annyira humorral, mint inkább iróniával közelíti meg tárgyát (ez a téma természetéből is adódik), mindamellett kedvét leli a szellemes, aforisztikus megállapításokban, az effélékben például: „...a kommunizmus kétszer fosztotta ki Oroszországot – először, amikor beköszöntött, másodszer, amikor nem köszöntött be.” Nem sokáig képes megmaradni a szenvtelen elemző pozíciójában: időnként heves elragadtatás lesz rajta úrrá, szárnyal, lángol, sőt néha profétál – kétségkívül eredeti jelenség a Nyugat szégyenlősebb publicisztikájában.

Most pedig térjünk rá az egyes tanulmányokra, kezdjük is mindjárt *Az orosz posztmodern értelme és eredetével*. Umberto Eco azt írja *A rózsza nevéhez* fűzött kommentárjaiban, hogy a posztmodern hatóköre szinte a végtelenségig tágítható, s lassan Homéroszról is bebizonyítják, hogy posztmodern. Nos, Mihail Epstejn ugyan nem jut el Homéroszig, viszont az időben visszafelé haladva bekebelezeti a posztmodernnel az egész orosz kultúrát, I. Péterrel bezárólag.

Mindjárt a kezdet kezdetén kiderül, hogy a posztmodern Epstejn értelmezésében nem egyszerűen művészi, irodalomelméleti vagy filozófiai kategória, amint a kommunizmus sem csupán történeti, politikai fogalom Bergyajev és többek szerint, hanem valami átfogóbb, a hagyományos kategóriák felett álló minőség. Epstejn az 'újkor', 'modern kor', 'posztmodern kor' kifejezéseket is elég szabadon alkalmazza, jelentésükhöz nem fűz különösebb kommentárt. Annyit azért megtudunk, hogy „az újkor Oroszországban már akkor kezdett véget érni, amikor elkezdődött”.

A tanulmány első felében Epstejn a posztmodern és a kommunizmus között mutatkozó kísérteties hasonlóságot vizsgálja, melynek okát abban látja, hogy mindkettő a társadalmi tudat befolyásolására törekszik; így lettek Oroszországban ugyanazon eszmei-esztétikai projektum megvalósulásának egymást követő fázisai.

Az oroszországi posztmodern három korszakát a szovjet korhoz viszonyítva határozza meg – „A szovjet korszak előtti a nyugati kultúrából átvett egyes „pozitív” aspektusok szimulációjaként és dekonstrukciójaként jelentkezett. A szovjet korszakban – mint az egész valóság alávetése az őt átalakító eszméknek, mint mindent átfogó hipervalóság létrehozása. A posztszovjet időszakban még megtörténik e hipervalóság jelszerűségének felismerése és a vele való együttműködés az elidegenítő irónia, paródia és a játék szabályai szerint.”

A posztmodern elméletéhez Epstejn igazából nem tesz hozzá újat, a Jean Baudrillard és Jacques Derrida által kidolgozott terminológiát használja fel arra, hogy az orosz kommunizmust a posztmodern tükrében láttassa. Ennél figyelemreméltóbb az az igyekezete, hogy a szovjet korszakot – kevéssel annak letűnte után – valamiképpen feldolgozza, értelmezze, s egy elmélet részeként magától kellőképpen eltávolítsa.

A következő írás címe: *A kötetlen műfaj törvényei*, alcíme: *Az esszéirodalom és az esszéjellel az újkor kultúrájában*. Kiindulópontja az egyetlen olyan mű, melyről biztos állítható, hogy esszé, ez pedig Montaigne műfajteremtő munkája: az *Essais*. Minthogy Montaigne-nál a személyiség önmagát határozza meg, „végérvényesen sohasem lesz meghatározható: szubjektumként minden egyes alkalommal túllép önmagán mint objektumon, és a következő pillanatban újfent tárgyasítja kitágult tartalmát, anélkül, hogy bármikor is kimerítené azt és megállapodna.” Az esszé minden lényegi tulajdonsága voltaképpen innen eredeztethető: vonzalma a paradoxonok iránt, műfajfelettsége, az, ahogyan az univerzális témákat konkretizálja és rögzíti az emberi megismerés és cselekvés összes válfaját.

Az esszé és a mítosz összevetéséből vezeti le Epstejn az általa *esszémának* nevezett terminust – az esszéiroi gondolkodás alapegységét, amely egyesíti magában a konkrét költői képet és az eszmei általánosítást. Azután egy teljes fejezetet szentel az esszé irodalmi terjeszkedésének, vagyis az irodalmi műfajok (közülük is elsősorban a regény) esszéesedésének. Végül pedig az esszé határait a végtelenségig kitágítja, és az esszéizmust kulturális jelenséggé, sajátos világlátásként írja le.

Egy esszéről szóló tanulmánytól az olvasó a következőt várja: a szerző járja körbe a témát, köreit egyre szűkítve jusson el tárgyához, majd egy jól kiszámított definícióval ragadja meg. Epstejn módszere ezzel homlokegyenest ellenkező, s tegyük hozzá: az esszéhez inkább méltó. Egyre nagyobb körökben járja körül a témát, és ahogy távolodik tőle, mind jobban kitágítja annak határait.

Tanulmányában épp ez a nagyszerű: az esszét irodalomtudományi vizsgálat tárgyává teszi, miközben írása a tanulmány műfajának esszéesedését példázza, s a szerző esszéista világlátása nyilatkozik meg benne.

A *Hít és kép* című tanulmányban Epstejn a vallásfilozófia területén kalandozik. A lábjegyzetből kiderül: ezt a cikket eredetileg bevezetőnek szánta azonos című könyvéhez – minden bizonnyal ennek köszönhető inkább összegző, áttekintő jellege. Jórészt az orosz vallásfilozófia legjelentősebb gondolkodóitól vett idézetekből áll – ezek hivatottak érzékeltetni azt a kontextust, amelybe Epstejn a saját hitetlenség-elméletét kívánja beilleszteni. Elméletének kulcsszavai – elidegenedés, idegenség, a Másik, a Nem Emberi –

ugyancsak ismerősen csengnek.

A vallásfilozófiai eszmefuttatásoknál érdekesebbnek tűnik a hit kérdésének esztétikai, művészetfilozófiai aspektusa, erről azonban nem itt, hanem majd csak a következő tanulmányban, az avantgárdal kapcsolatban olvashatunk bővebben. Itt csupán bevezeti és tisztázza az alapvető fogalmakat: az apofatizmust, a teomorfizmust, az (epstejni) új középkort, a nem-hitet s a nem-képet.

Véleményem szerint a tanulmány eredetisége nem annyira a benne kifejtett tézisekben, sokkal inkább a szerző kísérletező hajlamában rejlik. Különböző tudományterületek (a teológia, a filozófia, a pszichológia) terminológiáját elegyíti szabadon, hogy létrehozzon egy újabb formanyelvet, amelynek segítségével értelmes mondatokat lehet megfogalmazni a XX. századi művészet értelmén túli vagy értelmet nélkülöző jelenségeiről.

Az imént említett kötetből további három tanulmányt olvashatunk még magyarul, melyek közül egyedül *Az avantgárd és a vallás* című foglalkozik behatóan hit és kép, vallás és művészet párhuzamával. Az Epstejn-alkotta „meta-terminológia” máris működésbe lép: az avantgárd, a szent együgyűség művészete mint rossz gúnyától, megválnak a „megértés” és az „élvezet” hagyományos esztétikai kategóriáitól, s helyettük a vallási tudathoz köthető „kétely” és „hit” övezi. Az avantgárd hitet követel befogadótól, művésztől egyaránt – hitet az alkotásban megnyilatkozó, kultikus tisztelettel övezett személyiségben.

Az avantgárd művekkel nem lehet azonosulni, mondja Epstejn, nem lehet őket megérteni, csupán jól-rosszul interpretálni, következésképpen nem is szereznek örömet a befogadónak, vagy ha mégis, az csupán a meg nem értés elfogadásából, az abszurdal való megbékélésből fakadhat. Epstejn az interpretációk hiábavalóságát sugallja ugyan, Malevics híres *Fekete négyzetének* azonban nem tud ellenállni, és a saját értelmezésével illusztrálja a tanulmányt.

Azután elérkezünk a konceptualizmushoz, amelyről ugyan nem mondatik ki, de valamiképpen az avantgárdban mutatkozó tendenciák betetőzésének tekinthető. Oroszországban a konceptualizmus külön jelentőségre tett szert, hiszen az ideológiával átitott irodalom termékeny talajt nyújtott számára. Epstejn azt írja, a konceptualizmus értelmetlen szóököne „tudatunk zaja, mely elfedi a mögötte üvöltő hangot, lehetővé teszi, s ha csak egy kis időre is, biztosítja számunkra a csendet.” – Nem hinném, hogy az üvöltő hangszórókból némaság áradna ki, inkább úgy tűnik, lassacskán megalkuszunk a süketiséggel...

Az avantgárd és a vallás című tanulmány kapcsán egy dologról kell még feltétlenül szólnom: a szerző stílusáról, nyelvezetéről. Témájával Epstejn oly mértékben képes azonosulni, hogy maga is az avantgárd túláradó, szenvedélyes hangján szólal meg; a konceptualista költőket pedig már nem is idézi, inkább ő ír helyettük pár sort („előre gyártott idézet-modelleket”). Lelkesedése pedig óhatatlanul magával ragadja az olvasót is.

A karnevál után, avagy az örök Venyicska című következő tanulmányban tanúi lehetünk annak, hogyan születik egy mítosz a XX. század végén, és hogyan alkonyul be egy másikkal; bizonyos korszakok véget érnek, mások épp csak elkezdődnek, megint másokról jövődőlést olvashatunk, és e nagy mozgolódás közepette egyetlen arc rajzolódik ki előttünk: a századvéget megtestesítő Venyegyikt Jerofejev, az író, vagyis az „örök Venyicska” krétafehér arca.

Tanulmányával Epstejn akaratlanul is csatlakozik a mítoszépítőkhöz. Venyicska alakját a *Moszkva–Petuski* című poémából formálja meg, s állításait a kortársak visszaemlékezéseiből vett megfelelő részletekkel támasztja alá. Módszere egy kissé Andrej Szinyavszkijéra emlékeztet, aki a maga Puskin-figuráját kizárólag a Puskin-versek szövegéből építette fel.

Venya a XX. század szent együgyűje – állapítja meg a szerző. Mítosza a nem-részegséggel kezdődik, a lélek józanságon és részegségen túli legmagasabbrendű állapotával: a csüggedtséggel. Epstejn értelmezésében Venya mítoszának rituális tartalma az ifjúság beavatásának új útja, e beavatás leírását pedig Venyicska „elleniróniája” teszi egyedivé: Jerofejev ugyanis visszajára fordítja az ironikus sablonokat, hogy a komolyságnak újra létjogosultságot adjon.

A szelíd, csüggedt és bánatos Venyicska eljövetele az irodalomban egy nagy XX. századi mítosz: a karnevál végét jelenti. Bahtyin lelkesedett a poémáért, s csupán a végét helytelenítette, mondván: a hős halála már az entrópia veszélyét hordozza magában. Epstejn replikája helytálló: nincs itt szó semmiféle karneválról. Venya alakja kezdettől fogva az entrópiát, az energia kihunyását példázza. „Az egész világon évszázadokon át csak az energiát dicsőítették, különböző megjelenési formáiban” – írja Epstejn, s tanulmányával is deklarálja: a XX. század mindent elsöprő történelmi karneválja után ideje lenne végre felfedeznünk az entrópia jótékony hatásait.

Amint az egyéb írásaiból is kiderül, Epstejn szeret jövődni. Venyával kapcsolatban két előrejelzést olvashatunk, az első így hangzik: „Könnyen meglehet, hogy idővel Jerofejev papucsá éppoly híres lesz, mint Oblomov háziköntöse.” Igen, talán emlékszik még valaki Oblomov köntösére akkor is, amikor Jerofejev papucsá bekerül az irodalomtörténet klasszikus talált tárgyai közé.

Venyicska mítoszában Epstejn a szentimentalizmus egy újabb fejlődési fokozatát, a karnevált követő állapot szentimentalizmusát véli fölfedezni – ez adja a második epstejni jóslat alapját, miszerint a XXI. század a szentimentalizmus százada lesz. „Érezni és érzékelni lehet majd mindent, többféle módon, át tudja majd élni az ember bármely tárgy érzékenységét és össze tudja keverni azt más tárgyak kiváltotta érzelmekkel... És akkor – isten tudja – talán Venyegyikt Jerofejeven keresztül helyreáll majd a szentimentalista hagyomány folytonossága, amely a XVIII. századból a XXI. századba vezet át.” Nem lehet, hogy mindez csupán az ezredvégi tudós vágya, aki a posztmodern széléről a semmibe lógatja a lábát?

Epstejn Venyicskának szentelt tanulmánya egészen új megközelítése ennek a különleges életműnek. Legjelentősebb újdonsága az entrópia „rehabilitációja”, amikor egyszerűen túllép a karneváli szemlélet sugallta sematikus értelmezésen. Mindemellett pedig szellemes és olvasmányos – az első betűtől az utolsóig élvezhető!

A soron következő tanulmány, *A szovjet civilizáció Ödipusz-komplexusa* viszont a legkevésbé eredeti írás a kötetben. Freud pszichoanalitikus elmélete a XX. században számtalan alakváltozáson ment át, mindent meg lehetett vele magyarázni: az emberi lélek, a társadalom, a művészet jelenségeit egyaránt.

Csodálkozom, hogy Epstejn mennyire nem tud Freudnak ellenállni. Az orosz nép beteg – mondja –, súlyos neurózisban szenved, orvosra van szüksége. A kórisme: társadalmi és vallási apagyilkosság, a Nagy Testvér uralma, incesztus – az anyaföld, az anyag meggyalázása. Epstejn rövid (és kissé tudománytalan) etimologizálás után kijelenti: a materializmus filozófiai anyázás, a Szovjetunió pedig a szellemi vérfertőzésre alapozott civilizáció első példája.

Oroszországban Freud nagyon sokáig tiltott olvasmány volt. Újrafelfedezésének, azt hiszem, nem azzal kellene kezdődnie, hogy csodafegyverként bevetik a materializmus elleni végső harcban.

A kötetben szereplő utolsó tanulmány, *Az információröbbanás és a posztmodern trauma* Nostradamusnak is becsületére vált volna. Szónoki kérdések, sötétebbnél sötétebb látomások egész hadát vonultatja fel, jövődöléseiben az újabb katasztrófák évszázadáról, információs robbanásról, minden eddiginél szörnyűbb felkelésekről olvashatunk, melyek tétje az információ birtoklása.

A történelem törvényszerűségéről alkotott képletében Epstejn minden bajok gyökerének azt az aránytalanságot tartja, amely az emberiség mint információ-előállító, és az egyes ember mint információ-felhasználó és fogyasztó között áll fenn. Mivel az egyén már nem képes befogadni az évszázadok során felhalmozódott töménytelen információt, nyomoréknak érzi magát – ez a trauma vezet el a posztmodern „érzékiséghez”, a könnyed, gyors érintés kultúrájához.

Keleten a szovjet ideológia, nyugaton a tömegkommunikációs eszközök bombázták a tudatot szakadatlanul ismétlődő sztereotípiákkal, amelyek aztán egy egész nemzedék számára okoztak életre szóló traumát. Epstejn elmélete szerint ezeket a sztereotípiákat az agy egy idő után képtelen volt értelmezni és felhasználni, „elraktározódtak” a szemekben, a fülekben, és zavarják a valóság érzékelését. Érzéketlen látomásban tárja elénk, amint a civilizáció túlnő az emberen, befogadhatatlanná és irányíthatatlanná válik, minek következtében az egyes ember végképp lemarad és elszakad az emberiségtől.

Epstejn gondolatmenete logikus, és sok dologban igazat adhatunk neki. Úgy vélem azonban, téved, amikor a tudást az információk összességével azonosítja. Nem hiszem, hogy az ember emberré válása attól függne, hogy be tudja-e fogadni a civilizáció termelte információáradatot, noha a kor kétségtelenül ezt sugallja.

A *Postscriptum*-ban Epstejn a felvázolt problémának egy újabb aspektusára hívja fel a figyelmet, mégpedig az internet csatornáin burjánzó, javarészt semmi információt nem hordozó szövegekre. A jelenséget orális autoerotikának, illetve „szókurvaságnak” nevezi. Fentebb bemutatott tanulmányát közzétette a világhálón, és a beérkező reakciók semmitmondó volta döbbenetere rá, hogy e sületlenségek tulajdonképpen függelékei a cikkeknek, és alátámasztják elméletét az információs robbanásról.

A kötet legelején megnézem, mikor publikálta Epstejn a tanulmányt. 1999-ben, vagyis öt évvel *Az avantgárd és a vallás után*.. Igen, talán az internetes tapasztalatok teszik, hogy a szerző nem hozakodik elő újra a túlzásba vitt zajokból kiáradó némasággal. Hogy hisz-e még benne – erről őt kellene megkérdezni.

A kötetben szereplő tanulmányok természetesen csak szemelvények Epstejn sokszínű esszéisztikájából és publicisztikájából. Írásaiban áttekinti és egységbe foglalja a XX. század legjelentősebb elméleteit, összemossa a különböző tudományterületek közötti határokat, szabadon ötvöztve az esztétikát, a filozófiát, a teológiát a pszichológiával és a társadalomtudományokkal, ezért a fogalmak, amelyeket használ, időnként eléggé homályosan körvonalazódnak.

A szovjet korszak örökségétől Epstejn igyekszik minél jobban eltávolodni, s mint múzeumi darabot, jó messziről szemügyre venni. Láthattuk: az orosz konceptualizmus, mint Lót felesége, még mindig visszafelé tekintget, a posztmodern útjai nem vezetnek sehová, és a jóslatokkal sem megyünk sokra. ... Epstejn könyvét becsukom hát, leteszem a kikapcsolt monitor mellé ... és várok tovább.

Ézsiás Anikó

Orosz irodalmi összeállításunk szerkesztésében közreműködött: *Szóke Katalin*

Búcsú Lisztes Lászlótól

(1929-2001)

Az Ady-versből ismert Halál-lovai olykor holdvilágos éjjeleken váratlanul megjelennek valaki előtt — „szabad”, üres nyereggel. S a keresett személy elsápad, tudja, hogy mennie kell. A Halál lovai elviszik.

Váratlanul távozott el örökre közülünk Lisztes László, a Halál lovai megálltak előtte is, és sajnos már messze jár. Bár lehet az is, hogy az Örökkévalóság Birodalmában szükség van rá: rendet kell teremteni az ottani Nagy Könyvtárban. Eddig senki sem rendezte szabályosan a könyveket. Majd ő áttekinti a fenti könyvhalmozatot. Rendezi.

Mert Lisztes László a könyvek szerelmese volt. Berettyóújfalun született, az ELTE-n szerzett könyvtárosi diplomát, a szegedi JATE könyvtárban dolgozott mint igazgató-helyettes. Aztán 1972-től 1985-ig a kecskeméti Katona József Könyvtár igazgatója volt, 1985-től 1990-ig a könyvtár főmunkatársa.

Ezek a szürke életrajzi adatok különösen fénylenek, emberibbé válnak, ha mögötte látjuk kedves alakját, szerénységét, hihetetlen precizitását, tudományos pontosságát. Mert életének középpontjában bibliográfiai munkássága állt. A Kiskunság és a Forrás folyóirat repertóriumát készítette el, százezernyi adatot rendezve. Sohasem felejttem el, amikor a bibliográfia csoportosítását magyarázta: a művek, a témák, a szerzők, a műfajok stb. rendjét elemezte. És a számok pontosságát. Itt és ott. Meg a hibás számokat a nyomdai levonatban. És hogy miként talál meg a kutató valamit a repertóriumban? A Forrás szerkesztőségében vele töltött baráti perceket sohasem tudom elfelejteni. Az alkotó ember derűje, pontossága, tudományos megalapozottsága, fegyelme sugárzott belőle.

Kedves Laci! Az Égi Könyvtárt rendezgetve – néha gondolj ránk is, akik nem felejtünk Téged, baráti szeretettel ölel a Forrás szerkesztősége nevében

Szekér Endre

Emlékezés Kőhegyi Mihályra

2001. június 18-án meghalt Kőhegyi Mihály, a bajai múzeum nyugalmazott igazgatója, régész, numizmatikus, számos tudományos közlemény szerzője. Hatvanhét esztendő volt, még betegen is tele energiával, sokan érezzük úgy, hogy korán, rettenetesen korán érte el a halál. Tudós ember volt, választott szakterületének, a régészetnek elismert mestere, a szarmatakutatás kiemelkedő alakja, nevéhez kapcsolódik a madarasi szarmata temető teljes feltárása – s most mégsem tudományos eredményei foglalkoztatnak, hanem alkatának senki másra nem emlékeztető vonásai.

Számos emberrel tartott kapcsolatot, pár soros levelei legendások, csupán azt kérdezte bennük, hogy levelezőtársa vállalkozik-e valamiféle munkára, vagy pedig egyszerűen közölte, hogy talált egy anyagot, s azt fel kellene dolgozni. A levelekben soha nem beszélt magáról, beszélgetés közben sem, míg éles szemmel figyelte a másikat, s kérdezte is, ő hogy van. Rejtőzködő embernek ismertem, ritkán nyílt meg, mintha rejtőzködésével el akart volna fedni valamit. Nem beszélt arról sem, hogy milyen nehéz volt Bajáról, az utóbbi években már betegen, Kecskemétre, Pestre, Szegedre utazni is, s arról sem beszélt, hogy ezer irányba mutató érdeklődésével mintha a szakmájába való bezárkózás ellen tiltakozott volna, noha nyilvánvalóan ezt tette. Hatvanadik születésnapjára Pajor Enikő összeállította munkásságának bibliográfiáját, ez a lista az addig eltelt évek alapján nyolcszáznyolcvanhárom tételt foglal magába a régészet és a numizmatika mellett a történettudomány, az irodalomtörténet, a művelődéstörténet és a művészettörténet köréből, közöttük a legendás társszerzős írásait is, talán éppen Kőhegyi Mihály tudott a legtöbb emberrel együtt dolgozni. Ennek a listának a tizenegyedik tétele Kőhegyi Mihálynak egy ezerkilencszázötvenhat nyarán írott cikkére hívja fel a figyelmet, az akkori Egyetemi Ifjúság című lapban Czine Mihály vitaindítójára válaszolt, a vita a fiatal magyar irodalom helyzetéről szólt. Erre az írásra rátalálva értettem meg, hogy érdeklődését valóban nem tudta lekötni egy területen belül, de ha nem találom rá erre az írására, a felismerés akkor is adott lett volna, hiszen éppen a Forrásban közöltük fiatalkori útkeresésére visszaemlékező, irodalmi formába öntött vallomását.

Kőhegyi Mihály folyóiratunk megbecsült munkatársa volt, recenziói, tanulmányai mellett fontos interjút készített a mestereként tisztelt László Gyulával, magam számos Németh László-levél közlésének lehetőségét köszönöm meg neki. S még mi minden mást, szomorúan, nagyon szomorúan.

Füzi László